

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ
УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**КАФЕДРА ТРУДОВОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО
ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

АГРАРНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

м. Одеса
2022

**ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**КАФЕДРА ТРУДОВОГО, ЗЕМЕЛЬНОГО ТА
ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

*До 100-річчя Одеського
державного університету
внутрішніх справ*

АГРАРНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Одеса, 2022

УДК 349.42

*Рекомендовано рішенням науково-методичної ради
Одеського державного університету внутрішніх справ
№ 4 від 21 листопада 2022 року*

Рецензенти:

Сидор Вікторія Дмитрівна, доктор юридичних наук, професорка, професорка кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

Гуревський Володимир Климентійович, кандидат юридичних наук, доцент, голова Малиновського районного суду м. Одеси

Відомості про авторів:

Антоненко Олександр Анатолійович, к.ю.н., доцент кафедри – глава 9.

Гоштинар Світлана Леонідівна, к.ю.н., доцент кафедри – глава 10.

Григорєцька Ірина Ігорівна, к.ю.н., доцент кафедри – глави 11-12

Дришлюк Володимир Ігорович, к.ю.н., доцент, завідувач кафедри – глави 8, 17.

Журавель Алла Василівна, к.ю.н., доцент кафедри – глави 2, 13.

Кострицький Ігор Леонідович, к.ю.н., професор кафедри – глава 14.

Пашенко Олександр Миколайович, к.ю.н., доцент, професор кафедри – глави 1, 3-7, 15-16

Аграрне право України: навч. посібн. / авторський колектив: Антоненко О.А., Гоштинар С. Л., Григорєцька І. І., Дришлюк В. І., Журавель А.В., Кострицький І.Л., Пашенко О.М.; за ред. Пашенка О.М.
Одеса: ОДУВС, 2022. 206 с..

© Антоненко О.А., Гоштинар С. Л.,
Григорєцька І.І., Дришлюк В.І., Журавель А.В.,
Кострицький І.Л., Пашенко О.М.
© Видавництво ОДУВС, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
1. Предмет, метод, принципи і система аграрного права.....	5
2. Джерела аграрного права.....	10
3. Суб'єкти аграрного права.....	17
4. Правове регулювання переходу до ринкових відносин в АПК.....	30
5. Державне регулювання (підтримка) сільського господарства	37
6. Правове забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції.....	55
7. Правове регулювання виробничо-господарської та фінансової діяльності суб'єктів аграрного господарювання.....	62
8. Договірні відносини у сфері аграрного господарювання.....	75
9. Організаційно-правове забезпечення соціального розвитку села.....	82
10. Відповідальність за порушення аграрного законодавства	88
11. Правове регулювання використання природних ресурсів в сільському господарстві.....	107
12. Охорона навколишнього природного середовища в сільському господарстві	125
13. Правове становище господарських товариств в АПК.....	148
14. Правове становище сільськогосподарських кооперативів.....	161
15. Правове становище фермерських господарств.....	172
16. Правове регулювання ведення особистих селянських господарств.....	187
17. Правове становище державних та комунальних сільськогосподарських підприємств.....	199
Література.....	203

ПЕРЕДМОВА

Аграрне право України - одна із галузей української системи права, правової науки та відособлена навчальна дисципліна. Нормативно-правову базу аграрного права складає чинна система вітчизняного аграрного законодавства, головна мета якого полягає в правовому регулюванні суспільних відносин у сфері виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції, а також забезпечення продовольчої та екологічної безпеки держави.

У навчальному посібнику в стислій та зрозумілій формі викладені основні положення сучасного аграрного права. Колектив авторів свідомо відійшов від зайвого теоретизування окремих проблем, віддаючи перевагу характеристиці змісту вимог чинного аграрного законодавства. Зміст посібника дозволяє висвітлити основні напрями та перспективи розвитку правового регулювання аграрних відносин. Особливістю запропонованого навчального посібника є врахування суміжного правового регулювання низки питань аграрного права у безпосередньому зв'язку з нормами екологічного, земельного, цивільного, господарського, трудового, адміністративного та інших галузей права.

Навчальний посібник «Аграрне право України» розрахований на студентів, науковців, юристів-практиків у сфері аграрного, екологічного, земельного та інших галузей права, державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, викладачів закладів вищої освіти тощо.

Пропонований навчальний посібник не можна розглядати як вичерпне джерело знань оскільки в ньому викладені лише основні елементи концепції навчального курсу «Аграрне право України». Проте, засвоєння запропонованого матеріалу буде цілком достатньо для успішного складання підсумкових випробувань (екзамену, заліку) з навчальної дисципліни, що вивчається, вирішення прикладних завдань, представництва інтересів у судах при розгляді «аграрних справ», спілкуванні із посадовими особами органів виконавчої влади та місцевого самоврядування тощо.

Опанування предмету Аграрного права України, на думку авторів посібника, є дуже корисним, оскільки існує значний попит на фахівців у сфері забезпечення продовольчої безпеки держави, виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції в Україні, а пропозиція добре підготовлених спеціалістів є обмеженою. В умовах динамічного розвитку аграрних відносин і відповідного законодавства, фахівець з якісною теоретичною підготовкою може претендувати на гідну оплату праці та кар'єрне зростання.

Авторський колектив висловлює щирю подяку рецензентам – докторці юридичних наук професорці **В.Д. Сидор**, кандидату юридичних наук, доценту **В.К. Гуревському** за слушні поради та зауваження, висловленні під час ознайомлення з рукописом навчального посібника.

ГЛАВА 1. ПРЕДМЕТ, МЕТОД, ПРИНЦИПИ ТА СИСТЕМА АГРАРНОГО ПРАВА

1. Державна аграрна політика

Процес формування і виокремлення аграрного законодавства, а відповідно і окремої комплексної галузі аграрного права безпосередньо пов'язаний із необхідністю правового забезпечення державної аграрної політики.

Державна аграрна політика являє собою комплекс правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки, розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»)

Державна аграрна політика є стратегічним напрямом розвитку економіки України, який базується на національних пріоритетах і враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу та світового економічного простору.

Основні цілі державної аграрної політики: гарантування продовольчої безпеки держави¹; перетворення аграрного сектору на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави; збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності нації; комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі (ст. 2 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»).

2. Аграрне право, як галузь права

Існування аграрного права в якості окремої комплексної галузі права, на сучасному етапі розвитку правової системи України, все ще лишається предметом наукового дискурсу.

Доктрина аграрного права розглядає та вивчає наступні домінуючі погляди на сутність та місце аграрного права у вітчизняній правовій системі: 1. Визнання існування окремої галузі аграрного законодавства і заперечення існування окремої комплексної галузі права; 2. Аграрне право є окремою комплексною галуззю права; 3. Аграрне право є підгалуззю господарського права; 4. Визнання існування агропромислового права.

Слід зазначити, що в теорії права комплексна галузь права характеризується наступними ознаками:

---

¹ Див.: Глава 5. Державне регулювання (підтримка) сільського господарства в Україні

- ✓ відсутність предметної єдності суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання даної галузі;
- ✓ наявність комплексного (комбінованого) методу правового регулювання, який акумулює ознаки інших методів, притаманних фундаментальним (базовим) галузям права;
- ✓ подвоєння структури права, коли норми комплексних галузей входять до складу інших галузей права.

Всі наведені ознаки притаманні аграрному праву, формування якого обумовлено існуванням не тільки системи аграрних відносин, що виступають в якості комплексного методу правового регулювання, але й комплексним підходом до правового регулювання суспільних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва.

Формування в структурі права комплексної галузі аграрного права дозволило вирішити наступні завдання:

- більш чітко формулювати, юридично виражати та закріплювати, а також забезпечувати реалізацію державної аграрної політики;
- охоплювати в межах цієї галузі єдиним правовим регулюванням виробничо-господарську та іншу діяльність усіх сільськогосподарських комерційних організацій, фермерських господарств, особистих селянських господарств країни з урахуванням існуючої системи спільного правового регулювання, а також збереження багатоманітності форм власності та господарювання;
- систематизувати та кодифікувати розгалужене аграрне законодавство, усуваючи прогалини та суперечності в правовому регулюванні аграрних відносин;
- активізувати наукову розробку актуальних аграрно-правових проблем, включно з науковою концепцією розвитку аграрного законодавства;
- сприяти покращенню підготовки юридичних кадрів для агропромислового комплексу, удосконаленню правової освіти студентів.

Предметом аграрного права, як комплексної спеціалізованої галузі права, є певне коло суспільних відносин, що регулюються нормами даної галузі права.

Об'єктивною основою формування аграрного права, як особливої галузі права, є наявність специфічної сфери суспільних відносин, що потребують особливого правового регулювання. Це відносини у сфері виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.

Основними чинниками, що формують предмет аграрного права є: аграрна політика держави, аграрні відносини, особливі принципи аграрного права, нормативна база.

Аграрне право регулює аграрні відносини, які являють собою комплекс взаємопов'язаних **земельних, майнових, трудових та організаційно-управлінських відносин**, заснованих на приватній, комунальній, державній власності, що складаються у сфері

сільськогосподарської та пов'язаної з нею іншої діяльності суб'єктів аграрного господарювання.

Особливе значення серед цих відносин належить земельним відносинам, тобто відносинам у сфері використання та охорони земель, які виступають головним і незамінним засобом сільськогосподарського виробництва. Саме земельні відносини визначають специфіку аграрних відносин та правового статусу суб'єктів аграрного господарювання, а також у значній мірі й саму необхідність у особливому правовому регулюванні цих відносин. Нормами аграрного права охоплюється порівняно невелика група земельних відносин, обмежена в основному використанням та охороною земель с/г призначення. На відміну від земельного права, що регулює всі земельні відносини, норми аграрного права визначають головним чином права та обов'язки с/г підприємств у сфері раціонального використання та охорони земель.

Майнові відносини головним чином регулюються нормами цивільного права, однак специфіка майнових відносин суб'єктів аграрного господарювання не може і не повинна враховуватись нормами цивільного права – вона визначається спеціальним (аграрним) законодавством.

Трудові відносини регулюються нормами трудового законодавства. Однак норми КЗпП повною мірою регулюють трудові відносини в державних та комунальних сільськогосподарських підприємствах. Праця членів сільськогосподарських кооперативів, наприклад, регулюється в основному нормами аграрного законодавства (статутом кооперативу, актами внутрішньо кооперативних органів управління тощо). Норми КЗпП в даних випадках виступають у якості гарантій трудових прав членів даних кооперативів.

Організаційно-управлінські відносини в аграрному секторі є предметом регулювання норм аграрного та адміністративного права. Причому адміністративне регулює лише зовнішні організаційно-управлінські відносини сільськогосподарських організацій. Внутрішні організаційно-управлінські відносини регулюються виключно аграрним правом. Всі аграрні організаційно-управлінські відносини, є предметом регулювання норм аграрного права і можуть бути поділені на 2 групи: *внутрішньогосподарські та зовнішньогосподарські*.

Внутрішньогосподарські відносини виникають всередині сільськогосподарських підприємств і є настільки своєрідними та значущими, що раніше (за радянських часів) передбачалося визнати їх в якості єдиного комплексу відносин, що належать до предмету аграрного права.

Зовнішньогосподарські відносини складають велику і різноманітну групу відносин суб'єктів аграрного господарювання: відносини з виробничо-технічного обслуговування, матеріально-технічного забезпечення, реалізації сільськогосподарської та іншої продукції тощо.

Таким чином аграрне право являє особою комплексну спеціалізовану галузь права, яка є системою взаємопов'язаних правових норм, що

регулюють аграрні (земельні, майнові, трудові, організаційно-управлінські) суспільні відносини у сфері сільськогосподарської виробничої діяльності.

Метод правового регулювання – це спосіб впливу на суспільні відносини, що підлягають регулюванню.

Методи правового регулювання в аграрному праві характеризуються наявністю заборон, приписів та дозволів.

Аграрне право не має особливого методу правового регулювання.

Стосовно певного виду аграрних відносин, що складають предмет аграрного права, враховуючи змістовну сторону цих відносин, буде застосовуватись відповідний метод їх регулювання (наприклад, *метод рівності сторін у майнових відносинах, дозволу в господарських відносинах, методи влади і підпорядкування або координації в організаційно-управлінських відносинах*). Таким чином при регулювання аграрних відносин виокремлюють імперативний і диспозитивний: рекомендаційний, санкціонуючий, делегуючий та ін. методи.

Імперативний метод полягає у встановленні обов'язків суб'єктів правовідносин і заборон, які мають виконуватись. Аграрно-правові обов'язки – дотримання пріоритету земель сільськогосподарського призначення, раціонального використання с/г угідь, дотримання вимог екологічної безпеки тощо.

Порушення, встановленого законом обов'язку (наприклад, обов'язку цільового використання земель) веде до припинення права суб'єкта на використання землі або навіть припинення права власності на землю.

Диспозитивний метод означає такий спосіб правового впливу, при якому суб'єктам аграрних правовідносин надається свобода в реалізації їх цілей і завдань.

Три основних види диспозитивного метода:

Рекомендаційний метод – надання можливостей альтернативної поведінки суб'єкта аграрних правовідносин, коли суб'єкту надається можливість самому обирати спосіб поведінки для досягнення поставленої мети.

Санкціонуючий метод полягає в тому, що рішення про реалізацію своїх аграрних повноважень суб'єкт приймає самостійно, але таке рішення набуває юридичної сили лише після затвердження його відповідним компетентним органом (погодження місця розміщення об'єкта на земельній ділянці).

Делегуючий метод полягає в наданні прав и свобод суб'єктам аграрних правовідносин з того чи іншого кола питань (право передавати земельну ділянку у спадок тощо).

Комплексний метод аграрного права – метод поєднання імперативного способу регулювання сільськогосподарської діяльності з диспозитивним способом впливу на розвиток виробництва сільськогосподарської продукції на засадах підприємництва, вільних ринкових відносин, демократичних засадах діяльності трудових колективів сільськогосподарських підприємств.

Принципи аграрного права – це основні керівні ідеї, положення, що визначають зміст аграрного права як галузі, надають цілісність, єдність

сукупності правових норм, об'єднаних за предметом та методами правового регулювання в аграрному праві.

До основних принципів належать: свобода аграрного підприємництва; добровільність вибору форм господарювання; різноманітність форм власності і форм господарювання; рівність суб'єктів аграрного господарювання (рівна правова захищеність різних форм власності в АПК); пріоритет розвитку АПК; державна підтримка (протекціонізм) АПК; невтручання органів публічної влади в діяльність суб'єктів аграрного господарювання тощо.

3. Аграрне право як галузь законодавства - це система правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, а також відносини з їх виробничо-технічного та соціального забезпечення.

4. Аграрне право як галузь науки – це система наукових знань про аграрне право як галузь права, його становлення і розвиток, принципи і особливості правового регулювання аграрних відносин, основні інститути аграрного права, державне регулювання (підтримку) сільського господарства, організаційно-правові форми суб'єктів аграрного господарювання, правовий режим їх майна, процеси приватизації державних та комунальних с/г підприємств тощо.

5. Аграрне право як навчальна дисципліна – це система наукових знань про аграрне право як галузь права, обов'язкових до вивчення у навчальних закладах.

Система аграрного права як науки і навчальної дисципліни складається із загальної, особливої та спеціальної частин.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Дайте характеристику об'єктів аграрних правовідносин.
2. Окресліть коло суб'єктів аграрних правовідносин.
3. Як Ви розумієте комплексний метод правового регулювання аграрних відносин?
4. Дайте правову характеристику основоположних принципів аграрного права.
5. Назвіть особливості аграрного права як галузі права.
6. Охарактеризуйте систему аграрного права.
7. Проаналізуйте співвідношення та розмежування аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного, цивільного, адміністративного права

ГЛАВА 2. ДЖЕРЕЛА АГРАРНОГО ПРАВА

1. Поняття й особливості джерел аграрного права.

Класифікація джерел аграрного права, їх кодифікація і систематизація

У широкому сенсі під джерелами аграрного права розуміються безпосередньо суспільні аграрні відносини (економічні, соціальні, екологічні), які виступають нормотворчими чинниками. У вузькому, формально-юридичному значенні, джерела є **формою зовнішнього вираження норм аграрного права і являють собою нормативно-правові акти, що містять вимоги до економічних, соціальних, а також екологічних суспільних відносин у сфері виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції.**

Усталеним (традиційним) є поділ джерел права на юридичні прецеденти, правові звичаї¹, нормативно-правові акти та нормативні договори². Також джерела аграрного права можна умовно поділити за наступними основними критеріями³:

- **за юридичною силою:** на закони і підзаконні нормативні акти;
- **за предметом регулювання:** на загальні та спеціальні. Останні регулюють переважно аграрні відносини;
- **за характером правового регулювання:** на матеріальні (відповідають на питання: що ?) і процесуальні (відповідають на питання: як ?);
- **за формою:** на кодифіковані⁴ і некодифіковані (звичайні) тощо.

Систему джерел аграрного права утворюють: Конституція, ратифіковані міжнародні конвенції, міждержавні договори і угоди, закони, а також постанови та інші акти ВРУ; Укази Президента; декрети, постанови та розпорядження КМУ; нормативно-правові акти міністерств та інших

---

¹ Прикладом звичаю у аграрному праві є добросусідські відносини, т.з. «усталений порядок» використання земельної ділянки, «набувальна давність» тощо.

² За загальним правилом договори є джерелами права для відповідних контрагентів і, у певних випадках, для третіх осіб, які повинні утримуватись від дій, що можуть стати перепорою для реалізації контрагентами своїх прав і обов'язків за договором.

³ Можливі, безумовно, й інші критерії класифікації джерел аграрного права.

⁴ До основних кодифікованих актів належать кодекси (Цивільний, Господарський, Кодекс законів про працю, Земельний тощо). До кодифікованих відносять закони, які за ступенем систематизації правових приписів, що складають їх зміст, подібні до кодексів але прийняті формі законів. Наприклад, Закон «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»

центральных органів виконавчої влади; нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; локальні нормативно-правові акти.

Зазначимо, що судові рішення (судова практика), згідно із переважаною в сучасній аграрно-правовій науці думкою, до джерел аграрного права не належать¹.

Специфічні ознаки сучасного аграрного законодавства:

- відсутність загальногалузевого кодифікованого нормативно-правового акту. Доцільність прийняття загальногалузевого кодифікованого акту була науково обґрунтована і доведена низкою провідних вчених-юристів². Причини відсутності Аграрного кодексу України, на наш погляд, криються у значній динаміці змін (нестабільності), які відбуваються в аграрному законодавстві з 1991 року і по теперішній час, а також у відсутності єдиної науково-обґрунтованої концепції розвитку та кодифікації аграрного законодавства;

- подвоєння структури законодавства, викликане тим, що норми комплексних галузей входять до складу фундаментальних або спеціальних галузей права. Аграрне право «використовує» правові норми інших галузей (земельного, цивільного, трудового, адміністративного тощо), а також послуговується власними (спеціальними) нормативно-правовими актами;

- наявність спеціальних нормативно-правових актів, якими регулюються виключно аграрні правовідносини;

- особливе значення внутрішньогосподарських локальних нормативно-правових актів суб'єктів аграрного господарювання;

- значна частка міжнародних нормативно-правових актів. Аграрне законодавство перебуває у процесі адаптації до вимог СОТ, гармонізації із законодавством ЄС, а також міжнародним екологічним законодавством.

---

¹ Із альтернативною точною зору можна ознайомитись за наступним посиланням: <http://www.amm.org.ua/chapter-1/sources-land-law-notion-types>. Окремо слід вказати про резолютивні частини рішень КСУ, які іноді фактично створюють норми права. Конституційний суд не є органом судової системи але має т.з. «квазізаконодавчу» функцію.

² Йдеться, насамперед, про наукові розвідки: В.П. Жушмана, В.В. Носіка, Т.О. Коваленко, О.О. Погрібного, В.І. Семчика, А.М. Статівки, Н.І. Титової, В.Ю. Уркевича, В.В. Янчука та інших. В.В. Янчуком був визначений предмет та об'єкт правового регулювання майбутнього Аграрного кодексу України, а також запропонована його структура. Див.: Аграрне законодавство України / Відп. редактор В.В. Янчук. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 1996. № 5. Вип. 1. К.: Юрінком, 1996. С. 12-13. (302 с.); Янчук В.В. Джерела аграрного права. Аграрне право України: підручник / За ред. академіка АПН, проф. В.З. Янчука. К.: Юрінком, 1996. С. 47. (С. 30-49)

2. Конституційні основи аграрного законодавства України та їх значення для врегулювання аграрних відносин

Конституція України законодавчий акт, що має найвищу юридичну силу. Із регулюванням аграрних відносин в Основному Законі пов'язані наступні статті: 13, 14 (основи правового режиму природних ресурсів, зокрема земель), 24, 26, 41-46, 48, 67 (правовий статус учасників аграрних відносин), 16, 41, 50, 66 (регламентують права громадян, у тому числі у сфері екології), а також статті, які закріплюють компетенцію відповідних органів публічної влади. Всі інші законодавчі та підзаконні акти мають базуватись на конституційних положеннях.

3. Закони та постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України як джерела аграрного права

Закони мають вищу юридичну силу в системі джерел аграрного права на території країни.

До найважливіших законодавчих актів у сфері, що нами вивчається, також належать Закони України: «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» в редакції від 15.05.1992 р., «Про особисте селянське господарство» від 15.06.2003 р., «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р., «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р., «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09.02.2012 р., «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» від 10.07.2018 р., «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 р. тощо.

Постанови Верховної Ради України і акти Президента є підзаконними актами і, виходячи з особливого конституційного статусу відповідних суб'єктів, характеризуються вищою, стосовно інших підзаконних нормативно-правових актів силою.

Виключеннями з цього правила виступають укази Президента, прийняті відповідно до п. 4 Перехідних положень Конституції України, а також Декрети Кабінету Міністрів України (див. далі).

4. Постанови та декрети Кабінету Міністрів України, правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, нормативні акти представницьких і виконавчих органів місцевого самоврядування в системі джерел аграрного права

Кабінет Міністрів України (далі - КМУ) на основі та на виконання Конституції і законів України, зокрема Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р., актів Президента України, постанов

Верховної Ради України видає обов'язкові для виконання акти - постанови і розпорядження¹.

Особливий характер мають Декрети КМУ, які мають силу законів, тобто за юридичною силою є вищими за підзаконні акти. Надзвичайні повноваження стосовно прийняття таких нормативно-правових актів були тимчасово (на 6 місяців) делеговані КМУ на підставі Закону України «Про тимчасове делегування Кабінету Міністрів України повноважень видавати декрети в сфері законодавчого регулювання» від 18.11.1992 р. На теперішній час зміни до декретів може вносити лише Верховна Рада України².

Акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (далі - ЦОВВ) становлять значний масив аграрно-правового нормативного матеріалу. Основну масу таких актів приймають Мінекономіки, Міндовкілля, Мінагрополітики, Мінсоцполітики а також ЦОВВ у сфері: використання та охорони земель – Держгеокадастр; безпечності харчових продуктів та захисту споживачів – Держпродспоживслужба; праці – Держпраці; меліорації та рибного господарства – Держрибагентство тощо. Наприклад, своїм наказом від 11.04.2022 № 219 Мінагрополітики затвердило форми книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану³.

Окреме місце серед джерел аграрного права посідають акти органів місцевого самоврядування у сфері аграрних відносин. Частіше за все нормативно-правові акти у даній сфері видаються сільськими, селищними та міськими радами, рідше - районними та обласними радами. Правовою підставою є положення Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

5. Стандарти, інші нормативно-технічні документи та їх взаємозв'язок з джерелами земельного права

Стандарт – це нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, та спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері (ст. 1 Закону України «Про

---

¹ Див.: наприклад, Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року» від 30.12.2015 № 1437-р

² Див.: наприклад, Декрет КМУ «Про державне мито» від 21.01.1993 № 7-93.

³ Про затвердження форми книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану: наказ Мінагрополітики від 11.04.2022 р. № 219. URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-formi-knigi-reyestraciyi-zemlevolodin-i-zemlekoristuvan-v-umovah-voyennogo-stanu>

стандартизацію»). Питання віднесення таких документів до джерел аграрного права є дискусійним¹.

Стандарти діляться на міжнародні, регіональні (наприклад, прийняті європейською організацією стандартизації), міждержавні та національні (ст. 1 Закону України «Про стандартизацію»).

Положення нормативних документів: Державних стандартів України (ДСТУ), Державних санітарних правил і норм (ДСанПіН), Державних будівельних норм (ДБН), документи Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) та ін. відіграють значну роль у сфері регламентації аграрних відносин.

Безпосередньо аграрної сфери стосується, наприклад, ДСТУ 2730:2015 «Захист довкілля. Якість природної води для зрошення. Агрономічні критерії», затверджений наказом «Про прийняття нормативних документів України, гармонізованих з міжнародними та європейськими нормативними документами, національних стандартів України, скасування нормативних документів України та міждержавних стандартів в Україні» від 22 червня 2015 року № 6². Цей стандарт створений з метою забезпечення належної розробки проектів будівництва, реконструкції та модернізації зрошувальних систем, розробки технологій вирощування зрошуваних сільськогосподарських культур, а також потреб організацій, що контролюють умови експлуатації зрошувальних систем, ведуть моніторинг зрошуваних земель.

6. Роль і значення судової практики у врегулюванні сучасних аграрних відносин

Судова практика, а також її узагальнення не визнаються вітчизняною правовою доктриною в якості джерел права. Це обумовлюється наступними основними чинниками:

- належність української правової системи до романо-германської правової сім'ї, яка джерелом права визнає закон (нормативно-правовий акт);

---

¹ За однією з точок зору «нормативні документи», «нормативно-технічні документи» належать до такого різновиду джерел аграрного права, як накази центральних органів виконавчої влади, якими вони затверджуються.

² Про прийняття нормативних документів України, гармонізованих з міжнародними та європейськими нормативними документами, національних стандартів України, скасування нормативних документів України та міждержавних стандартів в Україні: наказ Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» від 22.06.2015 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0061774-15#Text>

- відсутністю нормотворчих повноважень у судової гілки влади. Відповідно до конституційного принципу розподілу влад, нормотворчі функції мають законодавча та виконавча гілки влади.

Тим не менш, узагальнення судової практики мають великий вплив на процес врегулювання сучасних аграрних відносин. Основними напрямками такого впливу є:

- **рекомендаційний (методологічний) напрямок.** Вищі судові інстанції, за допомогою узагальнень судової практики, видають своєрідні рекомендації підпорядкованим судам. Метою їх видання є забезпечення одноманітності застосування норм матеріального та процесуального права в процесі вирішення спорів;

- **інформаційний напрямок.** Органи влади, за допомогою узагальнень судової практики, отримують достовірну інформацію про ефективність (дієвість) прийнятих ними нормативно-правових актів, про необхідність скасування застарілих або колізійних норм, прийняття нових нормативно-правових актів та кодифікації законодавства тощо;

- **аргументаційний (доказовий) напрямок.** Посилання на узагальнення судової практики, яке здійснюється вищими судовими інстанціями, є важливим елементом аргументації своєї позиції в суді, а також в процесі спілкування із службовцями органів державної влади та місцевого самоврядування.

Водночас, обов'язковість певних рішень ВСУ для судових органів та інших органів влади встановлена ст. 360-7 ЦПК, ст. 244-2 КАС, ст. 111-28 ГПК. Такі рішення можна умовно назвати «прецедентними»¹. У низці власних рішень ВСУ формулював правові висновки, що безпосередньо стосуються земельних питань².

Вплив рішень Конституційного суду України (далі - КСУ) на врегулювання земельних відносин ґрунтується на усвідомленні двох основних моментів:

- КСУ не є ланкою вітчизняної судової системи;

- КСУ своїми рішеннями може скасовувати повністю або в окремій частині дію нормативно-правових актів, норми яких не відповідають (суперечать) приписам Конституції (т.з. квазізаконодавча компетенція).

---

¹ Питання щодо доречності вказаних положень процесуальних кодексів є дискусійним. Так, ВСУ навіть у таких «прецедентних рішеннях» нерідко суперечить сам собі. Тому суди, застосовуючи правові норми у будь-якому разі вирішують, яка саме позиція ВСУ підлягає застосуванню у кожному конкретному випадку.

² Див, зокрема, постанови ВСУ по справі № 6-166цс13 від 12.02.2014, по справі № 6-67цс14 від 25.06.2014, по справі № 3-41гс 14 від 02.09.2014, постанова від 29.09.2015 року № 21-345а15, від 06.10.2015 року № 21-1306а15.

До найважливіших «земельних» рішень КСУ, в першу чергу, можна віднести рішення від 22.09.2005 № 5-рп/2005; від 22.05.2008 № 10-рп/2008; від 01.04.2010 № 10-рп/2010.

Велике значення для з'ясування змісту земельно-правових норм та практики їх застосування мають: постанова пленуму ВСУ від 16.04.2004 № 7 «Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ», постанова Пленуму ВСУ від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» тощо.

Позиція ВСУ щодо деяких «земельних питань» також викладена в листі голови ВСУ від 29.10.2008 № 19-3767/0/8-08 «Щодо розгляду земельних спорів». Важливе значення мають також постанова пленуму ВГСУ від 17.05.2011 № 6 «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин», а також інформаційні листи цього Суду.

При вирішенні питань, пов'язаних із використанням земельних ділянок, необхідно враховувати постанова пленуму ВССУ від 30.03.2012 № 6 «Про практику застосування судами статті 376 Цивільного кодексу України (про правовий режим самочинного будівництва)», постанова пленуму ВССУ від 01.03.2013 № 3 «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ», лист ВССУ від 28.01.2013 № 24-150/0/4-13 «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав», постанова пленуму ВССУ від 07.02.2014 № 5 «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав», постанова ВССУ від 25.09.2015 № 7 «Про узагальнення практики застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності на житловий будинок».

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Назвіть особливості джерел аграрного права.
2. Якою є система джерел аграрного права?
3. Як Ви розумієте поняття «кодіфікація аграрного законодавства»?
4. Які норми Конституції України регламентують аграрні відносини?
5. Чим обумовлювався особливий характер Декретів КМУ та також указів Президента України, прийнятих відповідно до п. 4 Перехідних положень Конституції України?
6. Дайте характеристику звичаєвим нормам в системі джерел аграрного права.
7. Якими є нормативно-технічні документи в системі джерел аграрного права?
8. Яке місце займають рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в системі джерел аграрного права?
9. Яку роль у регулюванні аграрних відносин відіграють акти вищих органів судової влади?
10. Розкрийте основні етапи становлення сучасного аграрного законодавства

ГЛАВА 3. СУБ'ЄКТИ АГРАРНОГО ПРАВА

1. Поняття і класифікація суб'єктів аграрного права

В теорії права під суб'єктами права розуміються індивіди або організації, які на підставі юридичних норм можуть бути учасниками правовідносин, тобто носіями суб'єктивних прав та обов'язків¹.

Суб'єктами аграрного права визнаються органи публічної влади, до компетенції яких належить регулювання суспільних відносин у сфері сільського господарства, юридичні особи всіх форм власності та організаційно-правових форм, громадяни (іноземні громадяни) та особи без громадянства, що здійснюють господарювання, використовуючи землі переважно як основний засіб виробництва, а також займаються виробництвом, переробкою, реалізацією сільськогосподарської продукції та наданням послуг сільськогосподарським товаровиробникам.

Суб'єктів аграрного права можна умовно поділити на суб'єктів організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю та суб'єктів господарювання.

До першої групи належать органи державної влади та місцевого самоврядування, які безпосередньо (наприклад, Міністерство аграрної політики та продовольства України) або опосередковано (наприклад, Кабінет Міністрів України) здійснюють управлінські та організаційно-господарські функції в аграрному секторі економіки України. (*Компетенція органів публічної влади докладно буде розглянута в главі «Державне регулювання сільського господарства»*).

Друга група представлена суб'єктами аграрного господарювання, тобто аграрними формуваннями всіх форм власності та фізичними особами підприємцями (ФОП), які здійснюють безпосереднє вирощування і виробництво сільськогосподарської продукції (сільськогосподарські товаровиробники), суб'єктами господарювання, що здійснюють матеріально-технічне обслуговування сільськогосподарських товаровиробників, а також різноманітними фінансово-кредитними, страховими та посередницькими структурами, які надають свої послуги сільськогосподарським товаровиробникам.

Окрему групу суб'єктів аграрного права складають фізичні особи, які здійснюють сільськогосподарську діяльність для задоволення особистих потреб в сільськогосподарській продукції. Такі суб'єкти також мають статус виробників сільськогосподарської продукції, але здійснюють свою діяльність

---

¹ Див.: Суб'єкт права // Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5: П. С. 680.

без створення юридичної особи і не ставлять за мету отримання прибутку (наприклад, особисті селянські господарства).

Під *суб'єктами аграрного господарювання* розуміються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених чинним законодавством.

Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління. Ті господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус юридичної особи.

Суб'єктів аграрного господарювання можна класифікувати за різними критеріями, зокрема за порядком створення, спеціальною правоздатністю та функціями, способом утворення (заснування) та формування статутного фонду, суб'єктним складом, організаційно-правовою формою тощо.

За порядком створення суб'єкти аграрного господарювання поділяються на **юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права**. Відповідно до ч. 2 ст. 81 ЦК України¹ юридичні особи публічного права створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування. Прикладом юридичної особи публічного права в аграрному секторі економіки є Державна акціонерна компанія «Хліб України», яка створена відповідно до постанови Кабінету Міністрів України². Юридичні особи приватного права створюються на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 ЦК України.

Виходячи з особливостей правоздатності та виконуваних функцій, можна виділити наступні групи суб'єктів аграрного господарювання:

Перша група представлена наступними категоріями **виробників сільськогосподарської продукції:**

Сільськогосподарські товаровиробники, що є юридичними особами незалежно від форми власності та організаційно-правової форми або іншими підприємницькими структурами без прав юридичної особи, головним предметом діяльності яких є виробництво товарної маси продуктів харчування, продовольства і сировини.

---

¹ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. ВВР України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

² Див.: Про утворення Державної акціонерної компанії «Хліб України». Постанова Кабінету Міністрів України № 1000 від 22 серпня 1996 року. ОВ України. 2001. № 12. 6 квітня.

Низка нормативно-правових актів визначає наступні єдині та чіткі **кваліфікуючі ознаки сільськогосподарських товаровиробників:**

1. Предметом діяльності товаровиробників є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання (пп. 14.1.235 п. 14.1 Ст. 14 ПК, ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарський перепис», ст. 1 Закону України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років»¹). При цьому під **сільськогосподарською продукцією (сільськогосподарськими товарами)** розуміються:

а. продукція/товари, що підпадають під визначення груп 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України», якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції);

б. продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були придбані або вироблені на власних або орендованих потужностях (площах) для продажу, переробки або внутрішньогосподарського споживання;

в. відходи, отримані при виробництві такої сільськогосподарської продукції (товарів);

г. біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації сільськогосподарської продукції (товарів) та їх відходів (пп. 14.1.234 п. 14.1 Ст. 14 ПК, п. 2.15 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»).

2. Відсоток валового доходу. Сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, має дорівнювати або перевищувати 75 % (ст. 291 ПК, п. 2.15¹ ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Податковий кодекс України закріплює поняття «**частка сільськогосподарського товаровиробництва**», під якою розуміється питома

---

¹ Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року. ВВР України. 2011. № 13-17. Ст. 112; Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року. ВВР України. 2004. № 49. Ст. 527; Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23 вересня 2008 року. ВВР України. 2009. № 9. Ст. 115; Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18 січня 2001 року. ВВР України. 2001. № 11. Ст. 52.

вага доходу сільськогосподарського товаровиробника, отриманого від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, у загальній сумі його доходу, що враховується під час визначення права сільськогосподарського товаровиробника на реєстрацію як платника податку (пп. 14.1.262. п. 14.1 Ст. 14 ПК).

3. Наявність сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) **та/або поголів'я сільськогосподарських тварин** (свійських сільськогосподарських тварин, інших наземних ссавців, комах, хробаків, равликів, молосків, плазунів, слимаків, безхребетних, прісноводної та/або морської риби, інших гідробіонтів) у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди. Дана ознака впливає з аналізу змісту понять «сільськогосподарська продукція» та «сільськогосподарська діяльність» (пп. 14.1.235 п. 14.1 ст. 14 ПК, ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», ст. 1 Закону України «Про аквакультуру»¹).

Фізичні особи (домогосподарства, особисті селянські господарства, самозайняті особи у сфері сільського господарства), **які займаються сільськогосподарською діяльністю** (див. п. 2.28 ст. 2 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»).

До другої групи належать суб'єкти, що забезпечують виробничо-господарську діяльність товаровиробників. Вони представлені підприємницькими структурами, діяльність яких заснована на різних формах власності та організаційно-правових формах, а правосуб'єктність і статутна діяльність спрямовані на виконання робіт з агрохімічного, меліоративного, гідромеліоративного, технічного та іншого забезпечення виробничої діяльності виробників сільськогосподарської товарної продукції².

До третьої групи належать суб'єкти, що надають різноманітні фінансово-кредитні, страхові, комерційні, посередницькі та інших послуги сільськогосподарським товаровиробникам. До цієї групи відносяться банки, кредитні спілки, біржі, страхові компанії, аграрні холдинги тощо.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного фонду суб'єкти аграрного господарювання поділяються на унітарні та корпоративні підприємства (ст. 63 ГК України³).

---

¹ Про аквакультуру: Закон України від 18 вересня 2012 року. ВВР України. 2013. № 43. Ст. 616.

² Див.: Аграрне право України: Підручник / В.З. Янчук, В.І. Андрейцев, С.Ф. Василюк та інші; За ред. В.З. Янчука. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2000. С. 96.

³ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. ВВР України. 2003. № 18-21. Ст. 144.

Унітарними є державні та комунальні сільськогосподарські підприємства, а також підприємства засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративними є сільськогосподарські кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб. Таким чином, унітарним буде являтися, наприклад, фермерське господарство створене одним громадянином, а корпоративним – фермерське господарство засноване кількома громадянами.

Найбільш поширеною є також класифікація суб'єктів аграрного господарювання в залежності від їх організаційно-правових форм. За цим критерієм їх можна поділити на сільськогосподарські підприємства, кооперативи, господарські товариства, фермерські господарства, державні, комунальні та приватні сільськогосподарські підприємства.

У частині 1 ст. 55 ГК України наводиться перелік суб'єктів господарювання, до яких належать: господарські організації - юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Слід також зазначити, що чинне законодавство ототожнює поняття «сільськогосподарське підприємство» та «сільськогосподарський товаровиробник» (п.п. 2.15¹, 2.15² ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»).

Можна виокремити наступні кваліфікуючі ознаки сільськогосподарських кооперативів: недержавна форма власності; відносини членства; управлінські функції здійснюються членами кооперативу за принципом: «один член – один голос»; особиста трудова участь членів у здійсненні спільної виробничої або іншої господарської діяльності в аграрному секторі; об'єднання членами своїх майнових пайових внесків; наявність таких особливих майнових відносин (інститутів) як «оборот члена кооперативу», «патронажні дивіденди» та інші (див. наприклад, Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

За своїми ознаками, окрім власне кооперативів, до кооперативних форм виробництва сільськогосподарської продукції можна віднести: колективні сільськогосподарські підприємства (КСП)¹, фермерські господарства (ФГ), їх об'єднання тощо.

---

¹ В процесі проведення аграрної реформи переважна більшість КСП в період з грудня 1999 року до квітня 2000 року була реорганізована з

У сфері сільськогосподарського виробництва діють переважно публічні та приватні акціонерні товариства (ПАТ та ПрАТ), а також товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ).

Основними кваліфікуючими ознаками господарських товариств є: недержавна або державна (комунальна) форма власності; відносини участі (інвестування); обов'язкове об'єднання учасниками (акціонерами) своїх капіталів (майнових внесків); необов'язковість особистої трудової участі акціонерів (учасників) у діяльності господарського товариства; управління і контроль, який здійснюється учасниками (акціонерами), залежить від розміру їх частки у статутному фонді товариства; наявність інституту права на дивіденди та інші.

2. Особливості правового статусу суб'єктів аграрного господарювання

Всі суб'єкти аграрного господарювання, які мають статус юридичних осіб, мають відокремлене майно, яке знаходиться на самостійному балансі, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом, відповідають за своїми зобов'язаннями майном, можуть від свого імені набувати та здійснювати майнові та особисті немайнові права, нести обов'язки, бути позивачами та відповідачами у суді. Засновники недержавних сільськогосподарських підприємств мають відповідні права та обов'язки щодо майна таких підприємств. На відміну від них, засновники державних та комунальних сільськогосподарських підприємств є власниками їх майна.

Суб'єкти аграрного господарювання мають загальну цивільну правосуб'єктність. Тобто вони можуть мати цивільні права та нести цивільні обов'язки, які необхідні для здійснення будь-яких видів діяльності, незаборонених законом. Виключення складають державні та комунальні унітарні сільськогосподарські підприємства, які відповідно до глави 8 ГК України мають не загальну, а спеціальну правосуб'єктність, встановлену чинним законодавством. Правосуб'єктність сільськогосподарських підприємств виникає з моменту їх державної реєстрації, а припиняється з моменту завершення їх ліквідації.

Всі суб'єкти аграрного господарювання незалежно від їх організаційно-правової форми виступають носіями **комплексної правосуб'єктності**, яка полягає в тому, що вони є учасниками цивільних, земельних, екологічних, трудових, організаційно-управлінських

утворенням на їх базі нових сільськогосподарських структур (фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів та господарських товариств) на основі приватної власності на земельні та майнові частки (паї).

(адміністративних), фінансових та інших правовідносин. Вказаній сукупності аграрних правовідносин притаманні **специфічні риси**, які обумовлюються:

- організаційно-правовою формою та формою власності конкретного суб'єкта господарювання;

- галузевою спеціалізацією суб'єкта господарювання (тваринництво, рослинництво тощо);

- особливими завданнями діяльності, якими виступають виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської товарної продукції (продуктів харчування та сировини);

- інтенсивним впливом на довкілля через використання природних факторів виробництва: землі як основного засобу виробництва; інших природних ресурсів, сільськогосподарських рослин і тварин тощо;

- постійною залежністю від впливу погодно-кліматичних умов та сезонним характером господарської діяльності;

- спрямованістю на задоволення матеріальних, духовних та інших соціальних потреб їх співвласників (членів або учасників (акціонерів) тощо¹.

Слід зазначити, що продовольча, а отже і економічна безпека держави безпосередньо залежить від ефективності та якості господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Тому існує необхідність в особливій державній підтримці сільського господарства, яка в сучасних умовах здійснюється переважно економічними методами. Серед таких методів можна назвати ціноутворення, пільгове кредитування, оподаткування, страхування, публічні закупівлі, державні заставні операції, економічні санкції, методи встановлення гарантованих фіксованих цін, заставних ставок, державних закупівельних цін тощо. Так, наприклад, державне регулювання ціноутворення на сільськогосподарську товарну продукцію передбачає заборону на запровадження будь-яких видів адміністративного регулювання цін на сільськогосподарську продукцію, не пов'язаних з виконанням Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», регулювання експортно-імпортних операцій з сільськогосподарською продукцією² та інші.

Особливості правового статусу суб'єктів аграрного господарювання знаходять свій прояв також і у договірних правовідносинах. Так договірні відносини між сільськогосподарськими товаровиробниками і державою у сфері реалізації сільськогосподарської продукції для державних потреб

---

¹ Див.: Аграрне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного. К.: Істина, 2007. С. 100.

² Див.: Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції. Закон України від 17 липня 1997 року. ВВР України. 1997. № 44. Ст. 281.

регулюються спеціальними нормативними актами¹ та особливим різновидом договору – договором контрактації сільськогосподарської продукції (ст. 713 ЦК України).

Правосуб'єктність сільськогосподарських підприємств має певні особливості в сфері трудових відносин. Виробництво сільськогосподарської продукції має сезонний характер і безпосередньо залежить від природно-кліматичних умов, в яких здійснюється господарювання. Отже, з урахуванням даних об'єктивних виробничих умов, законодавство наділяє суб'єктів аграрного господарювання правами встановлювати на рівні локального регулювання режими праці і відпочинку, норми праці і оплати праці, преміальні та інші види заохочень працівників, правила дисципліни праці та внутрішнього трудового розпорядку, розподіл кінцевих результатів господарської діяльності в залежності від особистого трудового внеску кожного працівника (наприклад, встановлення умов нарахування патронажних дивідендів) та інші.

Відповідно до змісту Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»² важливе місце у складі правосуб'єктності сільськогосподарських підприємств займають їх права і обов'язки щодо створення, розвитку і функціонування соціальної інфраструктури села, будівництва, оснащення та утримання різноманітних об'єктів культурно-побутового та іншого соціального призначення. Зокрема, суб'єкти аграрного підприємництва залучаються до спорудження в сільській місцевості житла, об'єктів побуту, культури, торгівлі, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, освіти, зв'язку, шляхів, енергетичних, газових і водорозподільних систем, тваринницьких приміщень, інженерно-технічних комплексів машинно-тракторного парку та інших об'єктів, які впливають на поліпшення соціального становища села.

3. Загальні засади створення та ліквідація суб'єктів аграрного господарювання.

Суб'єкт аграрного господарювання може бути утворений за рішенням власника (власників) майна або уповноваженого ним (ними) органу, а у випадках, спеціально передбачених законодавством, також за рішенням інших органів, організацій і громадян шляхом заснування нового, реорганізації (злиття, приєднання, виділення, поділу, перетворення) діючого (діючих) суб'єкта господарювання. Вони можуть утворюватися також

---

¹ Див.: Про публічні закупівлі. Закон України в редакції від 19 вересня 2019 року. ВВР України. 2019. № 45. Ст. 289.

² Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України в редакції від 15 травня 1992 року. ВВР України. 1992. № 32. Ст. 453.

шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Створення суб'єкта аграрного господарювання здійснюється на підставі установчих документів, які розробляються і підписуються всіма його учасниками (засновниками), якщо чинним законодавством не встановлений інший порядок їх затвердження. Суб'єкт господарювання створений однією особою (наприклад, фермерське господарство), діє на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Відповідно до ст.ст. 87, 88 ЦК України та ст. 57 ГК України установчими документами суб'єкта аграрного господарювання є рішення про його утворення або засновницький договір, а у випадках, передбачених чинним законодавством, статут (положення). В установчих документах повинні бути зазначені найменування та місцезнаходження суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом.

У засновницькому договорі засновники зобов'язуються утворити суб'єкт господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю суб'єкта господарювання та участі в ньому засновників, порядок вибуття та входження нових засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації.

Статут суб'єкта господарювання повинен містити відомості про його найменування, мету і предмет діяльності, розмір і порядок утворення статутного капіталу та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми суб'єкта господарювання, передбачені законодавством. Статут може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству.

Положенням визначається господарська компетенція органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи інших суб'єктів у випадках, визначених законом.

Статут (положення) затверджується власником майна (засновником) суб'єкта господарювання чи його представниками, органами або іншими суб'єктами.

Суб'єкт аграрного господарювання вважається створеним з дня його державної реєстрації. Виключення складають лише ОСГ, які не є суб'єктами підприємницької діяльності і підлягають лише обліку за місцем їх розташування. Момент створення ОСГ не визначений чинним

законодавством. Державна реєстрація сільськогосподарських підприємств здійснюється відповідно до вимог і за процедурами встановленими Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань». Дані державної реєстрації включаються до єдиного державного реєстру, відкритого для загального ознайомлення.

Порушення встановленого законодавством порядку створення сільськогосподарського підприємства або невідповідність його установчих документів закону є підставою для відмови у державній реєстрації. Важливою гарантією прав засновників сільськогосподарського підприємства є неприпустимість відмови у державній реєстрації такого підприємства з інших мотивів, зокрема, з приводу недоцільності. Відмова у державній реєстрації суб'єкта аграрного підприємництва, а також зволікання з її проведенням можуть бути оскаржені до суду.

До єдиного державного реєстру вносяться відомості про організаційно-правову форму юридичної особи, її найменування, місцезнаходження, органи управління, філії та представництва, мету установи, а також інші відомості, встановлені законодавством.

Зміни до установчих документів суб'єкта аграрного господарювання набувають чинності для третіх осіб з дня їх державної реєстрації, а у випадках, встановлених законом, - з моменту повідомлення органу, що здійснює державну реєстрацію, про такі зміни. Юридичні особи та їх учасники не мають права посилалися на відсутність державної реєстрації таких змін у відносинах із третіми особами, які діяли з урахуванням цих змін.

Відповідно до ст. 58 ГК України відкриття суб'єктом господарювання філій (відділень), представництв без створення юридичної особи не потребує їх державної реєстрації.

Відомості про відокремлені підрозділи суб'єктів господарювання залучаються до її реєстраційної справи та включаються до Єдиного державного реєстру в порядку, визначеному законом.

При створенні у процесі приватизації та/або корпоратизації сільськогосподарських відкритих акціонерних товариств повинен також бути поданий звіт про наслідки підписки на акції, затверджений Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Громадяни, які мають намір здійснювати підприємницьку діяльність в сфері товарного сільськогосподарського виробництва без створення юридичної особи, подають реєстраційну картку встановленого зразка, що є водночас заявою про державну реєстрацію, копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера громадянина - платника податків та інших обов'язкових платежів і документ, що засвідчує внесення плати за державну реєстрацію.

Власник (засновник) сільськогосподарського підприємства або уповноважені ним органи несуть відповідальність за невідповідність вимогам законодавства та недостовірність документів, що подаються для реєстрації.

Державна реєстрація суб'єктів аграрного господарювання здійснюється у строк не більше 10 днів з дня подання вищезазначених документів. Реєструючий орган зобов'язаний протягом цього строку видати сільськогосподарському підприємству або громадянину-підприємцю свідоцтво про його державну реєстрацію.

На печатках і штампах суб'єкта аграрного господарювання повинен зазначатись ідентифікаційний код, за яким цього суб'єкта включено до державного реєстру суб'єктів господарювання, або ідентифікаційний код громадянина-підприємця.

Свідоцтво про державну реєстрацію суб'єкта аграрного господарювання та копія документа, що підтверджує взяття його на облік в органах державної податкової служби, є підставою для відкриття рахунків в установах банків.

Діяльність незареєстрованого суб'єкта аграрного господарювання, який підлягає державній реєстрації, забороняється. Доходи, одержані таким суб'єктом, стягуються до Державного бюджету України у встановленому законом порядку.

Перереєстрація сільськогосподарського підприємства проводиться у разі зміни форми власності, на якій засновано даний суб'єкт, або організаційної форми господарювання, або його найменування і здійснюється в порядку, встановленому для його реєстрації.

Скасування (припинення) державної реєстрації суб'єкта аграрного господарювання здійснюється за його особистою заявою, а також на підставі рішення суду у випадках визнання недійсними або такими, що суперечать законодавству, установчих документів, або здійснення діяльності, що суперечить закону чи установчим документам, або в інших випадках, передбачених чинним законодавством. Скасування державної реєстрації припиняє господарську діяльність сільськогосподарського підприємства і є підставою для здійснення заходів щодо його ліквідації. Підприємство вважається ліквідованим з дня внесення до державного реєстру запису про припинення його діяльності. Такий запис вноситься після затвердження ліквідаційного балансу відповідно до вимог Господарського кодексу України.

Припинення діяльності сільськогосподарського підприємства здійснюється в результаті передання всього майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам - правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації.

Злиття суб'єктів аграрного господарювання призводить до переходу усіх майнових прав та обов'язків кожного з них до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття. У разі приєднання одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта до цього останнього переходять

усі майнові права та обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання. Поділ суб'єкта господарювання обумовлює перехід усіх його майнових прав і обов'язків за роздільним актом (балансом) у відповідних частках до кожного з нових суб'єктів господарювання, що утворені внаслідок цього поділу. У разі виділення одного або кількох нових суб'єктів господарювання до кожного з них переходять за роздільним актом (балансом) у відповідних частках майнові права і обов'язки реорганізованого суб'єкта. Наслідком перетворення одного суб'єкта господарювання в інший є перехід до новоутвореного суб'єкта господарювання усіх майнових прав і обов'язків попереднього суб'єкта господарювання.

Суб'єкт аграрного господарювання ліквідується:

- за рішенням його учасників або органу, уповноваженого на це установчими документами юридичної особи, в тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який було створено юридичну особу, досягненням мети, для якої її створено, а також в інших випадках, передбачених установчими документами;
- у разі визнання його в установленому порядку банкрутом, крім випадків передбачених чинним законодавством;
- за рішенням суду про визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом.

Якщо вартість майна сільськогосподарського підприємства є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, юридична особа ліквідується в порядку, встановленому Кодексом України з процедур банкрутства¹. Порядок припинення окремих суб'єктів аграрного господарювання в процесі відновлення їх платоспроможності або банкрутства має низку особливостей.

По-перше, у разі ліквідації визнанням банкрутом суб'єкта аграрного господарювання або фізичної особи, зайнятої у сільському господарстві, та введення процедури погашення боргів боржника рішення щодо земельних ділянок, які є власністю такого боржника або перебувають у постійному чи тимчасовому користуванні, приймається з урахуванням вимог ЗК України (ст.ст. 95, 137 КУПБ). Наприклад, врахування переважного права купівлі земельної ділянки сільськогосподарського призначення окремими суб'єктами (ст. 130¹ ЗК України).

По-друге, ст. 95 КУПБ визначаються особливості банкрутства фермерських господарств (більш детально див. главу «Правове становище фермерських господарств»).

---

¹ Кодекс України з процедур банкрутство від 18 жовтня 2018 року. ВВР України. 2019. № 19. Ст.74.

По-третє, у разі відкриття провадження у справі про неплатоспроможність боржника, яким є фізична особа, що зайнята у сільському господарстві, план реструктуризації боргів розробляється з урахуванням особливостей ведення такої діяльності - сезонності сільськогосподарського виробництва та його залежності від природно-кліматичних умов, а також можливості задоволення вимог кредиторів за рахунок доходів, які можуть бути одержані боржником від такої діяльності (ст. 137 КУПБ)¹.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Наведіть класифікацію суб'єктів аграрного господарювання.
2. Дайте визначення та наведіть кваліфікуючі ознаки сільськогосподарських товаровиробників.
3. Наведіть спільні та відмінні риси правового статусу сільськогосподарських кооперативних підприємств та господарських товариств.
4. Охарактеризуйте роль і значення юридичних осіб публічного права в аграрному секторі економіки України.
5. Назвіть особливості створення суб'єктів аграрного господарювання різних організаційно-правових форм.
6. Розкрийте особливості процедури ліквідації суб'єктів аграрного господарювання.
7. Як Ви розумієте поняття «реструктуризація сільськогосподарського підприємства»?

---

¹ До набрання чинності КУПБ зазначена гарантія розповсюджувалась на всіх суб'єктів аграрного господарювання, що мали статус сільськогосподарських товаровиробників.

ГЛАВА 4. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕХОДУ ДО РИНКОВИХ ВІДНОСИН В АПК

Аграрна реформа

Необхідність і невідворотність реформування аграрного сектора економіки України була викликана кардинальними змінами у політичній та соціально-економічній сфері нашої держави.

Таким чином аграрна реформа є невід'ємною складовою частиною економічної реформи, яка здійснюється в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин.

Аграрна реформа (від лат. *reform* - «перетворюю», «змінюю», «перебудовую») являє собою комплекс правових, економічних, технічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення аграрної політики. Метою реформи стало досягнення наступних цілей:

- перетворення (трансформації) земельних та майнових відносин в агропромислового комплексі (АПК);
- створення на базі державних та колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) нових форм господарювання, заснованих на приватній власності на землю та майно;
- формування ринкової інфраструктури в АПК;
- диверсифікація (від лат. *diversus* - різний і *facere* - робити) тобто урізноманітнення або сталий розвиток сільських територій та аграрного виробництва;
- удосконалення механізмів державного регулювання (підтримки) аграрної сфери економіки тощо.

Проведення аграрної реформи в Україні, за задумом її «архітекторів», передбачало умовно **три основних етапи**: роздержавлення и передачу земель сільськогосподарських призначення в колективну власність сільськогосподарських підприємств (КСП); паювання земель, які знаходились у колективній власності, з видачею сертифікатів на право на земельний пай всім членам КСП і третій, завершальний етап - реорганізацію КСП та творення на їх базі нових економічно ефективних сільськогосподарських структур на основі приватної власності на земельні та майнові частки (паї).

Слід зазначити, що «завершальний етап» насправді не став таким, з огляду на низку політичних, правових та організаційних недоліків, які в кінцевому результаті призвели до затягування процесу реформування аграрних суспільних відносин по теперішній час. До таких недоліків фахівці відносять: недостатню чіткість і визначеність мети аграрної реформи; тривалість (перманентність) та невизначеність кінцевих строків реформи; затягування процесу обговорення та прийняття нормативно-правових актів;

відсутність системності процесу реалізації реформи; загострення екологічних проблем в процесі реалізації реформи тощо¹.

Роздержавлення і передача земель сільськогосподарських призначення в колективну власність сільськогосподарських підприємств (КСП)

Нормативним підґрунтям цього етапу стали Постанова Верховної Ради УРСР «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 р. № 563-ХІІ, Земельний кодекс України в редакції від 13 березня 1992 р., Закон України «Про власність» від 7 лютого 1991 р., «Про форми власності на землю» від 30 січня 1992 р., «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14 лютого 1992 р., «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» в редакції від 15 травня 1992 р., Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію земельних ділянок» від 26 грудня 1992 р. № 15-92.

На цьому етапі почалось реформування земельних та майнових відносин у державних підприємствах (колгоспах та радгоспах), які перетворювались на колективні сільськогосподарські підприємства (КСП). Наприклад, на базі реорганізованих радгоспів в основному були створені КСП (80%). На базі інших 20% реорганізованих радгоспів, де залишилась певна частка держмайна (в основному це були підприємства, що займались насінництвом та племінним тваринництвом), створені акціонерні товариства різних типів.

Фактично з травня 1992 року в Україні офіційно почав існувати обмежений (ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення лишився під забороною) ринок земель, функціонування якого регламентувалось положеннями ЗК в редакції від 16 березня 1992 р., декретом КМУ від 26 грудня 1992 року «Про приватизацію земельних ділянок», т.з. про малу приватизацію земельних ділянок (присадибні, дачні, садові та кооперативні) та низкою указів Президента України, зокрема «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва».

В процесі реформи з державної у колективну власність перейшли 27,6 млн. га сільськогосподарських земель (45,7 % земельного фонду України). Ці землі отримали 99,5% КСП².

Паювання земель, які знаходились у колективній власності

---

¹ Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: Монографія. К.: Логос, 2011. С. 168-169.

² Кулинич П.Ф. Земельна реформа. Т.16: Земельне та аграрне право / редкол.: М.В. Шульга (голова), В. В. Носік, П.Ф. Кулинич (заст. голови), та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. С. 200.

Нормативним підґрунтям цього етапу стали укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10 листопада 1994 р. № 666 та «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8 серпня 1995 р. №720, постанова КМУ «Про затвердження форми сертифіката про право на земельну частку (пай) і зразка Книги реєстрації сертифікатів на право на земельну частку (пай)» від 12 жовтня 1995 р. № 801/95.

Етап передбачав проведення поділу (паювання) на частки (паї) земель і майна КСП з видачею їх членам земельних та майнових сертифікатів. При цьому виділення власникам паїв земельних ділянок та майна «в натурі» (на місцевості для земельних ділянок) не проводилось.

Земельна частка (пай) – це умовна частина земель КСП, з визначеним розміром та вартістю на кожного члена такого КСП. Вартість і розміри (в умовних кадастрових гектарах) земельних часток (паїв) всіх членів конкретного підприємства були рівними. Головною особливістю земельних часток (паїв) як об'єктів права власності був їх **умовний характер**, тобто межі та місцезнаходження таких умовних земельних ділянок на місцевості не визначалися.

Документом, що посвідчує право на земельну частку (пай) був **сертифікат на право на земельну частку (пай)**¹, який видавався районною (міською) державною адміністрацією. В процесі паювання земель майже 7 млн. членів КСП отримали сертифікати на земельну частку (пай).

Власник міг розпорядитися земельною часткою (паєм) шляхом відчуження на основі цивільно-правових договорів² або виділення в натурі (на місцевості) у вигляді земельної ділянки.

Майновий пай – це частка майна члена КСП у пайовому фонді, виражена у грошовій формі та у відсотках розміру пайового фонду.

До пайового фонду майна членів КСП включається вартість основних виробничих і оборотних фондів, створених за рахунок діяльності підприємства, цінні папери, акції, гроші та відповідна частка від участі в

---

¹ З прийняттям Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 5 червня 2003 р. перелік документів, що посвідчують право на земельну частку (пай) був розширений.

² З 18 січня 2001 р. купівля-продаж земельних часток (паїв) або відчуження в інший спосіб, крім передачі у спадщину або викупі для державних і громадських потреб, були заборонені (ст. 1 Закону України «Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)»). На теперішній час мораторій стосується відчуження земельних часток (паїв) на користь юридичних осіб, а також будь-яких угод на тимчасово окупованих РФ територіях України (п.п. 14¹, 15 Розділу Х ЗК).

діяльності інших підприємств і організацій. Уточнення складу і вартості пайового фонду майна членів КСП проводиться за методикою, що затверджується Кабінетом Міністрів України¹. Право членів КСП на пайовий фонд майна залежить від їх трудового внеску (ч. 1 ст. 9 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»).

Документом, що посвідчує право на майновий пай є **свідоцтво про право власності на майновий пай**, яке видається сільською, селищною або міською радою згідно із списком осіб, які мають право на майновий пай підприємства.

Реорганізація КСП та творення на їх базі сільськогосподарських підприємств на основі приватної власності на земельні та майнові частки (паї)

Нормативним підґрунтям цього етапу стали Конституція України, Указ Президента «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» от 3 грудня 1999 р. № 1529 тощо.

На момент початку реформування в Україні налічувалось 8,5 тис. КСП. Загальний борг КСП перед державним бюджетом на момент реорганізації складав - 14,9 млрд. грн., що в середньому складав приблизно 1,3 млн. грн. на одне господарство (в процесі їх реформування він був повністю списаний або реструктуризований).

Відповідно до Указу № 1529 протягом 2000-2001 років майже всі КСП були реструктуризовані шляхом реорганізації в юридичні особи, засновані на приватній формі власності на землю та основні засоби виробництва (господарські товариства, сільськогосподарські кооперативи, фермерські господарства, інші види приватних підприємств).

Члени КСП також отримали можливість вийти з його складу зі своїми земельними паями індивідуально, приєднавши ці землі до присадибних ділянок без оформлення юридичної особи. Для оформлення оренди земель стала застосовуватись спрощена система. Передбачалось також спрощення оформлення документів на право власності на землю та знижувалась сума оплати за оформлення та видачу акта на право приватної власності на землю (5 неоподатковуваних мінімумів, що складало 85 грн.).

Всі борги КСП, які вони мали перед кредиторами (державою та комерційними структурами), мали переноситись на реформовані господарства.

Указ № 1529 надавав фермерам право викупувати землі, які знаходились в їх користуванні, а також землі запасу за нормативними цінами, однак не визначав землі в якості товару та не передбачав їх ринкового обігу (купівлі-продажу або іншого відчуження на підставі цивільно-правових угод).

---

¹ Див.: Про затвердження Методики обчислення розмірів індивідуальних майнових паїв членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 червня 2005 р. № 252. ОВУ. 2005. № 31. Ст. 1884.

З Указом № 1529 та Законом України «Про оренду землі» від 6 жовтня 1998 р. пов'язується активізація процесів паювання земель недержавних сільськогосподарських підприємств, створення господарств ринкового типу, а також розвиток орендних відносин в аграрній сфері. На кінець 2000 року, переважну більшість (80%) орендарів земельних часток (паїв) склали господарства- правонаступники КСП, 4% - фермерські господарства, 16% - інші суб'єкти господарювання¹.

З 2001 року процес реалізації аграрної реформи був пов'язаний з реалізацією положень Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року та Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)» від 5 червня 2003 року. Останнім Законом були визначені організаційні та правові засади виділення власникам земельних часток (паїв) земельних ділянок у натурі (на місцевості) із земель, що належали КСП, сільськогосподарським кооперативам та акціонерним товариствам на праві колективної власності, а також порядок обміну цими земельними ділянками, особливості розпорядження землями та використання земель, що залишилися у колективній власності після розподілу земельних ділянок між власниками земельних часток (паїв).

З 2015 року² процес реформування аграрних відносин визначався Концепцією розвитку сільських територій та Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період 2022 року³.

Програма передбачала: застосування кращих практик держав з розвинутою аграрною економікою, імплементацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 р.⁴, а також поліпшення бізнес-клімату в аграрному

---

¹ Аграрна реформа в Україні: здобутки і прорахунки (Аналітична доповідь УЦЕПД). Національна безпека і оборона. 2001. № 5 (17). С. 5.

² До початку широкомасштабної агресії рф 24 лютого 2022 року.

³ Про схвалення Концепції розвитку сільських територій. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p#Text>; Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-p#Text>

⁴ Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року. ВВР України. 2014. № 40. Ст. 2021.

секторі економіки, створення умов для збільшення обсягів залучення інвестицій, розширення можливості для експорту продукції вітчизняного аграрного сектору, забезпечення вітчизняних споживачів продовольством належної якості за доступними цінами.

Сучасний етап реформування аграрних відносин характеризується руйнівним впливом війни з РФ і вимагає негайного вжиття системи економічних, правових, екологічних, організаційних та інших заходів спрямованих на мінімізацію наслідків російської агресії для аграрного сектора економіки України.

Виділяють наступні проблеми аграрного сектора економіки, які не були подолані до початку широкомасштабної війни: складність підключення до інженерних мереж, захисні бар'єри при входженні аграрної продукції на ринки інших країн (у тому числі наявність квот ЄС), незавершена адаптація законодавства у сфері безпечності, ветеринарного та фітосанітарного контролю до норм ЄС, проблеми з блокуванням податкових накладних, невідповідність потужностей по перевалці і доставці сільськогосподарської продукції зростаючим потребам агровиробників¹.

Важливо! Наслідки негативного впливу війни на аграрний сектор економіки: значне скорочення експорту сільськогосподарської продукції (через блокування морських портів); падіння внутрішніх цін реалізації аграрної продукції нижче рівня собівартості (загрожує банкрутством аграрних підприємств); дефіцит потужностей для зберігання зернових в Україні; загрози зриву збиральних та посівних кампаній починаючи з 2022 року; прямі втрати активів в галузі, які тільки у 2022 році можуть скласти, за попередньою оцінкою FAO, 6,5 млрд. дол. США. На даний час пошкоджено близько 5% земель сільськогосподарського призначення. Втрати доступних посівних площ - понад 25%, зрощуваних земель - понад 70%, ягідників – близько 25%, садів – 20%; зростання вартості виробництва продукції внаслідок зростання цін на добрива, пальне та насіння; небезпечність значних масивів земель для виробничої діяльності через пошкодження та мінування; істотні руйнування об'єктів інфраструктури: сільськогосподарської, складської, транспортної, енергетичної, переробної промисловості; фізичне знищення аграрних підприємств в зоні ведення бойових дій потенційно очікується втрата до 30% поголів'я тварин тощо.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Дайте визначення аграрної реформи, назвіть її основні цілі та завдання.

---

¹Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>

2. Дайте правову характеристику процесу паювання земель і майна сільськогосподарських підприємств.
3. Розкрийте особливості правового режиму земельної частки (паю).
4. Окресліть коло суб'єктів права на земельну частку (пай).
5. Назвіть особливості правового регулювання використання майнового паю.
6. Розкрийте особливості процесу приватизації майна в аграрному секторі економіки.
7. Дайте правову характеристику процесу реформування земельних відносин у сфері аграрного виробництва.

ГЛАВА 5. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ (ПІДТРИМКА) СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

1. Поняття, зміст і принципи державного регулювання сільського господарства

Державне регулювання сільського господарства – це економічний вплив держави на виробництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції, сировини, продовольства, а також на виробничо-технічне та матеріально-технічне забезпечення агропромислового виробництва, організацію господарської діяльності підприємств АПК шляхом видання нормативних актів, здійснення організаційної діяльності органів публічної влади загальної та спеціальної компетенції, які здійснюють таке регулювання переважно через економічні методи.

Державне регулювання сільського господарства здійснюється за допомогою земельної, закупівельної, податкової, цінової, кредитної, страхової, регуляторної, зовнішньоекономічної політики тощо.

Правовою основою державного регулювання сільського господарства виступають Конституція України, ЦК та ГК України, Закони України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», «Про державну підтримку сільського господарства України»¹ інші нормативно-правові акти. Особливо слід відмітити значення таких програмних нормативно-правових актів, якими є Концепція розвитку сільських територій, Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року².

---

¹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закон України від 11 вересня 2003 р. ВВР України. 2004. № 9. Ст. 79; Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України в редакції від 15 травня 1992 р. ВВР України. 1992. № 32. Ст. 453; Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 р. ВВР України. 2006. № 1. Ст. 17. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року. ВВР України. 2004. № 49. Ст. 527.

² Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 року № 995-р // ОВ України. 2015. № 78. Ст. 2624; Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: постанова

Суб'єктами державного регулювання сільського господарства є органи публічної влади (загальної та спеціальної компетенції) (див. ст. 1 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»).

Об'єктами державного регулювання сільського господарства є діяльність (поведінка) суб'єктів аграрних відносин.

Спеціальні принципи державного регулювання сільського господарства:

- **аграрний протекціонізм** (від лат. protectio – прикриття, захист). Передбачає захист сільськогосподарських товаровиробників через систему пільг (підтримки) в розвитку сільського господарства у зовнішньоекономічних та міжгалузевих (внутрішніх) відносинах. На податковій пільги припадає близько 90% від заходів державної підтримки (загального обсягу бюджетних трансферів сільськогосподарським виробникам);

- **використання методів індикативного регулювання (планування)**. Індикативне регулювання (планування) регулювання ринкової економіки було започатковане урядами зарубіжних країн після Другої світової війни. Його сутність полягає у забезпеченні економічної рівноваги зокрема на аграрному ринку, тобто високої зайнятості, рівноваги платіжного балансу, стабілізації цін тощо¹. Реалізація даного принципу полягає у:

1) визначенні **індикаторів** (лат. indicator, від indicō – вказую, визначаю), якими виступають **ціни рівноваги (фіксінгу)** (п. 2.24. ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України») на сільськогосподарську продукцію (сільськогосподарські товари) (п. 2.15 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»);

2) регулярних спостереженнях (моніторингу) на аграрному ринку, що здійснюється протягом маркетингового періоду шляхом збирання, оброблення, аналізу та висвітлення інформації про коливання **ціни попиту і ціни пропозиції** (обсяги товарних пропозицій) (п.п. 2.22, 2.23 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України») на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки з метою

Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 // ОВ України. 2007. № 73. Ст. 2715; Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1437-р // ОВ України. 2016. № 24. Ст. 960.

¹ Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. / Редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.

характеристики поточного стану ринку, прогнозування та підготовки пропозицій

- **програми регулювання** на основі розробки, виконання та контролю за виконанням цільових програм, що приймаються на різних рівнях¹, зокрема державних та регіональних програм комплексного розвитку сільських територій, удосконалення державної підтримки розвитку підприємництва з метою розв'язання проблеми зайнятості сільського населення;

- **пріоритетного розвитку сільськогосподарського виробництва** та АПК загалом. Полягає у забезпеченні змін у структурі інвестицій у сільське господарство, переорієнтації промислового виробництва на потреби сільськогосподарських товаровиробників, зростанні обсягів капіталовкладень і матеріально-технічних ресурсів АПК тощо (див. напр. ст. 2 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»);

- **підтримки економічного паритету** (лат. paritas - рівність) між сільським господарством та іншими галузями економіки, наближення рівнів доходу працівників сільського господарства та промисловості, встановлення заробітної плати та пенсійного забезпечення працівників сільського господарства не нижче середнього рівня в галузях економіки держави. Середня зарплата у сільському господарстві лишається найнижчою з-поміж інших промислових галузей економіки України².

Аналіз чинного законодавства дає можливість виокремити також принципи: захисту вітчизняних товаровиробників у сфері агропромислового виробництва; здійснення державного регулювання переважно економічними методами; заборони прямого втручання органів публічної влади та інших суб'єктів господарювання в діяльність сільськогосподарських підприємств; збереження та гарантування самостійності у сфері здійснення сільськогосподарськими підприємствами виробничо-господарської діяльності тощо.

---

¹ Див. напр.: Про затвердження галузевої Програми розвитку садівництва України на період до 2025 року і галузевої Програми розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року: наказ Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук від 21 липня 2008 р. N 444/74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0444555-08#Text> 03.02.2022

² URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/Zarp_ek_m/Zp_ek_m_u/arh_zpm_u.html

2. Мета і завдання державного регулювання (підтримки) сільського господарства та їх правове закріплення

Мета державного регулювання сільського господарства – забезпечення продовольчої безпеки України та міжнародної продовольчої безпеки.

Продовольча безпека - захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності (ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»).

Міжнародна дефініція поняття «продовольча безпека», міститься у тексті **Римської декларації про світову продовольчу безпеку** 1996 р., яка була прийнята Всесвітнім продовольчим самітом (**World Food Summit**), організованим Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (ФАО/FAO)¹. Римська декларація визначає «продовольчу безпеку» як становище, в якому люди постійно мають фізичний, соціальний та економічний доступ до їжі у необхідній кількості та поживній якості, яка задовольняє їхні потреби у харчуванні для здорового і активного життя.

Слід зазначити, що аграрний сектор відіграє особливу і незамінну роль (забезпечення продовольчої, економічної, екологічної та енергетичної безпеки) не тільки в соціально-економічному житті України, але й має безпосередній вплив на унікальний геостратегічний статус нашої країни на міжнародному продовольчому ринку.

Глобальний індекс продовольчої безпеки (Global Food Security Index - GFSI²) - індекс, який розраховується і включає оцінку продовольчої безпеки 113 країн (станом на 2022 рік)

Індекс являє собою кількісно-динамічну і якісно-порівняльну модель, яка складається з 28 індикаторів, які вимірюють фактори продовольчої безпеки як для розвинених країн, так й для країн, що розвиваються.

Згідно рейтингу Глобального індексу продовольчої безпеки **станом на лютий 2022 р. Україна займала 58 позицію з 113, маючи 62 бали з 100** за такими групами показників:

1. Цінова доступність продовольства (Affordability) – 58 місце (73,9 бали)
2. Фізична доступність (Availability) – 74 місце (51,8 бали)
3. Якість та безпека (Quality and Safety) – 55 місце (71,9 бали)
4. Природні ресурси та стійкість (Natural Resources and Resilience) (додана у дослідження з 2017 р.) – 56 місце (49,3 бали)

---

¹ URL: https://www.fao.org/wfs/index_en.htm

² URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/>

Основні завдання державного регулювання сільського господарства:

- гарантування продовольчої безпеки;
- екологізація сільськогосподарського виробництва;
- наближення аграрного законодавства України до законодавства ЄС;
- формування та функціонування ринку сільськогосподарської продукції, сировини, продовольства, послуг (аграрного ринку);
- формування виваженої та ефективної системи економічної підтримки сільського господарства (фінансування, кредитування, страхування, оподаткування тощо);
- захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника;
- розвиток науки та здійснення наукової діяльності в сфері агропромислового виробництва;
- диверсифікація (від лат. diversus - різний і facere - робити) або урізноманітнення аграрного сектору економіки;
- сталий розвиток сільських територій тощо.

3. Форми і методи державного регулювання сільського господарства

Методи державного регулювання сільського господарства – сукупність однорідних способів, прийомів, що систематично застосовуються при реалізації функцій державного регулювання. Методи діляться на загальні і спеціальні.

До загальних належать економічні та адміністративні методи. Спеціальні методи є складовою частиною загальних.

Адміністративні методи: переконання, дозволу, прямих вказівок, рекомендацій.

До **економічних методів** належать, зокрема: пільгове кредитування, економічні санкції, податки, публічні закупівлі, державні заставні операції, методи встановлення гарантованих фіксованих цін, заставних ставок та закупівельних цін, державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції тощо. Регулювання передбачає використання також економічних методів регулювання цін.

Правові форми регулювання – правотворча та правоохоронна діяльність держави, яка виражається у розробці та виданні нормативних актів суб'єктів регулювання, що закріплюють загальні правила поведінки (правові норми) і в забезпеченні їх виконання.

Форми державного регулювання: правотворча, правозастосовча, правоохоронна, організаційна.

4. Система і повноваження органів державного регулювання сільського господарства

Базовий принцип діяльності **системи органів державного регулювання сільського господарства** визначений ст. 19 Конституції України, відповідно до

змісту якої органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти виключно відповідно до Конституції та законів України.

Слід зазначити, що Концепція розвитку сільських територій, Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року серед «першопричин» проблем аграрного сектору економіки України називають:

- невідповідність програм реформування економіки сільського господарства і результатів їх виконання визначеним соціальним пріоритетам;
- невизнання при формуванні бюджетної політики об'єктивної нерівності умов відтворення сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями і сферами діяльності, що спричинено сезонністю виробництва, залежністю від природно-кліматичних умов, довготривалістю виробничих циклів і відповідно уповільненим оборотом капіталу;
- незадовільне законодавче забезпечення та захист прав власності селян на землю і майно;
- недостатній рівень фінансової підтримки сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери села;
- недостатнє стимулювання впровадження інноваційних технологій та інвестицій в агропромислове виробництво;
- невирішеними питання удосконалення форм і методів державної підтримки, розроблення дієвих інструментів підтримки малих виробників, сприяння у виході товаровиробників на світовий аграрний ринок тощо.

До органів загальної компетенції належать: Верховна Рада України (ст. 85 Конституції); Президент України (ст. 106 Конституції України); Кабінет Міністрів України (ст.ст. 116, 117 Конституції України та Закон України «Про Кабінет Міністрів України»); місцеві державні адміністрації (Конституцією України і Законом України «Про місцеві державні адміністрації»), органи місцевого самоврядування (Конституція України і Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення»).

Органи спеціальної компетенції.

Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики) (повноваження визначені відповідним Положенням¹).

До компетенції Мінагрополітики належить формування та реалізація: державної аграрної політики, державної політики у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави, охорони прав на сорти рослин, тваринництва, рослинництва, розвитку сільських

---

¹ Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2021 року № 124. ОВ України. 2021. № 17. Ст. 676.

територій, садівництва, виноградарства, виноробства, хмелярства, харчової і переробної промисловості (далі - сфери агропромислового виробництва), технічної політики у сфері агропромислового комплексу та машинобудування для агропромислового комплексу, сільського розвитку, розвитку фермерства, сільськогосподарської кооперації, сільськогосподарської дорадчої діяльності, моніторингу та родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, насінництва та розсадництва; державної політики у сферах рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів; державної політики у сфері національної інфраструктури геопросторових даних; державної політики у сфері нагляду (контролю) у системі інженерно-технічного забезпечення та інноваційного розвитку агропромислового комплексу; державної політики у сфері меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем тощо.

Через Мінагрополітики координується і спрямовується діяльність наступних органів:

✓ **Державного агентства меліорації та рибного господарства України** (Держрибагенство) (діє на підставі Закону України «Про аквакультуру» від 18 вересня 2012 року та відповідного Положення¹).

Основними завданнями Держрибагенства у сфері сільського господарства є реалізація державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем тощо.

✓ **Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру** (Держгеокадастр) (діє на підставі Закону України «Про топографо-

---

¹ Про затвердження Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України: постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 895. ОВ України. 2015. № 90. Ст. 3018.

геодезичну і картографічну діяльність» від 23 грудня 1998 року та відповідного Положення¹).

Основними завданнями Держгеокадастру у сфері сільського господарства є реалізація державної політики у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності, земельних відносин, землеустрою, у сфері Державного земельного кадастру, державного нагляду (контролю) в агропромисловому комплексі в частині дотримання земельного законодавства, використання та охорони земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів тощо.

Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (Міндовкілля). Повноваження визначені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року, Положенням про Міндовкілля² та ін.

Міндовкілля є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері: охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, біологічної і генетичної безпеки; геологічного вивчення та раціонального використання надр; поводження з відходами, зокрема радіоактивними, з небезпечними хімічними речовинами; поводження з пестицидами та агрохімікатами; подолання наслідків Чорнобильської катастрофи; радіаційного захисту; раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; охорони та раціонального використання земель; збереження, відтворення та невиснажливого використання біологічного і ландшафтного різноманіття, охорони, захисту, використання та відтворення лісів, формування, збереження та використання екологічної мережі; організації охорони та використання природно-заповідного фонду; охорони атмосферного повітря, моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів з установок, розташованих на території України (далі - моніторинг, звітність та верифікація), а також регулювання озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів, охорони озонowego шару та запобігання зростанню рівня глобального потепління, зміни клімату і виконання вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Кіотського протоколу до неї та Паризької угоди; охорони та відтворення вод, раціонального використання водних ресурсів; розвитку водного господарства і гідротехнічної меліорації земель, управління

---

¹ Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 15. ОВ України. 2015. № 7. Ст. 164.

² Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 року № 614. ОВ України. 2020. № 59. Ст. 1853.

і контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів; рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів, регулювання рибальства та безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства, лісового та мисливського господарства; державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про раціональне використання, відтворення і охорону природних ресурсів, використання та охорону земель, екологічну та радіаційну безпеку, оцінку впливу на довкілля, охорону і використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, збереження, відтворення та невиснажливе використання біологічного і ландшафтної різноманіття, формування, збереження та використання екологічної мережі, охорону атмосферного повітря, моніторинг, звітність та верифікацію викидів парникових газів, регулювання озоноруйнівних речовин та фторованих парникових газів, а також з питань поводження з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами), небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, дотримання вимог біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі; оцінки впливу на довкілля, стратегічної екологічної оцінки; здійснення державного геологічного контролю тощо.

Через Міндовкілля координується і спрямовується діяльність наступних органів:

✓ **Державної екологічної інспекції України** (Держекоінспекція) (орган державного екологічного контролю, повноваження якого визначаються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідним Положенням¹ тощо).

Основними завданнями Держекоінспекції у сфері сільського господарства є: реалізація державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства, зокрема, щодо: охорони земель, надр; екологічної та радіаційної безпеки; охорони, захисту, використання і відтворення лісів; збереження, відтворення і невиснажливого використання біологічного та ландшафтної різноманіття; раціонального використання, відтворення і охорони об'єктів тваринного та рослинного світу; ведення мисливського господарства та здійснення полювання; охорони, раціонального використання та відтворення вод і відтворення водних ресурсів; охорони

---

¹ Про затвердження Положення про Державну екологічну інспекцію України: постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. ОВ України. 2017. № 36. Ст. 1131.

атмосферного повітря; формування, збереження і використання екологічної мережі; стану навколишнього природного середовища; поводження з відходами, небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами; здійснення заходів біологічної і генетичної безпеки стосовно біологічних об'єктів природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі тощо.

✓ **Державного агентства водних ресурсів України** (Держводагентство) (діє на підставі Водного кодексу України від 6 червня 1995 року та відповідного Положення¹).

Основними завданнями Держводагентства у сфері сільського господарства є: реалізація державної політики у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів, розвитку водного господарства.

✓ **Державного агентства лісових ресурсів України** (Держлісагентство) (діє на підставі Лісового кодексу України в редакції від 8 лютого 2006 р. та відповідного Положення²).

Основними завданнями Держлісагентства у сфері сільського господарства є реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

✓ **Державного агентства України з управління зоною відчуження** (ДАЗВ) (діє на підставі Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27 лютого 1991 року та відповідного Положення³).

Основними завданнями ДАЗВ у сфері сільського господарства є: реалізація державної політики у сфері управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, здійснення державного управління у сфері поводження з радіоактивними відходами.

Міністерство економіки України (Мінекономіки) (повноваження визначені відповідним Положенням⁴).

---

¹ Про затвердження Положення про Державне агентство водних ресурсів України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 393. ОВ України. 2014. № 71. Ст. 1995.

² Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 року №521. ОВ України. 2014. № 82. Ст. 2333.

³ Про затвердження Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження: постанова Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року № 564. ОВ України. 2014. № 86. Ст. 2434.

⁴ Положення про Міністерство економіки України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 17 лютого 2021 року № 124. ОВ України. 2021. № 17. Ст. 676.

До компетенції Мінекономіки у сфері сільського господарства належить формування та реалізація державної політики у сфері: технічного регулювання, стандартизації, метрології та метрологічної діяльності; державно-приватного партнерства, зокрема з метою розвитку сільського господарства; органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції; безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин; ветеринарної медицини; захисту прав споживачів, державної політики з контролю за цінами, державної регуляторної політики та державної політики з питань ліцензування, дозвільної системи, нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці тощо.

Через Мінекономіки координується і спрямовується діяльність **Державної служби України з питань праці** (Держпраці) (діє на підставі відповідного Положення¹).

Основними завданнями Держпраці у сфері сільського господарства є: реалізація державної політики у сферах промислової безпеки, охорони праці, гігієни праці; здійснення комплексного управління охороною праці та промисловою безпекою на державному рівні; здійснення державного регулювання і контролю у сфері діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки тощо.

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) діє на підставі Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»² в редакції від 22 липня 2014 року та відповідного Положення³.

Основними завданнями Держпродспоживслужби у сфері сільського господарства є: реалізація державної політики у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері

---

¹ Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці: постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 р. № 96. ОВ України. 2015. № 21. Ст. 584.

² Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України в редакції від 22 липня 2014 року. ВВР України. 2014. № 41-42. Ст. 2024.

³ Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. ОВ України. 2015. № 73. Ст. 2402.

епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і реклами в цій сфері; здійснення відповідно до закону державного ветеринарно-санітарного контролю, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), здоров'ям та благополуччям тварин, безпечністю та окремими показниками якості харчових продуктів, неїстівних продуктів тваринного походження, репродуктивним матеріалом, плеємною справою у тваринництві, біологічними продуктами, патологічним матеріалом, ветеринарними препаратами, субстанціями, кормовими добавками, преміксами, кормами та іншими об'єктами санітарних заходів, застосуванням санітарних та ветеринарно-санітарних заходів, профілактичних і протиепідемічних заходів щодо охорони в межах компетенції території України від проникнення хвороб людей, тварин та рослин з території інших держав або карантинних зон, вимог законодавства у сфері насінництва та розсадництва, дотриманням законодавства про захист прав споживачів, за дотриманням законодавства про рекламу в частині захисту прав споживачів реклами, законодавства щодо зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин, показників вмісту шкідливих для здоров'я людини речовин та інгредієнтів у тютюнових виробах, які реалізуються на території України, дотриманням вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони прав на сорти рослин, у сфері туризму та курортів, за якістю зерна та продуктів його переробки, за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування, за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, перевезення, зберігання, реалізацію органічної продукції (сировини); здійснення контролю

за виконанням фітосанітарних заходів; здійснення ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності; здійснення метрологічного нагляду; здійснення в межах компетенції контролю за факторами середовища життєдіяльності людини, що мають шкідливий вплив на здоров'я населення.

5. Правове регулювання державної підтримки сільського господарства

Державна підтримка є невід'ємною складовою системи державного регулювання сільського господарства.

Особливості заходів державної підтримки сільського господарства визначаються статусом України як держави-члена Світової організації торгівлі (СОТ)¹. Відповідно до вимог Угоди про сільське господарство СОТ 1994 року (додаток 2)² всі заходи щодо державної підтримки сільського господарства умовно поділено на чотири групи (скриньки): «зелена», «жовта», «червона» й «блакитна»:

1) «Червона скринька» - заборонені заходи підтримки (наприклад, нетарифне регулювання торгівлі, обмеження експорту чи імпорту тощо).

2) «Жовта скринька» - програми, за якими надаються дотації виробникам продукції рослинництва і тваринництва, пільгового кредитування аграріїв за кошти бюджету, різні види компенсацій, закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові вважаються такими, що справляють «спотворюючий» вплив на торгівлю й виробництво. Критерієм, за яким розраховують розмір прямих виплат на сільське господарство в країнах-членах СОТ є агрегований (сукупний) рівень підтримки, що визначає ступінь впливу внутрішньої політики на умови торгівлі сільськогосподарською продукцією. Розміри «жовтої скриньки» є найбільш дискусійними на переговорах про вступ країни до СОТ і їх не можна перевищувати.

3) «Зелена скринька» - заходи, що безпосередньо не спрямовані на підтримку обсягів виробництва та цін, отже, не порушують принципів справедливої конкуренції. Такі заходи передбачають розвиток сільськогосподарської інфраструктури (наприклад, сталий розвиток сільських територій, наукові дослідження, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів, екологічні та селекційні програми, боротьба зі шкідниками тощо). Розміри «зеленої скриньки» правилами СОТ не обмежуються.

---

¹ Див.: Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: Закон України від 10 квітня 2008 року. ВВР України. 2008. № 23. Ст. 213.

² URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_005#Text

4) «Блакитна скринька» - містить заходи, спрямовані на обмеження перевиробництва сільськогосподарської продукції (наприклад, скорочення поголів'я худоби, посівних площ тощо) і тому не є актуальною для України.

За статистикою в таких країнах як ПАР і Китай заходи «зеленої скриньки» складають 100% державної підтримки (переважають видатки на розвиток інфраструктури та державних закупівель). У США — 82%, у ЄС — 51%, а в Україні лише 9%¹.

Принципи державної підтримки сільського господарства України випливають з вищезазначених вимог СОТ і визначені ст. 2¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України».

Види державної підтримки сільського господарства

1. Спрощена система оподаткування, обліку та звітності для сільськогосподарських товаровиробників. Являє собою особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів на сплату **єдиного податку** в порядку та на умовах, визначених главою I розділу XIV ПК України, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

2. Цінове регулювання

Державне цінове регулювання на ринку сільськогосподарської продукції здійснюється шляхом:

✓ **підтримки рівноваги на ринку сільськогосподарської продукції.** Державною спеціалізованою бюджетною установою, уповноваженою реалізувати цінову політику в агропромисловому секторі економіки є Аграрний фонд (ДСБУ Аграрний фонд).

Основними завданнями ДСБУ Аграрний фонд є: проведення цінової політики в агропромисловому секторі економіки у межах, визначених законом; виконання від імені держави функції кредитора на період дії режиму заставних закупівель окремих об'єктів державного цінового регулювання; виконання бюджетних програм, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік; формування державного інтервенційного фонду об'єктів державного цінового регулювання виключно для здійснення товарних та фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку².

Слід зазначати, що за оцінками експертів ДСБУ Аграрний фонд не впоралась з основним своїм завданням – **формуванням державного інтервенційного фонду** (державного запасу окремих видів

---

¹ Петлюк Л.О., Медведкова Н.С. Державна підтримка у забезпеченні розвитку аграрного сектору економіки України. Економіка та держава. № 2/2021. С. 110.

² Про Аграрний фонд: постанова Кабінету Міністрів України в редакції від 14 вересня 2016 р. № 627. ОВ України. 2016. № 75 Ст. 2508.

сільськогосподарської продукції, який повинен гарантувати продовольчу безпеку держави) і підтримкою рівноваги на ринку сільськогосподарської продукції шляхом проведення товарних та фінансових інтервенцій¹.

З 2013 року функції форвардних закупівель зернових були передані від ДСБУ Аграрний фонд до ПАТ «Аграрний фонд»²;

✓ встановлення державних регульованих цін, що запроваджуються на товари, які справляють визначальний вплив на загальний рівень і динаміку цін, мають істотну соціальну значущість, а також на товари, що виробляються суб'єктами, які займають монопольне (домінуюче) становище на ринку. Державні регульовані ціни можуть запроваджуватися на товари суб'єктів господарювання, які порушують вимоги законодавства про захист економічної конкуренції.

Державне регулювання цін здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади, державними колегіальними органами та органами місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень шляхом: 1) установлення обов'язкових для застосування суб'єктами господарювання: фіксованих цін; граничних цін; граничних рівнів торговельної надбавки (націнки) та постачальницько-збутової надбавки (постачальницької винагороди); граничних нормативів рентабельності; розміру постачальницької винагороди; розміру доплат, знижок (знижувальних коефіцієнтів); 2) запровадження процедури декларування зміни ціни та/або реєстрації ціни (ст. 13 Закону України «Про ціни і ціноутворення»³).

3. Фінансова підтримка суб'єктів господарювання (ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Здійснюється через механізми:

- здешевлення кредитів (в режимі кредитної субсидії). Полягає у субсидуванні частини плати (відсотків) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті;

---

¹ ДСБУ «Аграрний фонд» не провела за 18 років жодної товарної інтервенції URL: <https://agropolit.com/news/16923-dsbu-agrarniy-fond-ne-provela-za-18-rokiv-jodnoyi-tovarnoyi-interventsiyi>; Продовольча безпека України на чотирьох – як її гарантують ДПЗКУ, Держрезерв, ДСБУ «Аграрний фонд» і АТ «Аграрний фонд» URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/755-harchova-bezpeka-ukrayini-na-chotiroh--yak-yiyi-garantuyut-dpzku-derjrezerv-dsbu-agrarniy-fond-i-at-agrarniy-fond>

² Про утворення публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд»: постановою Кабінету Міністрів України в редакції від 22 квітня 2013 р. № 364. ОВ України. 2013. № 40 Ст. 1422.

³ Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21 червня 2012 року. ВВР України. 2013. № 19-20. Ст. 190.

- компенсації лізингових платежів. Полягає у частковому відшкодуванні сплачених суб'єктами господарювання лізингових платежів за придбані техніку та/або обладнання для АПК на умовах фінансового лізингу.

Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств. Законодавством встановлено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників», які спрямовуються на фінансову підтримку розвитку ФГ¹.

Додаткова фінансова підтримка сімейних фермерських господарств (ст. 13¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Надається через механізм доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови сімейного ФГ єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у сумі та у спосіб, визначений відповідним Порядком².

4. Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції - надання сільськогосподарським товаровиробникам з державного бюджету в порядку, встановленому Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою», грошових коштів у вигляді відшкодування частини вартості страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою³.

5. Деретуляція ринку сільськогосподарської продукції. Впроваджується з метою запобігання створенню штучного дефіциту аграрної продукції та спекулятивного збільшення цін на продукти першої необхідності. Відповідно до ст. 14 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» забороняється введення будь-яких адміністративних, кількісних або якісних обмежень при переміщенні аграрної продукції та продуктів її переробки по всій території України.

---

¹ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств: постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106. ОВ України. 2018. № 22. Ст. 728

² Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 565. ОВ України. 2019. № 54. Ст. 1876.

³ Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9 лютого 2012 р. ВВР України. 2012. № 41. Ст. 491.

6. Заборона дискримінації прав власників сільськогосподарської продукції передбачає заборону на завищення вартості (цін) енергоносіїв, послуг (тарифів), зокрема за транспортування та зберігання для власників сільськогосподарської продукції українського виробництва. З цією метою Кабінет Міністрів України встановлює режим цінового регулювання вартості наступних послуг: а) ветеринарної медицини (проведення лабораторних досліджень, оформлення ветеринарного сертифіката або свідоцтва); б) хлібної інспекції (огляд та оформлення сертифікатів); в) карантинної інспекції (огляд та оформлення сертифікатів, проведення фумігації); г) ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин (п. 14.2.5. ст. 14 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»).

7. Бюджетні дотації (лат. *dotatio* — дар, пожертва) являють собою безвідплатну і безповоротну допомогу з державного бюджету. Вони передбачені розділом V Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» і поділяються на: тваринницькі дотації (наприклад, відшкодування вартості племінних (генетичних) ресурсів, тваринницьких об'єктів) (ст. 15); дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції (наприклад, здешевлення кредитів, відшкодувати вартість об'єктів, профінансованих за рахунок залучених банківських кредитів) (ст.ст. 16¹, 16²); дотації на відшкодування втрат внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; дотації на компенсацію вартості електроенергії, що витрачається для подачі води для поливу меліорованих земель (ст. 17²).

8. Компенсаційні виплати виробникам окремих видів сільськогосподарської продукції (плодів, ягід, винограду, хмелю та аквакультури). Заходи передбачають часткову компенсацію вартості закладення плодово-ягідних культур, винограду та хмелю, будівництва холодильників та об'єктів із заморожування плодово-ягідної продукції, придбання ліній товарної обробки плодів, обладнання для висушування фруктів тощо.

9. Інші види державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників здійснюються через: виділення бюджетних субсидій (лат. *subsidium* — допомога, підтримка); часткове бюджетне відшкодування вартості (товарів, робіт, послуг (зокрема дорадчих послуг), придбаної техніки та устаткування, будівництва інфраструктурних об'єктів тощо); виконання цільових державних програм; виконання державних закупівель зерна на умовах ф'ючерсів та/або форвардів на організованому товарному ринку України; надання маркетингових послуг; забезпечення контролю якості та безпеки продуктів харчування тощо (ст. 17²).

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Наведіть визначення державної аграрної політики. Які цілі державної аграрної політики визначає чинне законодавство?
2. Назвіть систему органів, що здійснюють державне регулювання (підтримку) сільського господарства.
3. Дайте характеристику спеціальним принципам державного регулювання (підтримки) сільського господарства.
4. Назвіть види державної підтримки сільського господарства. Які з них, на вашу думку, є найбільш перспективними в умовах євроінтеграції української економіки?
5. Які функції виконує Аграрний фонд в системі органів державного управління і контролю в сільському господарстві.
6. Дайте характеристику державним заставним операціям в системі державної підтримки сільського господарства.
7. Охарактеризуйте державне регулювання цін, як метод регулювання сільського господарства.

ГЛАВА 6. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ТА БЕЗПЕЧНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

1. Поняття та загальна характеристика правового забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції

Збереження і зміцнення здоров'я людини та визнання її права на якісні і безпечні харчові продукти і продовольчу сировину є «наріжним каменем» правового регулювання аграрних відносин.

За оцінками ООН, від споживання харчових продуктів, забруднених мікроорганізмами або хімічними речовинами, щорічно помирає близько 420 тисяч осіб, 125 тисяч з яких - діти¹. Таким чином, належна якість і безпека харчової продукції є головними запоруками існування населення на відповідній території.

Аграрне законодавство дає наступний максимально «широкий» перелік товарів, які належать до **сільськогосподарської продукції (сільськогосподарських товарів)**:

- товари, зазначені у групах 1-24 Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТ ЗЕД)² згідно із Законом України «Про Митний тариф України»³, якщо при цьому такі товари (продукція) вирощуються, відгодовуються, виловлюються, збираються, виготовляються, виробляються, переробляються безпосередньо виробником цих товарів (продукції), а також продукти обробки та переробки цих товарів (продукції), якщо вони були вироблені на власних або орендованих потужностях (площах);

- відходи, отримані при виробництві сільськогосподарської продукції (товарів), визначених у групах 1-24 УКТ ЗЕД, а саме: органічні добрива; біологічне паливо та енергія, отримані при переробці та утилізації сільськогосподарської продукції (товарів) та їх відходів (біогаз, біодизель, етанол, тверде біопаливо, електрична енергія, пар, гаряча вода тощо).

Таким чином, основна маса харчової продукції⁴ та продовольчої сировини¹ виробляється сільськогосподарськими товаровиробниками і

---

¹ Why improving food safety is important. URL: <https://www.un.org/en/observances/food-safety-day>

²УКТ ЗЕД розроблена на основі Гармонізованої системи опису та кодування товарів і Комбінованої номенклатури Європейського Союзу

³ ВВР. 2020. № 42. Ст. 344.

⁴ Харчовий продукт – речовина або продукт (неперероблений, частково перероблений або перероблений), призначені для споживання людиною. До харчових продуктів належать напої (в тому числі вода питна), жувальна гумка та будь-яка інша речовина, що спеціально включена до харчового продукту під час виробництва, підготовки або обробки.

належить до сільськогосподарської продукції (товарів). Додержання відповідної якості та безпеки сільськогосподарської харчової продукції та продовольчої сировини є головним обов'язком її виробників, постачальників, продавців, а також держави.

Показники якості харчового продукту являють собою окремі показники та/або властивості харчового продукту, які встановлюються (визначаються) з метою: відокремлення традиційного харчового продукту від інших харчових продуктів; встановлення вимог до продуктів для дитячого харчування, для харчових продуктів для спеціальних медичних цілей, а також для харчових продуктів, які є повною заміною звичайних харчових продуктів для контролю ваги; інформування споживачів про властивості харчового продукту, в тому числі шляхом його маркування. **Безпечним** є харчовий продукт, який не справляє шкідливого впливу на здоров'я людини та є придатним для споживання (ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»).

Чинним законодавством **забороняється обіг**²: харчових продуктів на потужностях, що не відповідають вимогам санітарних заходів; продаж харчових продуктів власного домашнього виробництва не на агропродовольчих ринках; неперероблених туш парнокопитних та/або однокопитних тварин, на яких безпосередньо або на упаковці відсутня позначка придатності; харчових продуктів, вироблених на потужностях, щодо яких не отримано експлуатаційного дозволу або дія якого тимчасово припинена; харчових продуктів, вироблених на потужностях, повідомлення про реєстрацію яких не було зроблено оператором ринку до вимог Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»; харчових продуктів, які містять генетично модифіковані організми або отримані з їх використанням, до проведення їх державної реєстрації; неперероблених харчових продуктів із свинини для споживання людиною без відповідних ветеринарних документів у разі підтвердження спалаху хвороб, що є небезпечними для здоров'я людей або тварин, за рішенням Держпродспоживслужби; дитячого харчування, харчових продуктів для спеціальних медичних цілей та харчових продуктів для контролю ваги, якщо про намір введення їх в обіг не повідомлено відповідно до вимог Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»; харчових продуктів, допоміжних матеріалів для переробки, предметів та матеріалів, що контактують з харчовими

---

¹ Продовольча сировина – продукція рослинного, тваринного, мінерального, синтетичного чи біотехнологічного походження, що використовується для виробництва харчових продуктів.

² Визначення поняття «обіг» дається у ст.1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»

продуктами, які є небезпечними, непридатними до споживання, неправильно маркованими, незареєстрованими відповідно до вимог Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», ввезеними (пересланими) на територію України контрабандно (ст. 37 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»).

Правове забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції базується на приписах:

1. міжнародних договорів та нормативних актів, рекомендацій, інструкцій, стандартів, інших документів, що стосуються захисту здоров'я та життя людей від ризиків, пов'язаних із вживанням харчових продуктів. Наприклад, Директива 93/43/ЄЕС «Про гігієну харчових продуктів»¹ є найбільш важливим законодавчим актом, який застосовується на всіх підприємствах, які працюють з харчовими продуктами. Дана директива регламентує сферу застосування системи аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок НАССР (*Hazard Analysis and Critical Control Point*);

2. актів національного законодавства, зокрема Законів України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про технічні регламенти та оцінку відповідності», «Про ветеринарну медицину», «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів»², інших актів нормативно-правових актів.

Специфічним різновидом нормативно-правових актів у сфері забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції виступають **технічні регламенти**³, які затверджуються рішенням Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, спільними або окремими рішеннями європейських законодавчих органів - Європейської Комісії, Європейської Ради, Європейського Парламенту, у яких визначено характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим. Технічний регламент може також містити вимоги до

---

¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_002-04#Text

² ВВР України. 2014. № 41-42. Ст. 2024; ВВР України. 2015. № 14. Ст. 96; ВВР України. 2007. № 5-6. Ст.53; ВВР України. 2017. № 31. Ст. 343; ВВР України. 2018. № 36. Ст.275; ВВР України. 2019. № 7. Ст.41.

³ Перелік технічних регламентів. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=10f8850c-347e-43c9-a87a-b11a4787cdfd&tag=TekhnichniReglamenti>

термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи способу виробництва. Технічний регламент не містить санітарні заходи. У разі відсутності технічного регламенту щодо певного об'єкта регулювання, затвердженого рішенням Верховної Ради України або Кабінету Міністрів України, застосовується, за наявності, технічний регламент Європейського Союзу (ст. 1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»).

Підписавши у 2014 році Угоду про асоціацію з ЄС, Україна зобов'язалась провести адаптацію національного законодавства, зокрема у сфері забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції до законодавства ЄС. Наприклад, серед інших мають бути імplementовані (лат. *impleo* — «наповнюю», «виконую») приписи: Директиви № 2001/18/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 12 березня 2001 року про вивільнення у навколишнє середовище ГМО та про скасування Директиви Ради № 90/220/ЄЕС зі змінами і доповненнями, внесеними Рішеннями № 2002/623/ЄС та № 2002/811/ЄС, Регламентами (ЄС) № 1829/2003 та (ЄС) № 1830/2003 та Директивою № 2008/27/ЄС; Регламентами (ЄС) № 1946/2003 Європейського Парламенту і Ради від 15 липня 2003 про транскордонні перевезення ГМО; Директиви № 2009/41/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 6 травня 2009 про використання ГМО у замкненій системі; Рекомендації Комісії від 23 липня 2003 щодо принципів розвитку національних стратегій та найкращих практик задля забезпечення співіснування генетично модифікованих зернових та традиційного і органічного виробництва (фермерства)¹.

Основою міжнародної системи безпечності харчових продуктів є **Кодекс Аліментаріус (Codex Alimentarius) або «Продовольчий Кодекс»²**. Кодекс являє собою зведення поданих в єдиному форматі та міжнародно прийнятих стандартів і споріднених текстів, що стосуються харчових продуктів і призначені для захисту здоров'я споживачів і забезпечення добросовісної торгівлі продовольством.

Комісія Кодексу Аліментаріус створена спільно Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO) та Всесвітньою організацією охорони здоров'я (WHO) і на теперішній час нараховує: 243 учасників Кодексу - 60 міжнародних державних організацій (IGOs), 167

---

¹ Коваленко Т.О. Безпека біологічна. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М.В. Шульга (голова), В.В. Носік, П.Ф. Кулинич (заст. голови), та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. 696 с. С. 42.

² <https://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/home/en/>

приватних (недержавних) організацій (NGOs), 16 організацій Об'єднаних націй (UN). Україна долучилася до Комісії у 2004 році.

Кодекс Аліментаріус містить: гармонізовані міжнародні стандарти на основні види продовольчих продуктів; керівництва (методичні вказівки, норми і правила з широкого спектру питань, пов'язаних з безпекою і якістю харчових продуктів, а також з торгівлею продовольством); граничнодопустимі концентрації (ГДК) в продуктах харчування, що охоплюють основні види забруднень, харчових добавок, пестицидів та ветеринарних препаратів.

Стандарти Кодексу поділяються на загальні (застосовуються до всіх продуктів за категоріями) та спеціальні (стосуються конкретного виду продукції).

Важливо! На відміну від нормативно-правових актів, стандарти Кодексу є добровільними і не виступають заміною або альтернативою для актів національного законодавства. Стандарти Кодексу набувають нормативної сили через процедуру імплементації до національного законодавства відповідної країни.

Система аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок НАССР (*Hazard Analysis and Critical Control Point*).

Сферу застосування НАССР регламентує Директива 93/43/ЄС «Про гігієну харчових продуктів». Вона застосовується на всіх підприємствах, які працюють з харчовими продуктами.

В Україні обов'язкове застосування системи НАССР регламентовано Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», яким передбачено: впровадження в Україні європейської моделі системи гарантування безпеки і якості продуктів харчування, що базується на процедурах НАССР; створення єдиного контролюючого органу в сфері безпеки харчових продуктів (Держпродспоживслужба¹); скасування дозвільних документів і процедур, які відсутні в ЄС; впровадження європейських принципів регулювання поводження з генетично модифікованими організмами (ГМО), зокрема в частині реєстрації ГМО-джерел, а не продуктів, вироблених з них.

Відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» суб'єкт господарювання в управлінні якого перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та/або обіг харчових продуктів та/або інших об'єктів санітарних заходів (крім матеріалів, що контактують з харчовими продуктами), і

---

¹ Див.: Про затвердження Вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР): наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 1 жовтня 2012 р. № 590. ОВ України. 2012. № 81. Ст. 3290.

який відповідає за виконання вимог цього Закону та законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів зобов'язаний розробляти, вводити в дію та застосовувати постійно діючі процедури, що засновані на принципах системи НАССР, а також забезпечувати належну підготовку з питань застосування постійно діючих процедур, що базуються на принципах системи НАССР, осіб, які є відповідальними за ці процедури, під час виробництва та обігу харчових продуктів.

Міжнародним стандартом, що встановлює єдині вимоги до систем НАССР, гармонізованого до стандартів менеджменту якості, екологічного менеджменту і пристосованого до сертифікації є ISO 22000 «Food safety management systems — Requirements for any organization in the food chain» (Система менеджменту харчової безпеки. Вимоги до будь-якої організації, яка бере участь у ланцюзі створення харчової продукції).

2. Роль держави у сфері забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції

Держава забезпечує додержання виробниками сільськогосподарської продукції вимог щодо її якості та безпечності, закріплених у законодавстві.

Державне регулювання якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини під час їх розроблення, виробництва, надходження на територію України в режимі імпорту, зберігання, транспортування, реалізації, використання, утилізації або знищення складається з державного нагляду і контролю, що здійснюються спеціально уповноваженими центральними органами виконавчої влади та їх органами на місцях.

Загальне державне регулювання якості та безпеки сільськогосподарської продукції здійснюється Кабінетом Міністрів України, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та центральними органами виконавчої влади областей, районів, міст Києва та Севастополя.

Органами з спеціальною компетенцією в галузі державного регулювання якості та безпеки сільськогосподарської продукції під час її виробництва, зберігання, транспортування, реалізації, використання, утилізації чи знищення є уповноважені центральні органи виконавчої влади у галузі охорони здоров'я, захисту прав споживачів, стандартизації, метрології та сертифікації, ветеринарної медицини, карантину рослин, їхні органи в Автономній Республіці Крим, областях, районах, містах Києві та Севастополі у межах їх компетенції.

Урядовим органом державного управління зі спеціальною компетенцією є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі - Держпродспоживслужба), яка діє на підставі відповідного

Положення¹. Держпродспоживслужба здійснює контроль якості сільськогосподарської продукції та сировини під час їх виробництва, збереження та реалізації, у тому числі при проведенні експортно-імпортних операцій. До її компетенції належить також здійснення моніторингу стану кількісного та якісного зберігання зерна і продуктів його переробки, бобових та олійних культур у сировини, а також ринку зернових культур тощо.

Метою державного регулювання якості та безпеки сільськогосподарської продукції є забезпечення гарантій щодо: безпеки для життя і здоров'я людини у разі їх споживання і використання; їх виробництва в умовах, що відповідають установленим вимогам технології, санітарних норм та правил, безпеки та збереження довкілля; їх виробництва із застосуванням дозволених до використання продовольчої сировини і супутніх матеріалів; повноти і достовірності інформації про їх властивості; їх відповідності вимогам нормативних документів щодо якості та безпеки; їх реалізації відповідно до правил торгівлі.

Законом України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» визначені наступні *функції державного регулювання якості та безпеки сільськогосподарської продукції* є:

- встановлення санітарних заходів;
- встановлення вимог до окремих показників якості харчових продуктів;
- державна реєстрація об'єктів санітарних заходів;
- видача, припинення, анулювання та поновлення експлуатаційного дозволу;
- інформування та підвищення обізнаності операторів ринку і споживачів щодо безпечності та окремих показників якості харчових продуктів;
- встановлення вимог щодо стану здоров'я персоналу потужностей;
- участь у роботі відповідних міжнародних організацій;
- здійснення державного контролю;
- притягнення операторів ринку, їх посадових осіб до відповідальності у разі порушення законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів.

3. Основні права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання у сфері забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції

Перелік основних прав суб'єкта господарювання в управлінні якого перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та/або обіг харчових продуктів та/або інших об'єктів

---

¹ Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. ОВ України. 2015. № 73. Ст. 2402.

санітарних заходів (оператора ринку) закріпленій у ст. 19 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». Основні обов'язки оператора ринку визначені статтею 20 даного Закону. Серед таких обов'язків особливо слід відмітити обов'язки щодо розроблення, введення в дію та застосування постійно діючих процедур, що засновані на принципах системи НАССР, а також забезпечення належної підготовки з питань застосування постійно діючих процедур, що базуються на принципах системи НАССР, осіб, які є відповідальними за ці процедури, під час виробництва та обігу харчових продуктів, а також щодо забезпечення наявності і точності інформації про харчовий продукт (ст. 4-5 Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів»).

Суб'єкти господарювання повинні здійснювати реалізацію харчових продуктів і продовольчої сировини відповідно до правил торгівлі харчовими продуктами, які затверджуються Кабінетом Міністрів України або уповноваженим ним органом¹.

Суб'єкти господарювання винні у порушенні вимог законодавства, яким регулюються питання забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини несуть цивільно-правову, матеріальну, дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно (див. главу «Відповідальність за порушення аграрного законодавства»).

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Дайте правову характеристику таких понять, як «безпечний продукт», «якісний продукт».
2. Яку роль відіграє система аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок НАССР у сфері забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції?
3. Що таке Кодекс Аліментаріус? Яку юридичну силу мають його положення?
4. Охарактеризуйте функції державного регулювання якості та безпеки сільськогосподарської продукції
5. Назвіть органи державної влади до спеціальної компетенції яких належить регулювання відносин у сфері забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції?
6. Охарактеризуйте права та обов'язки суб'єктів господарювання у сфері забезпечення якості та безпеки сільськогосподарської продукції
7. Дайте правову характеристику засадам виробництва органічної сільськогосподарської продукції та сировини

---

¹ Див. напр.: Про затвердження Правил роздрібної торгівлі продовольчими товарами. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України №185 від 11 липня 2003 р. ОВ України. 2003. № 30. Ст. 1581.

ГЛАВА 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

1. Правове регулювання виробничо-господарських відносин суб'єктів аграрного господарювання

Під господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств розуміється діяльність суб'єктів аграрного господарювання, у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Відповідно до ст. 3 ГК України господарська діяльність може здійснюватись з метою одержання прибутку (підприємництво) або без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність).

Сферу аграрних господарських відносин становлять виробничо-господарські, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Дана глава буде присвячена аналізу саме виробничо-господарських відносин сільськогосподарських підприємств.

Виробничо-господарськими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами аграрного господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

Загальні принципи господарювання в аграрному секторі економіки: забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів аграрного господарювання; свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захист національного товаровиробника; заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини сільськогосподарських підприємств.

Спеціальні принципи: дотримання вимог екологічної безпеки; залежність сільгоспвиробництва від біологічних циклів рослин і тварин, а також сезонності виконуваних робіт; комплексний характер використання природних ресурсів у сільському господарстві; особливий характер здійснення державного контролю у сфері використання та охорони земель та інших природних ресурсів у процесі сільгоспвиробництва; пріоритетність державного регулювання умов, в яких функціонує аграрний сектор економіки; врахування особливостей економічної конкурентоспроможності сільського господарства; врахування залежності соціально-економічного та культурного стану села від розвитку малих та середніх форм сільськогосподарського виробництва.

Головною умовою здійснення виробничо-господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами є державна реєстрація. Статтею 89 ЦК України встановлюється, що юридична особа підлягає державній реєстрації у порядку, встановленому законом. Відповідно до ст. 58 ГК України діяльність незареєстрованого суб'єкта господарювання, який підлягає державній реєстрації, забороняється. Доходи, одержані таким суб'єктом, стягуються до Державного бюджету України у встановленому законом порядку.

Суб'єкт аграрного господарювання має право: визначати напрями виробничої діяльності, її структуру і обсяг; розпоряджатися виробленою продукцією та доходами; здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить законодавству України; кооперуватися з промисловими підприємствами та установами при переробці сільськогосподарської продукції, виготовленні промислових та інших товарів, розширенні сфери соціально-культурного, комунально-побутового обслуговування сільського населення, підготовці і перепідготовці кадрів; брати участь у приватизації переробних, агросервісних та інших державних та комунальних підприємств; здійснювати представницьку діяльність з цінними паперами, для чого створює довірчі товариства, які діють у межах повноважень, наданих загальними зборами або зборами уповноважених сільськогосподарського підприємства; вступати в договірні відносини з юридичними особами різних форм власності та організаційних форм, комерційними та некомерційними підприємствами, громадськими організаціями, з окремими громадянами, обирати партнерів, в тому числі зарубіжних для укладення договорів; брати участь у відносинах публічних закупівель та державно-приватного партнерства; реалізовувати власну продукцію та надавати послуги за цінами і тарифами, що встановлюються ним особисто або на договірних засадах тощо.

Отже господарська діяльність суб'єктів аграрного господарювання базується на свободі здійснення діяльності, яка не заборонена законом, рівних правах доступу до ринків, матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних і природних та інших ресурсів.

Особливості аграрної господарської діяльності обумовлюються тим, що сільськогосподарське виробництво ґрунтується на використанні землі в якості основного засобу виробництва. Результатом цього є наявність спеціальних форм організації і ведення виробництва в аграрному секторі економіки (наприклад, фермерських господарств), а також особливого правового регулювання господарської діяльності в даній сфері, яке будується з урахуванням: переважного значення біологічного циклу в сільськогосподарській діяльності; особливостей контролю за власністю на землю та інші природні об'єкти; переважного значення державного регулювання умов, в яких функціонує аграрний сектор економіки; особливостей економічної конкурентоспроможності сільського господарства; особливостей функціонування ринку товарної сільськогосподарської продукції; вагомого соціально-політичного і культурного значення розвитку селянства.

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств має чітко виражений зональний характер і розвинуту галузеву спеціалізацію. Спеціалізація в сільському господарстві полягає в диференціації напрямків виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного господарювання в залежності від їх територіального розміщення та поділу галузі на окремі види виробництва (виробництво однорідної продукції).

Спеціалізація виробничо-господарської діяльності дає можливість: підвищувати її ефективність; інтенсивно впроваджувати досягнення науково-технічного прогресу; раціонально використовувати агрокліматичні умови, матеріально-технічні і трудові ресурси.

Основні форми спеціалізації:

- за галузями (рослинництво і тваринництво);
- зональна або територіальна (залежить від агрокліматичних зон¹, в межах яких здійснює діяльність господарюючий суб'єкт, а також сортів сільськогосподарських культур, порід сільськогосподарських тварин, а також систем землекористування в різних агрокліматичних зонах);
- міжгосподарську, господарську, внутрішньогосподарську;
- технологічну, функціональну тощо.

Суб'єкти аграрного господарювання мають право здійснювати промислову переробку своєї продукції — як самостійно, так і на основі співпраці з іншими підприємствами. Для більш ефективного і раціонального використання трудових ресурсів та місцевих джерел сировини, підвищення своєї прибутковості вони можуть створювати і розвивати підсобні виробництва, а також різні промисли; вступати в договірні відносини з будь-якими суб'єктами підприємництва (фізичними і юридичними особами, у тому числі з іноземними). Така діяльність є допоміжною, оскільки основною, статутною діяльністю є виробництво продуктів харчування рослинного і тваринного походження.

Правове регулювання виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного господарювання здійснюється на основі норм як загальних (Господарський та Цивільний кодекси України), так і спеціальних законів та підзаконних актів, наприклад:

---

¹ Агрокліматичні зони визначаються на підставі природно-сільськогосподарського районування території України. Таким чином виділяють 4 основні агрокліматичні зони, які поступово переходять одна в одну: 1) Полісся — волога, помірно тепла зона; 2) Лісостеп — недостатньо волога, тепла зона; 3) Північний Степ — посушлива, дуже тепла зона; 4) Південний Степ — дуже посушлива, помірно жарка зона з м'якою зимою. Виділяють також 2 зони вертикальної зональності: Кримських і Карпатських гір. URL: https://vue.gov.ua/Агрокліматичне_районування

- діяльність колективних сільськогосподарських підприємств (наприклад, ст.ст. 13-14 Закону України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»¹)

- діяльність кооперативів (наприклад, ст. 23 Закону України «Про кооперацію»², ст. 11 Закону України «Про споживчу кооперацію»³);

- діяльність фермерських господарств (наприклад, ст. 24 Закону України «Про фермерське господарство»⁴).

Суб'єкти аграрного господарювання зобов'язані дотримуватися встановлених відповідно до законодавства екологічних, ветеринарно-санітарних правил і норм щодо якості виробленої продукції та інших вимог.

2. Правове регулювання фінансових відносин суб'єктів аграрного господарювання

Фінансова діяльність сільськогосподарського підприємства - це сукупність фінансових відносин (внутрішніх і зовнішніх) суб'єкта аграрного господарювання щодо забезпечення реалізації статутних цілей і завдань, яка призводить до змін розміру і складу власного та позикового капіталів.

Відповідно до ст. 333 ГК України фінансова діяльність суб'єктів господарювання включає грошове та інше фінансове посередництво, страхування, а також допоміжну діяльність у сфері фінансів і страхування.

Фінансові відносини у сільському господарстві ґрунтуються на принципах: заборони прямого втручання держави у фінансову діяльність суб'єктів аграрного господарювання; партнерства у фінансових відносинах між фінансово-кредитними установами (банками, кредитними спілками) та сільськогосподарськими підприємствами; самообмеження, тобто обрання напрямків діяльності в залежності від фінансових можливостей підприємства тощо. Вказані принципи знайшли своє закріплення в ЦК та ГК України, Законах України «Про інвестиційну діяльність»⁵, «Про Національний банк України»⁶, «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»⁷, «Про банки і банківську діяльність»⁸, «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»⁹, та інших нормативно-правових актах.

---

¹ ВВР України. 1992. № 20. Ст. 272.

² ВВР України. 2004. № 5. Ст. 35.

³ ВВР України. 1992. № 30. Ст. 414.

⁴ ВВР України. 2003. № 45. Ст. 363.

⁵ ВВР України. 1991. № 47. Ст. 646.

⁶ ВВР України. 1999. № 29. Ст. 238.

⁷ ВВР України. 1999. № 40. Ст. 356.

⁸ ВВР України. 2001. № 5-6. Ст. 30.

⁹ ВВР України. 2002. № 1. Ст. 1.

Фінансові правовідносини суб'єктів аграрного господарювання поділяються на внутрішні і зовнішні.

До внутрішніх належать фінансові відносини із забезпечення встановленої законодавством фінансової дисципліни (ведення різноманітних форм обліку, звітності, нарахуванню дивідендів на акції або на майнові та земельні частки (паї)) на підприємствах. Внутрішні фінансові відносини сільськогосподарських підприємств охоплюються предметом аграрного права.

Зовнішніми фінансовими відносинами сільськогосподарських підприємств є їх відносини з фінансовими органами держави, а також відносини в яких підприємство виступає засновником нових суб'єктів господарювання і фінансові відносини пов'язані із здійсненням розрахунково-кредитних і касових операцій сільськогосподарських підприємств. На відміну від внутрішніх, зовнішні фінансові відносини сільськогосподарських підприємств, як правило, регламентуються нормами цивільного, господарського, адміністративного і фінансового права.

Фінансова діяльність сільськогосподарських підприємств полягає в забезпеченні фінансово-ресурсних умов їх конкурентоспроможності. Відповідно до ст. 25 ГК України **конкуренція** є змаганням між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації товару на ринку.

Забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарського підприємства досягається шляхом застосування наступних заходів: організації планування; створення різноманітних фондів (грошових та натуральних); здійснення різних видів обліку (бухгалтерського, статистичного, аналітичного); складання фінансового плану і звітності; маркетинг, менеджмент, аудит тощо.

Ефективність фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств перебуває у прямій залежності від реалізації комерційного планування тобто від виконання його програми економічного і соціального розвитку (бізнес-плану). Бізнес-план сільськогосподарського підприємства - це специфічний програмний (плановий) документ, в якому відображено організаційно-фінансові заходи для забезпечення діяльності підприємства в ринкових умовах. План дає можливість визначити перспективи розвитку майбутнього ринку збуту, оцінити витрати на виготовлення і реалізацію потрібної цьому ринку продукції, визначити її потенційну прибутковість. План повинен також дати відповідь: чи доцільно здійснювати інвестування виробництва з точки зору самоокупності витрат¹.

---

¹ Див., наприклад: Про затвердження Порядку проведення оцінювання заяв, критеріїв оцінювання та необхідної кількості балів (оцінки) для прийняття Державним центром зайнятості рішень про надання мікрогрантів

Сільськогосподарське підприємство визначає свої загальні цілі на певний період, опрацьовує шляхи їх здійснення, а також забезпечує постійний контроль за виконанням зазначених у бізнес-плані показників. За умов впровадження ринкових економічних відносин набуває особливої значущості пошук покупців своєї продукції, виявлення запитів та потреб споживача, організаційно-правове забезпечення збуту виробленої продукції, рентабельність виробництва і прибутковості. При розробці комерційного плану підприємство зобов'язане мати повну уяву стосовно наступного звернення до банківських кредиторів¹.

Згідно ст. 140 ГК України джерелами формування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання є: грошові та матеріальні внески засновників; доходи від реалізації продукції (робіт, послуг); доходи за фінансовими інструментами; капітальні вкладення і дотації з бюджетів; надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів; кредити банків та інших кредиторів; безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян; інші джерела, не заборонені законом.

Особливості режиму планування господарської діяльності суб'єктів аграрного господарювання встановлений нормативно-правовими актами, що регламентують правовий статус відповідних сільськогосподарських підприємств. Наприклад, дохід сільськогосподарського кооперативу, відповідно до положень ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», формується з надходжень у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах від господарської та іншої діяльності кооперативу, а також інших не заборонених законодавством джерел.

Загальні засади правового регулювання фінансування господарської діяльності сільськогосподарських державних та комунальних підприємств закладено у розділі III ГК України. Відповідно до положень даного розділу, державні (комунальні) сільськогосподарські підприємства, на відміну від сільськогосподарських кооперативів, акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю та фермерських господарств, не є власниками закріпленого за ними державного (комунального) майна та отримують з боку держави (місцевих органів самоврядування) фінансову підтримку у вигляді дотацій, субсидій, компенсацій. *Дотаціями* є безпроцентні асигнування з

на створення або розвиток власного бізнесу, форми бізнес-плану, форми договору про надання мікрогранту, а також кінцевих строків подання заяв та граничної суми мікрогрантів: наказ Міністерства економіки України від 6 липня 2022 року № 1969. ОВУ. 2022. № 53. Ст. 3127.

¹ Див.: Аграрне право України: Підручник / В.З. Янчук, В.І. Андрейцев, С.Ф. Василюк та інші; За ред. В.З. Янчука. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2000. С. 348.

державного бюджету, призначені для покриття збитків суб'єктів господарської діяльності або збалансування доходів і видатків бюджетів нижчого рівня. **Субсидія** - фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання відповідного товару, в результаті чого суб'єкт господарювання отримує пільги (прибутки), тобто коли державні органи: здійснюють пряму передачу грошей (у формі дарування, дотації, позики, участі в акціонерному капіталі тощо), потенційну пряму передачу грошей або зобов'язань (гарантій); відмовляються від справляння податків з доходів, які, як правило, підлягають справлянню, або не стягують їх (у разі встановлення податкових пільг, відстрочення сплати податку тощо); забезпечують суб'єктів господарювання майном (у тому числі товарами) чи послугами, крім призначених для створення загальної інфраструктури, або закупають товари чи послуги; здійснюють платежі або доручають приватній установі виконувати одну чи більше зазначених у цьому пункті функцій. Під **компенсацією** найбільш часто розуміється відшкодування державою частини вартості кредитів, одержаних сільськогосподарськими товаровиробниками за комерційними ставками згідно з договорами.

Державне фінансування здійснюється також шляхом надання субвенцій державним та комунальним підприємствам. **Субвенції** являють собою міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції.

Загалом, державне (комунальне) сільськогосподарське підприємство, як і будь-який інший суб'єкт аграрного господарювання, самостійно планує свою фінансову діяльність, встановлює ціни на продукцію, що реалізується, формує необхідні для забезпечення стабільної діяльності різноманітні грошові і натуральні фонди, організує та здійснює оперативний, бухгалтерський і статистичний облік та звітність.

Фермерське господарство відповідно до ст. 24 Закону України «Про фермерське господарство» діє на умовах самоокупності та самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності, у тому числі іноземних. Крім того, згідно ст. 11 даного закону, фермерське господарство може отримувати кошти Українського державного фонду підтримки фермерських господарств на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі для здійснення виробничої діяльності та диверсифікації виробництва¹.

---

¹ Див.: Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам: постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102. ОВУ.

Важливе місце в системі фінансових відносин суб'єктів аграрного господарювання займають кредити. Вони є джерелами позикових коштів для поповнення власних основних і обігових фондів з метою забезпечення сталого виробництва сільськогосподарської товарної продукції і сировини.

Відповідно до ст. 1054 ЦК України, за договором кредиту банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові (суб'єкту аграрного господарювання) у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит та сплатити проценти. Таким чином кредитний договір укладається на умовах відплатності, строковості та поворотності.

Особливості кредитних відносин в аграрному секторі економіки:

1. великі ризики неповернення наданих кредитів. Сільське господарство є галуззю ризикованого підприємництва, де природнокліматичні та інші суб'єктивні і об'єктивні умови часто негативно впливають на фінансово-економічний стан сільськогосподарського підприємства. Крім того, незважаючи на наявність законодавчого закріплення іпотечних відносин¹, банки сьогодні не мають права надавати кредити під заставу земель сільськогосподарського призначення, тобто вони не можуть забезпечити собі повернення наданих кредитів за допомогою такого ліквідного майна, яким виступають землі сільськогосподарського призначення;

2. кредитні відносини суб'єктів аграрного господарювання і банків безпосередньо пов'язані з сезонними витратами перших (посівні роботи, збирання врожаю, заготівля кормів, закупівля добрив та пально-мастильних матеріалів тощо);

3. на державному рівні регулярно приймаються нормативно-правові акти, в яких передбачається пільговий порядок кредитування суб'єктів аграрного господарювання. Відповідно до таких документів різниця між процентною ставкою кредитів НБУ, які надаються комерційним банкам, і пільговою процентною ставкою, за якою банки можуть надавати кредити сільськогосподарським підприємствам, повинна відшкодуватись комерційним банкам за рахунок коштів державного бюджету. Однак брак необхідних коштів у державному бюджеті дуже часто призводить до того, що таке відшкодування або відкладається на невизначений строк, або взагалі не

2004. № 34. Ст. 2269; Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств: постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106. ОВУ. 2018. № 22. Ст. 728.

¹ Див.: Про іпотеку. Закон України від 5 червня 2003 р. ВВР України. 2003. № 38. Ст. 313; Цивільний, Господарський та Земельний кодекси України.

провадиться, внаслідок чого суб'єкти аграрного господарювання позбавляються права користуватися пільговими кредитами.

Однією з форм фінансової діяльності суб'єктів аграрного господарювання є розрахунково-касові операції. Розрахункові правовідносини сільськогосподарських підприємств є самостійним видом грошових відносин, які виникають у процесі діяльності цих підприємств і здійснюються через банківські установи. Сільськогосподарські підприємства здійснюють розрахунки за допомогою відкриття відповідних рахунків (розрахункових, поточних, валютних тощо). Кошти підприємств підлягають обов'язковому зберіганню в банках, за винятком залишків готівки в їхніх касах у межах встановленого банком ліміту та норм витрат з виручки, які передбачені діючим порядком ведення касових операцій у господарствах України. Банк на договірній основі здійснює розрахунково-касове обслуговування своїх клієнтів і виконує їх розпорядження щодо перерахування коштів з рахунків.

Сільськогосподарські підприємства відкривають у будь-яких банках України за власним вибором і за згодою цих банків у порядку, що встановлюється Законом України «Про платіжні послуги»¹, а також нормативно-правовими актами НБУ та іншими актами чинного законодавства.

Сільськогосподарське підприємство може відкрити вкладний (депозитний) рахунок. Відповідно до ст. 1058 ЦК України, за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановленому договором. Для зберігання коштів на депозитному рахунку сільськогосподарське підприємство і банк укладають депозитний договір. Кошти на депозитний рахунок перераховуються з поточного рахунку сільськогосподарського підприємства і після закінчення строку зберігання повертаються на поточний рахунок. За перебування коштів на депозитному рахунку власникові нараховуються відсотки. З депозитного рахунку забороняється проведення розрахунків та видача коштів готівкою.

При здійсненні розрахунків можуть застосовуватись акредитивна, інкасова, вексельна форма розрахунків, а також форми розрахунків за розрахунковими чеками та з використанням розрахункових документів на паперових носіях та в електронному вигляді. Види платіжних інструментів визначаються ст. 34 Закону України «Про платіжні послуги», а також нормативно-правовими актами НБУ.

Конкретні форми розрахунків визначаються самими с/г підприємствами під час укладання ними договорів з партнерами.

---

¹ Про платіжні послуги: Закон України від 30 червня 2021 року. ОВУ. 2021. № 62. Ст. 3876.

В умовах ринкової економіки важливим є надання можливості суб'єктам аграрного господарювання виступати у зовнішньоекономічних відносинах. Переслідуючи дану мету вони можуть відкривати валютні рахунки в тих комерційних банках, які мають відповідні ліцензії.

Податкові відносини є ще одним різновидом фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств. **Відповідно до ст. 291 ПК України до с/г товаровиробників, що застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності належать:**

1. юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка с/г товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 %;

2. фізичні особи - підприємці, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», за умови виконання сукупності таких вимог: здійснюють виключно вирощування, відгодовування с/г продукції, збирання, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж; провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси; не використовують працю найманих осіб; членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї у визначенні ч. 2 ст. 3 Сімейного кодексу України; площа с/г угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше 2-х га, але не більше 20 га.

Спрощена система оподаткування, обліку та звітності являє собою особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, встановлених п. 297.1 ст. 297 ПК, на сплату єдиного податку в порядку та на умовах, визначених Главою 1 Розділу XIV «Спеціальні податкові режими» ПК, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

Об'єктом оподаткування для с/г підприємств платників єдиного податку є **площа сільськогосподарських угідь** (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності с/г товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди (ст. 292¹ ПК).

Базою оподаткування податком для с/г підприємств платників єдиного податку є нормативна грошова оцінка 1 га с/г угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного станом на 1 січня базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого ПК для справляння плати за землю.

У разі якщо нормативна грошова оцінка земельної ділянки не проведена, базою оподаткування є нормативна грошова оцінка одиниці площі ріллі в АРК або області.

Базою оподаткування для земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ) є нормативна грошова оцінка ріллі в АРК або області з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного станом на 1 січня

базового податкового (звітного) року відповідно до порядку, встановленого ПК для справляння плати за землю.

Розмір ставок податку з 1 га с/г угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та встановлюється (у відсотках бази оподаткування) відповідно до вимог п. 293.9. ст. 293 ПК.

Податковим (звітним) періодом для с/г підприємств платників єдиного податку є календарний рік (ст. 294 ПК). Вони сплачують податок щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у таких розмірах (п. 295.9.2. ст. 295 ПК):

- у I кварталі - 10 %;
- у II кварталі - 10 %;
- у III кварталі - 50 %;
- у IV кварталі - 30 %.

Сільськогосподарські товаровиробники платники єдиного податку звільнюються від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з таких податків і зборів (ст. 297 ПК):

- 1) податку на прибуток підприємств, крім випадків, передбачених ПК;
- 2) податку на доходи фізичних осіб у частині доходів (об'єкта оподаткування), що отримані в результаті господарської діяльності платника єдиного податку;
- 3) податку на майно в частині земельного податку за земельні ділянки для ведення сільськогосподарського товаровиробництва;
- 4) рентної плати за спеціальне використання води.

У системі оподаткування с/г товаровиробників важливе місце належить земельному податку.

Земельний податок - обов'язковий платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), а також постійних землекористувачів(п.п. 14.1.72 ст. 14 ПК України).

Плата за землю справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від якості та місця знаходження ділянки, виходячи з кадастрової оцінки землі.

Плата за землю є однією з складових податку на майно (п.п. 265.1.3 ПК України). Наразі земельний податок належить до місцевих податків (п.п. 10.1.1 ПК України) і з 2015 року (з моменту набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи») не належить до загальнодержавних.

Платниками податку на землю є (п.п. 14.1.72 ПК України, п. 269.1 ПК України) є:

- власники земельних ділянок - юридичні та фізичні особи (резиденти і нерезиденти), які відповідно до закону набули права власності на землю в Україні, а також територіальні громади та держава щодо земель комунальної

та державної власності відповідно (п.п. 14.1.34 ст. 14 ПК України) та земельних часток (паїв);

- землекористувачі - юридичні та фізичні особи (резиденти і нерезиденти), яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності, у тому числі на умовах оренди (п.п. 14.1.73 ст. 14 ПК України).

Об'єктами оподаткування є (п. 270.1 ст. 270 ПК України) є: земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні; земельні частки (паї), які перебувають у власності.

Статтею 283 ПК України встановлено перелік земельних ділянок, які не оподатковуються земельним податком.

Від сплати податку на землю звільняються фізичні та юридичні особи, визначені статтями 281-282 ПК України.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного господарювання.
2. Що являє собою спеціалізація у сільському господарстві? Назвіть її види.
3. Охарактеризуйте правове регулювання племінної справи у тваринництві.
4. Якими нормативно-правовими актами регламентується діяльність у сфері ветеринарної медицини?
5. У чому полягає сутність правової охорони прав на сорти рослин?
6. Селекційне досягнення, як об'єкт права інтелектуальної власності
7. Дайте визначення поняттю «фінансова діяльність сільськогосподарського підприємства». Які види (форми) фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств Ви знаєте?
8. Дайте визначення та загальну характеристику комерційного планування діяльності сільськогосподарських підприємств.
9. Які особливості кредитних відносин в аграрному секторі економіки Ви можете назвати?
10. В чому полягає сутність та особливості спрощеної системи оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників?
11. Які суб'єкти аграрного господарювання є платниками земельного податку? Назвіть особливості такого оподаткування.
12. Охарактеризуйте правове регулювання страхування майна сільськогосподарських організацій.

ГЛАВА 8. ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Виробництво сільськогосподарської продукції є важливим елементом забезпечення безпеки та незалежності української держави. Основним механізмом врегулювання відносин в сфері аграрного господарювання є договір. Принцип свободи договору, що закріплений в ст. 626 ЦК України найбільш повно сприяє встановленню договірних відносин при виробництві сільськогосподарської продукції.

Сфера аграрного господарювання відноситься до однієї із сфер господарювання, в якій суб'єкти аграрного права реалізують власні інтереси, отримують прибуток, задовольняють власні потреби в аграрній продукції. Правове регулювання договірних відносин в сфері господарювання здійснюється за допомогою норм Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України та низки інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. При цьому правила укладання господарських договорів відповідно до ст. ст. 179, 181 ГК України визначаються ЦК України з урахуванням особливостей, передбачених ГК України.

О.С. Іоффе зазначає, що під договором іноді розуміють власне зобов'язання, що виникло з такої угоди, а в окремих випадках цей термін визначає документ, який фіксує акт виникнення зобов'язання згідно з волею всіх його учасників.¹

Договір у сфері аграрного господарювання – це домовленість двох або більше суб'єктів аграрних правовідносин щодо встановлення взаємних прав та обов'язків в сфері аграрного господарювання для досягнення їх господарської мети. Одночасно, господарський договір в цій сфері може бути розглянутий у вигляді викладеного у встановленій законом формі зобов'язання між суб'єктами аграрного господарювання, яке узгоджено між ними, щодо встановлення прав і обов'язків сторін у галузі аграрного виробництва.

До характерних ознак договору в сфері аграрного господарювання слід віднести: 1) особливий суб'єктний склад, оскільки однією із сторін договору виступає суб'єкт, що задіяний в аграрному господарюванні; 2) зміст договору, який направлений на організацію аграрного виробництва або безпосередньо на виготовлення або реалізацію сільськогосподарської продукції; 3) забезпечення інтересів аграрних товаровиробників з метою підвищення ефективності аграрного виробництва.

Специфіка договірних відносин в сфері аграрного виробництва пов'язана із процесами виробництва сільськогосподарської продукції, які в свою чергу, обумовлені особливостями обробки землі, сезонності посіву певних культур, процесами відтворення родючості земель та ін. Аграрне

---

¹ Иоффе О.С. Обязательственное право. М.: Юрид. лит., 1975. С. 543.

виробництво пов'язано із використанням природних об'єктів (вода, земля та ін.) і залежить від багатьох природних факторів. Цим обумовлена й специфіка результатів такої діяльності, яка має сезонний характер, залежить від біологічних та фізіологічних процесів, а її ефективність та результативність визначається по закінченню сезонних робіт.

В теорії договірного права загально визнаною є класифікація договорів, що використовується у цивільному праві і яка з певними варіаціями була запропонована О.С. Йоффе, М.І. Брагинським, В.В. Вітрянським, В.В. Луцем та ін. Вона заснована на спрямованості і результатах, що мають такі договори. Відтак виділяються договори про передання майна у власність, в користування, договори про надання послуг та ін.

В науковій літературі з аграрного права договори, що використовуються при виробництві аграрної продукції класифікуються та поділяються за різними підставами. Так, деякі автори виділяють цивільно-правові договори та аграрно-правові договори. В останніх істотно відображена специфіка сільськогосподарського виробництва (договори аграрно-хімічного обслуговування, меліоративного обслуговування інші). При цьому окремо з за цільовою спрямованістю виділяють 1) договори метою яких є створення в процесі виробничого співробітництва певного сільськогосподарського продукту, яких-небудь товарів, істотна зміна об'єкта аграрного виробництва; 2) договори метою, яких є реалізація виробленої продукції (товарів) і придбання матеріально-технічних засобів для забезпечення функціонування основного аграрного виробництва; 3) договори, метою яких є надання різних послуг, що сприяють нормальному здійсненню аграрного виробництва¹. Інші автори виділяють традиційні цивільно-правові договори, як то договір купівлі-продажу, контракції сільськогосподарської продукції, договір комісії та ін., а також договори застосування яких має поширюватися із впровадженням новітніх технологій у сільському господарстві (наприклад, договори на передання (відчуження) прав на сорт, договори на передання (відчуження) майнового права на сорт і передачу права на використання сорту; договори про виконання науково-дослідницьких, дослідно-конструкторських та технологічних робіт у сфері сільського господарства та ін.). Окремо виділяють угоди, що укладаються на товарних біржах².

В сфері аграрного виробництва застосовується велика кількість договорів, які можуть поєднувати елементи різних договірних конструкцій і

---

¹ Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів, 2020. С.179. (252 с.)

² Аграрне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін.; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. Х.: Право, 2010. С. 95. (296 с.)

таким чином, такий договір може бути комплексним або змішаними. При цьому загальновідомі, врегульовані нормами ЦК та ГК України договори, також становлять велику частину договорів. В законодавстві визначаються істотні умови договорів, не визначення яких тягне неукладеність відповідного договору. В ст. 180 ГК України визначено, що Зміст господарського договору становлять умови договору, визначені угодою його сторін, спрямованою на встановлення, зміну або припинення господарських зобов'язань, як погоджені сторонами, так і ті, що приймаються ними як обов'язкові умови договору відповідно до законодавства. Господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами у передбачених законом порядку та формі досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. Істотними є умови, визнані такими за законом чи необхідні для договорів даного виду, а також умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода. При укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити предмет, ціну та строк дії договору. Відповідно, справедливим для договорів в сфері аграрного господарювання буде дотримання вищезазначених істотних умов при їх укладенні.

Процедура укладення договорів в сфері аграрного господарювання визначена нормами цивільного законодавства України, зокрема ст. 638 ЦК України. Договір укладається шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) і прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

Відповідальність за невиконання умов договору визначається в самому договорі на підставі актів цивільного та господарського законодавства. Так, за порушення умов договору можуть застосовуватися санкції у вигляді сплати неустойки (пені, штрафу), а також відшкодування збитків чи моральної шкоди, у випадках визначених законом адміністративно-господарські санкції та ін. Відповідно до ст. 217 ГК України господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. У сфері господарювання застосовуються такі види господарських санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції. Крім зазначених вище господарських санкцій, до суб'єктів господарювання за порушення ними правил здійснення господарської діяльності застосовуються адміністративно-господарські санкції.

Одним з найбільш розповсюджених договорів в сфері аграрного господарювання є **договір оренди**. Об'єктом оренди може виступати земельна ділянка, окреме рухоме та нерухоме майно. Орендні відносини земельних ділянок врегульовані нормами ЦК, ГК, ЗК України, а також Законом України «Про оренду землі». За договором оренди землі орендодавець зобов'язується передати орендареві земельну ділянку у володіння і користування на певний строк за плату, а орендар зобов'язується використовувати земельну ділянку відповідно до умов договору, сплачувати орендну плату та дотримуватися вимог земельного законодавства. Договір

оренди землі укладається у письмовій формі і за бажанням однієї із сторін може бути посвідчений нотаріально. Істотними умовами договору оренди землі є: об'єкт оренди (кадастровий номер, місце розташування та розмір земельної ділянки); дата укладення та строк дії договору оренди; орендна плата із зазначенням її розміру, індексації, способу та умов розрахунків, строків, порядку її внесення і перегляду та відповідальності за її несплату. За згодою сторін у договорі оренди землі можуть зазначатися інші умови.

Укладення договору оренди земельної ділянки із земель приватної власності здійснюється за згодою орендодавця та особи, яка згідно із законом вправі набувати право оренди на таку земельну ділянку.

Укладення договору оренди земельної ділянки із земель державної або комунальної власності здійснюється на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування - орендодавця, прийнятого у порядку, передбаченому Земельним кодексом України, або за результатами земельних торгів.

Укладення договору оренди земельної ділянки може бути здійснено на підставі цивільно-правового договору або в порядку спадкування. Строк дії договору оренди землі визначається за згодою сторін, але не може перевищувати 50 років. Дата закінчення дії договору оренди обчислюється від дати його укладення. Право оренди земельної ділянки виникає з моменту державної реєстрації такого права.

Договір оренди землі припиняється в разі: закінчення строку, на який його було укладено; викупу земельної ділянки для суспільних потреб та примусового відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності в порядку, встановленому законом; поєднання в одній особі власника земельної ділянки та орендаря; смерті фізичної особи-орендаря, засудження його до позбавлення волі та відмови осіб, зазначених у ст. 7 Закону України «Про оренду землі», від виконання укладеного договору оренди земельної ділянки; ліквідації юридичної особи-орендаря; припинення дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, у тому числі концесійного договору (щодо договорів оренди землі, укладених у рамках такого партнерства/концесії); припинення (розірвання) спеціального інвестиційного договору, укладеного відповідно до Закону України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями».

Договір оренди землі припиняється також в інших випадках, передбачених законом. Договір оренди землі може бути розірваний за згодою сторін. На вимогу однієї із сторін договір оренди може бути достроково розірваний за рішенням суду в порядку, встановленому законом.

Відносини щодо оренди державного та комунального майна врегульовані Законом України «Про оренду державного та комунального майна». Об'єкти оренди визначаються ст. 3 Закону, а суб'єкти орендних відносин ст. 4 Закону. Суб'єктами орендних відносин є: орендар; орендодавець; балансоутримувач; уповноважений орган управління;

представницький орган місцевого самоврядування або визначені ним органи такого представницького органу; Кабінет Міністрів України або орган державної влади, визначений Кабінетом Міністрів України. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про оренду державного і комунального майна» Договір оренди формується на підставі примірного договору оренди, що затверджується: Кабінетом Міністрів України - щодо майна державної власності; представницькими органами місцевого самоврядування - щодо майна комунальної власності.

Якщо представницький орган місцевого самоврядування не затвердив примірний договір оренди комунального майна, застосовується примірний договір оренди державного майна.

Договір оренди може відрізнятися від примірного договору оренди, якщо об'єкт оренди передається в оренду з додатковими умовами. Рішенням Кабінету Міністрів України (представницького органу місцевого самоврядування - для комунального майна) можуть бути передбачені особливості договору оренди майна, що передається в оренду з додатковими умовами. Орендар, що уклав договір оренди майна за результатами аукціону, має право використовувати майно за будь-яким цільовим призначенням, крім випадків і з урахуванням обмежень, передбачених Порядком передачі майна в оренду. Договір оренди підлягає нотаріальному посвідченню, якщо строк, на який укладається цей договір, перевищує п'ять років.

Іншим розповсюдженим договором, що використовується в аграрній сфері є **договір контрактації сільськогосподарської продукції**. Відповідно до ст. 713 ЦК України за договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами відповідно до умов договору. До договору контрактації застосовуються загальні положення про купівлю-продаж та положення про договір поставки, якщо інше не встановлено договором або законом. Законом можуть бути передбачені особливості укладення та виконання договорів контрактації сільськогосподарської продукції.

Предметом договору є сільськогосподарська продукція. Суб'єктами є виробник сільськогосподарської продукції та заготівельник (контрактант). Виробник зобов'язаний виробити сільськогосподарську продукцію визначеного виду та передати її заготівельнику (контрактанту). Заготівельник зобов'язаний прийняти таку продукцію та оплатити її. В договорі визначається, яка саме продукція повинна передаватися контрактанту, якого сорту, класу і т.ін.

Договір контрактації сільськогосподарської продукції врегульований й нормами ст. 272 ГК України. Державна закупка сільськогосподарської продукції здійснюється за договорами контрактації, які укладаються на основі державних замовлень на поставку державі сільськогосподарської

продукції. За договором контрактації виробник сільськогосподарської продукції (далі - виробник) зобов'язується передати заготівельному (закупівельному) або переробному підприємству чи організації (далі - контрактанту) вироблену ним продукцію у строки, кількості, асортименті, що передбачені договором, а контрактант зобов'язується сприяти виробникові у виробництві зазначеної продукції, прийняти і оплатити її.

ГК України передбачає наступні істотні умови договору контрактації: види продукції (асортимент), гранично допустимий вміст у продукції шкідливих речовин; кількість продукції, яку контрактант приймає безпосередньо у виробника; ціна за одиницю, загальна сума договору, порядок і умови доставки, строки здавання-приймання продукції; обов'язки контрактанта щодо подання допомоги в організації виробництва сільськогосподарської продукції та її транспортування на приймальні пункти і підприємства; взаємна майнова відповідальність сторін у разі невиконання ними умов договору; інші умови, передбачені Типовим договором контрактації сільськогосподарської продукції, затвердженим у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Слід зазначити про певну специфіку визначення строку дії договору, що пов'язано із виробництвом аграрної продукції, оскільки різні агрокультури, залежно від кліматичних та інших умов, визрівають у різний час календарного року.

Виробник повинен не пізніше як за п'ятнадцять днів до початку заготівлі продукції повідомити контрактанта про кількість і строки здачі сільськогосподарської продукції, що пропонується до продажу, та погодити календарний графік її здачі. Контрактант зобов'язаний прийняти від виробника всю пред'явлену ним продукцію на умовах, передбачених у договорі. Нестандартну продукцію, яка швидко псується, придатну для використання у свіжому або переробленому вигляді, та стандартну продукцію, яка швидко псується, що здається понад обсяги, передбачені договором, контрактант приймає за цінами і на умовах, що погоджені сторонами. У договорі контрактації можуть передбачатися обсяги сільськогосподарської продукції, приймання якої контрактант здійснює безпосередньо у виробника, та продукції, яка доставляється безпосередньо виробником торговельним підприємствам. Решта продукції приймається контрактантом на визначених договором приймальних пунктах, розташованих у межах адміністративного району за місцезнаходженням виробника.

Ціна в договорі контрактації сільськогосподарської продукції має свою специфіку, оскільки визначається орієнтовно і підлягає корегуванню відповідно до інфляційних процесів. Розрахунки за договором можуть здійснюватися шляхом авансових платежів, передплати та остаточних розрахунків після відвантаження продукції.

За нездачу сільськогосподарської продукції у строки, передбачені договором контрактації, виробник сплачує контрактанту неустойку в розмірі, встановленому договором, якщо інший розмір не передбачений законом. За

невиконання зобов'язання щодо приймання сільськогосподарської продукції безпосередньо у виробника, а також у разі відмови від приймання продукції, пред'явленої виробником у строки і в порядку, що погоджені сторонами, контрактант сплачує виробнику штраф у розмірі п'яти відсотків вартості неприйнятої продукції, враховуючи надбавки і знижки, а також відшкодовує завдані виробникові збитки, а щодо продукції, яка швидко псується, - повну її вартість. У разі якщо продукцію не було своєчасно підготовлено до здавання-приймання і про це не було попереджено контрактанта, виробник відшкодовує контрактанту завдані цим збитки.

Інші договори, які широко використовуються в зв'язку із специфікою діяльності в аграрній сфері є договори про надання послуг та виконання робіт зокрема з обслуговування сільськогосподарської техніки, її ремонту, виконання монтажних та пусконаладжувальних робіт та ін. Залежно від потреб виробників сільськогосподарської продукції такі договори можуть бути самостійними або частинами комплексних договорів. В таких договорах обов'язково визначається предмет, строки виконання відповідних робіт або надання послуг, а також ціна та порядок розрахунків.

Ремонт та обслуговування техніки, як правило, здійснюється на територіях відповідних технічних підприємств, в зв'язку із чим може виникати необхідність у визначенні в договорі порядку доставлення техніки, її стану, огляду, повідомлення та узгодження обсягу ремонтних робіт та їх вартості.

В сфері аграрного господарювання також є розповсюдженим договори про ремонт та технічне обслуговування внутрішньогосподарських меліоративних мереж або договори про агрономічне обслуговування, на агрохімічне обслуговування та ін. Сторонами таких договорів виступають виробники сільськогосподарської продукції та спеціалізовані підприємства, що надають послуги (виконують роботи) в сфері аграрного господарювання, які необхідні виробникам для досягнення їх цілей.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Охарактеризуйте специфіку договірних відносин у сфері аграрного виробництва. Які основні види договорів в сфері аграрного виробництва Ви знаєте?
2. Дайте визначення договору фінансового лізингу. Які особливості застосування даного виду договорів в аграрному секторі економіки?
3. Охарактеризуйте особливості аграрно-правового регулювання ринку зерна та заставних закупівель сільськогосподарської продукції.
4. Назвіть істотні умови договору контракції сільськогосподарської продукції.
5. Дайте правову характеристику договору страхування сільськогосподарської продукції. В чому полягають особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою?

РОЗДІЛ 9. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА

1. Поняття соціального розвитку села

Розв'язання соціальних проблем сільського населення та забезпечення комплексного і сталого розвитку сільських територій є невід'ємною складовою державної аграрної політики (ст. 1 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»).

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» **селу надається перевага** порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у спорудженні житла, об'єктів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, газифікації, водо- і електропостачання, телефонізації, зв'язку, комунальних об'єктів, в послугах радіо і телебачення, забезпечуються рівні з містом умови постачання промисловими та продовольчими товарами, а також рівень медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування за науково обґрунтованими нормативами¹.

Реалізація декларованих переваг вимагає системного впровадження державної політики, яка б розглядала село не лише як базу з виробництва аграрної продукції, а в першу чергу, як основу забезпечення соціальних, культурних, духовних та інших потреб сільського населення.

Зазначені переваги та необхідні дії щодо розв'язання соціальних проблем села повинні взяти на себе держава та місцеві органи влади. Більш того, сільські території потребують вирішення питань щодо поліпшення під'їзних доріг із твердим покриттям, житлового будівництва, комунально-інженерної інфраструктури, транспортного сполучення, зв'язку, медичного обслуговування, освіти, культури, послуг побуту і торгівлі, організації відпочинку, а також створення належних умов для занять спортом і фізичною культурою сільського населення².

Пріоритетність розвитку соціальної сфери села та агропромислового комплексу забезпечується зміною структури інвестицій в народному господарстві, переорієнтацією промислового виробництва на їх потреби, зростанням обсягів капіталовкладень і матеріально-технічних ресурсів поряд із використанням правових засобів.

Розроблення і прийняття програм розвитку села складають основу для

---

¹ Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 17.10.1990 № 400-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12>

² Стагівка А. М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні: Монографія. Х.: Право, 2007. 208 с

створення гідних умов праці, побуту, життя, відпочинку сільських мешканців. Саме в аспекті врахування побажань сільських мешканців і мають застосовуватися зазначені положення.

Безпосередньо програми соціально-економічного та культурного розвитку території відповідних селищних рад повинні бути розроблені відповідно до Концепції розвитку сільських територій¹, Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки², а також Законів України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про Генеральну схему планування території України» та «Про засади державної регіональної політики».

Метою розвитку соціальної сфери села є створення умов для економічного зростання та удосконалення механізмів управління розвитку громади на засадах ефективності, відкритості та прозорості, посилення інвестиційної та інноваційної активності, забезпечення належного функціонування комунальної інфраструктури, дотримання високих екологічних стандартів та внаслідок цього підвищення конкурентоспроможності громади, доступності широкого спектра соціальних послуг та зростання добробуту населення, збереження та відтворення трудових ресурсів, збереження та створення нових робочих місць в умовах впровадження економічних реформ.

Відповідно до стратегічних пріоритетів економічного і соціального розвитку села провідними науковцями пропонується комплекс першочергових та основних заходів, соціального розвитку села в поєднанні з економічним та культурним розвитком, а саме: гарантування безпечної життєдіяльності населення, розвиток та підтримку промисловості громади, залучення інвестицій в економіку, забезпечення належного рівня розвитку інфраструктури, створення умов для подальшого нарощування сільськогосподарського виробництва та підвищення його ефективності, гарантування продовольчої безпеки громади, комплексний розвиток сільських територій та підвищення соціального захисту і життєвого рівня сільських жителів, диверсифікація джерел енергопостачання та підвищення рівня енергоефективності, раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, розвиток інтелектуального капіталу, зменшення рівня забруднення навколишнього середовища, розвиток культури, підвищення

---

¹ Див.: Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p#Text>

² Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-p#Text>

якості освіти, створення опорних шкіл та оптимізація мережі закладів освіти, покращання матеріально-технічної бази, а саме: придбання комунальної техніки, легалізація тіньової зайнятості, підтримка розвитку малого та середнього бізнесу, підтримка молоді, яка займається спортом.

Ці основоположні заходи подолання негативних явищ у соціальній сфері села, як доцільно вказують науковці, потребують не тільки поліпшення всієї соціально-економічної діяльності на селі, узагальнення та застосування вітчизняного й зарубіжного досвіду в цій галузі, відповідного фінансового забезпечення...¹

Чинне законодавство послуговується такими поняттями, як «соціальний розвиток», «соціальний розвиток села», «соціальна сфера села», «об'єкти соціальної сфери села».

З правової точки зору ці поняття необхідно розуміти як коло суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації юридичними та фізичними особами соціально-економічних прав, державної підтримки пріоритету соціальних перетворень у сільській місцевості та врегульовані нормами права².

Не міститься поняття «соціальний розвиток села» і у Законі України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві», за яким передбачаються пріоритети в державних інвестиціях щодо соціального розвитку села, поліпшення його інфраструктури, наукового і кадрового забезпечення, відсутнє закріплене поняття «соціальний розвиток села».

Під «*соціальним розвитком села*» потрібно розуміти комплекс організаційних, соціально-економічних заходів з облаштування сільських об'єктів охорони здоров'я, освіти, культури, торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, розвиток аграрного виробництва та інфраструктури в цілому.

Важливою умовою правозастосування цього терміну є дотримання вимог якості в задоволенні потреб селян, а вони повинні відображатися у переліку основних *сфер життєдіяльності села*.

Освітня сфера. За даними PISA-2019, в Україні є глибока нерівність у доступі до якісної освіти. Різниця між учнями, які навчаються у містах, та учнями, які навчаються в селах — 2,5 роки³. На сьогодні сільські українські

---

¹ Статівка А. М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні: Монографія. Х.: Право, 2007. 208 с

² Аграрне право України / За ред. проф. В. З. Янчука. – С. 484.

³ PISA (Programme for International Student Assessment, Програма міжнародного оцінювання учнів) – міжнародне дослідження якості освіти, яке започаткувала у 1997 році та координує Організація з економічного співробітництва та розвитку (OECD). PISA надає доказові дані про якість

школи мають мультимедійні дошки, проектори, доступ до Інтернету, сучасні шкільні стадіони, шкільні автобуси. Бюджет освіти, враховуючи загальний і спеціальний фонди. Витрати ідуть із загального фонду на заробітну плату працівників освіти, видатки на покриття оплат за енергоносії, на харчування дітей, інші видатки загального фонду - це і медикаменти, паливо-мастильні і будівельні матеріали, виплати дітям-сиротам одноразової допомоги, премія обдарованим дітям, оплата навчання студентів в медичних закладах та послуги. На потреби закладів освіти залучаються і кошти місцевого бюджету.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27.02.2019 р. №130 «Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа»¹ надається можливість закупувати за державні та місцеві (спів фінансування) кошти сучасні меблі: парти та стільці для першокласників, дидактичний матеріал.

Окремої уваги заслуговує здобуття дошкільної освіти. Вона є вкрай важливою для дітей відповідного віку, оскільки створює сприятливі умови для формування необхідних базових якостей особистості, компетентностей, вмінь та навичок.

Сфера житлово-комунального обслуговування. Благоустрій житла з урахуванням нових стандартів забудови сільських територій, поліпшення його забезпечення засобами зв'язку, електро-, газо-, водопостачання і водовідведення, вирішення одного із основних проблемних питань - сміття та стихійні сміттєзвалища на території села, витрати на послуги з вивезення ТПВ та сміття. Проведення поточних ремонтів. Охорона праці та безпека промислового виробництва під час виконання робіт підвищеної небезпеки або експлуатації устаткування підвищеної небезпеки. Фінансування видатків на утримання та розвиток інфраструктури доріг. Створення мережі комунальних підприємств.

Пріоритетні напрями та завдання в сфері житлово-комунального господарства та інфраструктури є: здійснення заходів щодо підвищення ефективності та надійності функціонування житлово-комунального господарства, поліпшення якості надання житлово-комунальних послуг для населення, поліпшення благоустрою території, поліпшення стану забезпечення населення якісною питною водою, розширення мережі

освіти, допомагаючи урядам країн світу змінювати освітні політики там, де це потрібно. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/pisa>

¹Постанови Кабінету Міністрів України від 27.02.2019 р. №130 «Деякі питання надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти «Нова українська школа». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2019-%D0%BF#Text>

вуличного освітлення, поліпшення експлуатаційного стану комунальних доріг, задоволення потреб населення автотранспортом загального користування та забезпечення населених пунктів регулярним автобусним сполученням.

Сфера фізичної культури і спорту. Пріоритетні напрями та завдання в сфері фізичної культури та спорту є: розвиток фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи у закладах загальної середньої освіти, розвиток фізичної культури населення за місцем проживання у місцях масового відпочинку, здійснення фізкультурно-оздоровчої та реабілітаційної роботи серед осіб з інвалідністю, придбання обладнання та інвентарю, спортивного одягу, фінансова підтримка спортивних споруд, облаштування багатофункціональних спортивних майданчиків із штучним покриттям та тренажерним обладнанням, капітальний та поточний ремонт спортивних об'єктів.

Сфера охорони здоров'я. Наприклад, у 2019 році половина пацієнтів в Україні були позбавлені доступу до надання медичної допомоги¹. Нагальною потребою є підвищення якості первинної медико-санітарної допомоги, використання новітніх методів і технологій лікування, створення комунальних некомерційних підприємств «Центрів первинної медико-санітарної допомоги». Актуальною проблемою залишається фінансова допомога для забезпечення лікарів, щодо надання послуг медичного обслуговування населення під Програму «Медичних гарантій»². Дана програма передбачає 35 пакетів медичних послуг. Бюджет Програми на 2021 рік становив 123,5 млрд. грн.

Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» змінив логіку роботи системи охорони здоров'я і дав старт найбільшій в історії незалежної України глобальній трансформації системи охорони здоров'я³.

Сфера будівництва, архітектури та земельних відносин. Сільське населення потребує поліпшення житлових і соціально-побутових умов, реалізації заходів щодо відродження села шляхом підвищення рівня життєзабезпечення населення. Для реалізації потреб розробляються Програми підтримки індивідуального житлового будівництва на селі та

---

¹ Див. Програма Президента України «Велике будівництво». URL: <https://bigbud.kmu.gov.ua/>

² Програма «Медичних гарантій». URL: <https://nszu.gov.ua/novini/startuvala-programa-medichnih-garantij-2021-perelik-bezoplat-516>

³ Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 № 2168-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text>

сільського населення, ведеться єдиний реєстр громадян, які потребують поліпшення житлових умов та перебувають на квартирному обліку. Сільська влада надає дозволи на розробку проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок, про припинення права користування земельними ділянками, про затвердження проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок та надання їх у власність громадянам, про надання згоди на виготовлення технічних документацій із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельних ділянок в натурі (на місцевості), про затвердження технічних документацій із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельних ділянок в натурі (на місцевості) громадянам, про надання дозволів на виготовлення проектів землеустрою щодо відведення земельної ділянки в користування на умовах оренди для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, про надання дозволу на розроблення технічної документації із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, про затвердження технічної документації із землеустрою щодо встановлення(відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, що розташована за межами населеного пункту, тощо. Інвентаризуються на предмет нарахування земельного податку земельні ділянки, належні громадянам. Інвентаризація земель під будівлями та спорудами, балансоутримувачем яких є відповідна селищна рада.

Пріоритетні напрямками та завданнями в сфері будівництва, архітектури та земельних відносин є: забезпечення додержання законодавства у сфері архітектури, містобудування та державних стандартів, норм і правил при реалізації затвердженої містобудівної документації, створення ефективної системи управління земельними ресурсами, забезпечення прозорості у сфері земельних відносин та будівництва, використання земель за їх функціональним призначенням, створення привабливих умов для залучення інвестицій шляхом розробки та прийняття основних містобудівних документів, підтримка розвитку тваринництва в приватному секторі на шляхом створення громадських пасовищ, затвердження переліку земельних ділянок, які підлягають продажу на земельних торгах (аукціонах) тощо.

Сфера підвищення рівня безпеки життя громадян. Цивільний захист та техногенна безпека. Пріоритетними напрямками та завданнями з підвищення рівня безпеки життя громадян, цивільного захисту, пожежної та техногенної безпеки є: запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, ефективне реагування на них, забезпечення збереження життя і здоров'я людей, контроль за станом навколишнього природного середовища, санітарно-гігієнічною та епідемічною ситуацією, запобігання загибелі людей на водних об'єктах, організація обліку та контролю за утриманням та станом готовності захисних споруд цивільного захисту до використання за

призначенням, удосконалення та підтримання у готовності системи централізованого оповіщення про загрозу або виникнення надзвичайної ситуації, просвітницька робота серед населення щодо правил безпеки життєдіяльності, способів надання домедичної допомоги, попередження загибелі людей на пожежах та проведення цілеспрямованої профілактичної роботи з населенням щодо профілактики травматизму невиробничого характеру, виховання поважного ставлення до безпеки людини тощо.

Забезпечення достатнього життєвий рівень і вільного розвитку людини – це і є основна функція соціальної держави.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Як Ви розумієте поняття «сталій розвиток сільських територій»?
2. Назвіть особливості правового регулювання соціального розвитку села.
3. Дайте характеристику правового режиму об'єктів соціальної сфери села.
4. На яких нормативно-правових актах базується правове забезпечення наукових досліджень, підготовки кадрів для села та зайнятості сільського населення?
5. Якими нормативно-правовими актами регламентується розвиток житлового будівництва у сільській місцевості?
6. Окресліть стратегічні напрямки правового регулювання розвитку соціальної сфери села у післявоєнний період.

ГЛАВА 10. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1. Поняття та особливості юридичної відповідальності за порушення аграрного законодавства

Юридична відповідальність та її галузеві різновиди займають одне з ключових місць у сучасній правовій науці. Ця тема завжди актуальна, оскільки юридична відповідальність – не статично застигле правове явище, тому зміни в суспільних відносинах зумовлюють новий зміст її цілей, принципів, функцій, форм реалізації тощо. Юридична відповідальність за порушення аграрного законодавства має надзвичайно важливе значення, оскільки вивчення будь-якої галузі права є неповноцінним без визначення наслідків порушення правових норм, а також механізмів правового регулювання пов'язаних з цим правовідносин, це важливий засіб реалізації публічних і приватних інтересів, дієвий механізм недопущення правопорушень, ключовий інструмент забезпечення порядку в аграрному секторі економіки.

Галузеві дослідження цього феномена юридичної відповідальності ґрунтуються на її загальнотеоретичному тлумаченні. Відповідальність має важливе соціальне й економічне значення, вона виступає не тільки фактором компенсації, а й превенції (попередження) у сфері протидії правопорушенням.

У науковій юридичній літературі не склалося єдиного підходу до розуміння юридичної відповідальності, пропонуються розглядати її як «процедуру застосування засобів державного примусу», «форми державного примусу», «міру покарання», «санкції», «зобов'язання», «правовідносини», «обов'язок», «кару» тощо. Такий різноплановий підхід учених до поняття юридичної відповідальності зумовлений рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Серед різних точок зору, висловлених у юридичній літературі в процесі тривалих дискусій, можна виділити кілька найбільш поширених підходів до визначення поняття юридичної відповідальності та її сутності: 1) юридична відповідальність є видом державного (державно-правового) примусу; 2) юридична відповідальність є обов'язком порушника зазнати негативних наслідків вчиненого ним правопорушення; 3) юридична відповідальність є специфічним правовим відношенням; 4) юридична відповідальність є покаранням за правопорушення; 5) юридична відповідальність є системою правових засобів захисту прав та інтересів і здійснення карально-виховного впливу на правопорушників. Узагальнюючи загальнотеоретичні підходи до феномену юридичної відповідальності, зазначимо наступне: юридична відповідальність – це передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи,

яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм¹.

Кожній галузі права має відповідати певна форма відповідальності, у якості обґрунтування такого твердження висувається наявність галузевого методу (методів) правового регулювання, які є передумовою формування галузевої системи юридичної відповідальності. Саме у такому розрізі методу правового регулювання правовою доктриною розглядається питання правової природи аграрно-правової відповідальності.

У науці аграрного права сформувалися різні підходи до поняття юридичної відповідальності за порушення аграрного законодавства:

– як елемент системи аграрного права, що характеризується оригінальними ознаками, не властивими для жодного іншого виду правової відповідальності (поряд із земельно-правовою, еколого-правовою та ін.²);

– як комплексний міжгалузевий правовий інститут, який включає адміністративну, дисциплінарну, майнову (цивільно-правову) та кримінальну відповідальність³.

Такі підходи до розуміння правової природи аграрно-правової відповідальності один одному не суперечать, оскільки аналізують вказане поняття у різних аспектах. Останніми роками найбільше поширення серед науковців набула концепція розумінні аграрно-правової відповідальності як комплексного інституту аграрного права.

Отже, *юридична відповідальність за порушення аграрного законодавства* є комплексним правовим інститутом, який охоплює

---

¹ Див.: Загальна теорія держави і права: підручник / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко [та ін.]; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с. С. 375). URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tsvik_Marko/Zahalna_teoriia_derzhavy_i_prava.pdf

² Див.: Крупка Ю. М. Аграрне право України : навч. посібник / за ред. Н. Р. Малишевої. Київ : Ун-т «Україна», 2006. 160 с.; Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посібник. Київ: Знання-Прес, 2002. 332 с.

³ Див.: Аграрне право України: підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 608 с.; Браніцький О. Аграрно-правова відповідальність: постановка питання. Підприємництво, господарство і право. 2008. № 2. С. 90–92; Чабаненко М. М. Методи правового регулювання аграрних відносин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2005. 204 с.; Бухаринська М. М. Особливості аграрно-правової відповідальності як інституту аграрного права. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 4. С. 109-115.

сукупність юридичних норм, що закріплюють види, засоби й порядок застосування заходів державного примусу за правопорушення в аграрному секторі економіки.

Аграрним правопорушенням є винне, протиправне діяння, що заподіює шкоду суспільним відносинам у сфері сільськогосподарського виробництва і порушує аграрне законодавство. Склад аграрного правопорушення утворюють об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Об'єкт правопорушення в аграрному законодавстві надзвичайно багатогранний, адже ним виступає правовий порядок у сільському господарстві. Об'єктом правопорушення в аграрному законодавстві виступають суспільні відносини в галузі сільськогосподарського виробництва, в тому числі порядок державного управління в сфері охорони земель та сільськогосподарських угідь.

Об'єктивною стороною є дія або бездіяльність порушника, яке може виражатися в порушенні правил, в ухиленні від виконання зобов'язань або недотриманні норм чинного російського законодавства. Наприклад, відповідно до Закону України «Про фермерське господарство», об'єктивна сторона аграрного правопорушення у сфері діяльності фермерських господарств є порушення кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, правил, вимог щодо якості продукції та інших нормативно-правових актів, що регулюють здійснення господарської діяльності (ч. 3 ст. 21 Закону України «Про фермерське господарство»).

Суб'єктами відповідальності за порушення аграрного законодавства виступають власники особистих селянських господарств, та інші працівники сільськогосподарського виробництва, громадяни, що ведуть фермерське господарство, а також сільськогосподарські організації (підприємства, кооперативи, товариства тощо), основним видом діяльності яких є виробництво і реалізація сільськогосподарської продукції. Правопорушення, які вчиняють ці суб'єкти, можуть бути порушенням правопорядку, передбаченого нормами різних галузей права, а також мати аграрно-правовий характер. Тому забезпечення правопорядку в сільськогосподарському виробництві (господарське використання земельних ділянок, захист майнових та інших прав сільськогосподарських товаровиробників, охорона соціальних прав сільських мешканців тощо) здійснюється не тільки за допомогою норм аграрного законодавства, а також заходами, що містяться в нормах цивільного, трудового, фінансового, адміністративного, кримінального законодавства. Наприклад, суб'єктом вчинення аграрного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 21 Закону України «Про фермерське господарство», є голова фермерського господарства, який залежно від ступеня суспільної шкідливості вчиненого правопорушення несе відповідно відповідальність, передбачену законодавством. Так, спеціальним суб'єктом дисциплінарного правопорушення, яке міститься у диспозиції ч. 2 ст. 166 ЦК

України та полягає у невиконанні або неналежному виконанні обов'язків, передбачених статутом сільськогосподарського кооперативу, може бути лише член такого кооперативу. Поряд із спеціальним суб'єктивним складом аграрна відповідальність характеризується спеціальними суб'єктами, які уповноважені притягувати правопорушників до аграрно-правової відповідальності, наприклад, посадові особи державної сільськогосподарської інспекції, державної насінневої інспекції тощо.

Суб'єктивною стороною правопорушення в цій сфері визнають провину, яка може мати дві форми – умисел або необережність (недбалість або легковажність)

Правова регламентація притягнення до відповідальності за порушення аграрного законодавства. Відповідальність за порушення аграрного законодавства закріплена або впливає зі значної кількості нормативно-правових актів, у тому числі міжнародних, згоду на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Більшість норм, що стосуються відповідальності за порушення аграрного законодавства, є бланкетними, відсылними або описовими і їх застосування окремо від норм інших галузей законодавства є неможливим.

До основних міжнародно-правових актів належать Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, низка угод Світової організації торгівлі тощо.

До основних нормативно-правових актів України, які регламентують питання притягнення до відповідальності за порушення аграрного законодавства, належать: Конституція України, Земельний кодекс України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс законів про працю України, а також значна кількість законів, серед яких «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», «Про виноград та виноградне вино», «Про аграрні розписки», «Про молоко та молочні продукти», «Про фермерське господарство», «Про зерно та ринок зерна в Україні», «Про племінну справу у тваринництві», «Про насіння і садивний матеріал», «Про державний контроль за використанням та охороною земель», «Про захист рослин», «Про карантин рослин», «Про охорону земель», «Про охорону прав на сорти рослин» та ін.

Типологія юридичної відповідальності за порушення аграрного законодавства. В залежності від юридичного методу, заходів примусу та процесуального порядку їх застосування, юридична відповідальність за порушення аграрного законодавства поділяється на адміністративну, дисциплінарну, матеріальну, майнову, кримінальну. В аграрно-правовій літературі зустрічаються пропозиції про поділ відповідальності за порушення аграрного законодавства на економічну,

еколого-правову, земельно-правову та інші види. Серед неправомірних діянь, що суперечать нормам аграрного законодавства, найбільш важливими і характерними є: екологічні правопорушення, наприклад, за порушення приписів про поліпшення сільськогосподарських земель, охорону ґрунтів та інших природних ресурсів, що використовуються в сільському господарстві; порушення організаційних основ і правил ведення сільськогосподарського виробництва, наприклад, за недодержання правил внутрішнього розпорядку, ветеринарних правил обслуговування тварин, правил і норм техніки безпеки та виробничої санітарії, охорони здоров'я працівників сільськогосподарських підприємств; заподіяння збитків майну сільськогосподарських підприємств.

Також юридичну відповідальність за порушення аграрного законодавства поділяють:

- за суб'єктами відповідальності: індивідуальну та колективну;
- за органам и застосування: судову та адміністративну.

На тлі зростання адміністративної деліктності виникає потреба в осмисленні місця і ролі адміністративної відповідальності за порушення сільськогосподарського законодавства. Цей адміністративно-правовий інститут має розвивати свій власний науковий пріоритет, який спонукала до пошуку найбільш ефективної моделі реалізації адміністративно-деліктної політики в агропромисловому комплексі¹.

2. Адміністративна відповідальність за порушення аграрного законодавства

Адміністративна відповідальність – складне й багатогранне явище, що охоплює адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, норми, що містять адміністративні санкції за правопорушення з їх статистичними елементами (об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом і суб'єктивною стороною), діяльність правозастосовних органів та їх посадових осіб та ін.

Адміністративна відповідальність є доволі поширеним видом юридичної відповідальності за порушення аграрного законодавства. Узагальнюючи роздуми учених на поняття адміністративної відповідальності доцільно зазначити, що адміністративна відповідальність – це примусове застосування законодавчо закріплених адміністративних санкцій до суб'єктів адміністративно-правових відносин у разі невиконання (неналежного виконання) ними своїх юридичних обов'язків (повноважень) або за зловживання юридичними правами (повноваженнями).

---

¹ Іванова Г.С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 525 с.

При визначенні категорії «адміністративна відповідальність» варто наголосити на тому, що чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) не містить її легальної дефініції, проте, зазначає, що її мірою є адміністративне стягнення. Адміністративно-правову відповідальність чинне законодавство встановлює за вчинення адміністративних правопорушень (деліктів), які не тягнуть кримінальної відповідальності. Основним засобом захисту й охорони аграрних відносин є інститут адміністративної відповідальності.

Поняття «делікт» походить з римського права, під яким протиправні дії з поділом їх на приватні (або цивільно-правові – *delictura-privatura*), і квазі-делікти (або різноманітні порушення іншого роду – *quasidelictura*). Сутність делікту полягає в тому, що він є елементарною формою масового соціального явища – деліктності, яка обумовлена існуванням протиріч між особою та суспільством і виражена в суспільно-небезпечній, свавільній, індивідуалістській поведінці, яка відхиляється від норм соціального порядку. Делікт виступає зовні як індивідуальне свавілля проти відносин і правової форми їх врегулювання. Кожен адміністративний делікт посягає на цінності, що охороняються правом, через їх порушення та заподіяння або загрози заподіяння їм шкоди. Незалежно від того, якою була форма прояву діяння та чи була заподіяна реальна шкода, кожен адміністративний делікт дезорганізує суспільні відносини, порушуючи їх урегульованість і порядок, та руйнує суспільно необхідний зв'язок суб'єкта делікту з іншими суб'єктами суспільних відносин. Саме ця обставина робить поняття «адміністративний делікт» зручними для використання його як узагальнюючого визначення підстав адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальність за порушення аграрного законодавства – це комплекс негативних наслідків, що накладаються на правопорушника у вигляді стягнення компетентним органом державної влади за порушення встановленого порядку ведення сільськогосподарського виробництва та суб'єктивний обов'язок правопорушника зазнати цих негативних наслідків. За своєю суттю, цей вид відповідальності у сфері агропромислового виробництва покликаний забезпечити реагування держави на дрібні порушення в цій галузі, які обумовлюють загрозу заподіяння або заподіюють незначну шкоду і зумовлюють необхідність застосування до винних осіб попереджувально-виховних заходів.

Адміністративній відповідальності за порушення аграрного законодавства підлягають як службові особи, так і особи, що вчинили проступки, не пов'язані з виконанням службових обов'язків. Це може мати місце, наприклад, в разі потрапи посівів і насаджень сільськогосподарських підприємств, невжиття заходів для боротьби з бур'янами та ін. Адміністративну відповідальність несуть посадові особи підприємств за порушення порядку й умов землекористування (невжиття заходів для охорони ґрунтів від ерозії, використання земельних ділянок не за їх цільовим

призначенням). Неодмінними умовами притягнення до адміністративної відповідальності є протиправність дії (бездіяльність) особи та наявність вини. Протиправний характер адміністративного проступку виявляється в порушенні норм законів, зокрема аграрного законодавства.

Адміністративну відповідальність за порушення аграрного законодавства можна визначити як реалізацію адміністративно-правової санкції, яка виявляється в застосуванні судом (іншими органами) до винної особи, яка вчинила адміністративне правопорушення у сфері АПК, покарання, передбаченого КУпАП та іншими законодавчими актами згідно з визначеною законом процедурою.

Адміністративна відповідальність за порушення аграрного законодавства є відповідальністю за окремий вид правопорушень, а тому їй властиві всі ознаки і принципи цілісного інституту адміністративної відповідальності. Таким чином, адміністративна відповідальність за порушення аграрного законодавства включає, всі властиві юридичній відповідальності основні ознаки, зокрема:

- вона є державно-правовим примусом (виконання загальних правил накладання адміністративних стягнень за адміністративні правопорушення під час їх застосування виявляються в неухильному додержанні принципів верховенства права, законності, індивідуалізації відповідальності тощо);

- вона нормативно виражена й виявляється в застосуванні й реалізації санкцій правових норм за порушення законодавства у сфері АПК (у заходах адміністративної відповідальності міститься підсумкова правова оцінка вчиненого проступку суб'єктом правопорушення, яка конкретизується в рішенні суду при застосуванні адміністративних стягнень);

- має чітку підставу - правопорушення;

- вона накладається в суворо встановленому процесуальному порядку (у разі порушення майнових чи немайнових прав суб'єктів права інтелектуальної власності на належні їм об'єкти інтелектуальної власності суд застосовує правові норми, що визначають обсяг, межі й підстави адміністративної відповідальності, зміст і процесуальні форми реалізації конкретних адміністративних стягнень);

- вона пов'язана з обтяжливими наслідками майнового, морального, особистісного та іншого характеру для правопорушника (спричиняє настання несприятливих наслідків для правопорушника прав інтелектуальної власності шляхом накладення штрафу й конфіскації, позбавлення чи обмеження його прав)¹.

---

¹ Див.: Іванова Г.С. Адміністративно-правове регулювання у сфері агропромислового комплексу : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2020. 525 с. URL: http://phd.znu.edu.ua/page/dis/07_2020/Ivanova.pdf С. 292-293.

Основним джерелом норм, які закріплюють адміністративну відповідальність за порушення аграрного законодавства, є КУпАП, у якому наводиться перелік адміністративних проступків, а також перелік адміністративних стягнень та органів, уповноважених їх застосовувати. Кодекс про адміністративні правопорушення України передбачає певні види адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень у різних сферах діяльності, у тому числі й у сільському господарстві. Норми про адміністративну відповідальність за порушення прав агропромислової власності містяться у главі 9 («Адміністративні правопорушення у сільському господарстві. Порушення ветеринарно-санітарних правил»), зокрема:

- потрава посівів, зіпсуття або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень колективних сільськогосподарських підприємств, інших державних і громадських чи фермерських господарств (ст. 104 КУпАП);
- порушення порядку та умов ведення насінництва та розсадництва (ст. 104/1 КУпАП);
- порушення вимог щодо виконання фітосанітарних заходів (ст. 105 КУпАП);
- ввезення в Україну, вивезення з України, транзит через її територію, вивезення з карантинних зон або ввезення до них об'єктів регулювання, які не пройшли фітосанітарного контролю (ст. 106 КУпАП);
- невжиття заходів щодо забезпечення охорони посівів снотворного маку чи конопель, місць їх зберігання та переробки (ст. 106/1 КУпАП);
- незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 106/2 КУпАП);
- порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог (ст. 107 КУпАП);
- порушення законодавства про племінну справу у тваринництві (ст. 107/1 КУпАП);
- порушення вимог законодавства про ідентифікацію та реєстрацію тварин (ст. 107/2 КУпАП);
- грубе порушення механізаторами правил технічної експлуатації сільськогосподарських машин і техніки безпеки (ст. 108 КУпАП).

До складів порушень аграрного законодавства, що передбачені КУпАП, можна також віднести: «Виробництво, заготівля, реалізація сільськогосподарської продукції, що містить хімічні препарати понад гранично допустимі рівні концентрації» (ст. 42-1 КУпАП), «Заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції» (ст. 42-2 КУпАП), «Виробництво, зберігання, транспортування або реалізація продуктів харчування чи продовольчої сировини, забруднених мікроорганізмами та іншими біологічними агентами понад гранично допустимі рівні» (ст. 42-3 КУпАП), що вміщені у Главі 5 «Адміністративні

правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я населення»; «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності» (ст. 51-2 КУпАП), що знаходяться у Главі 6 «Адміністративні правопорушення, що посягають на власність»; «Псування і забруднення сільськогосподарських та інших земель» (ст. 52 КУпАП), «Порушення правил застосування, зберігання, транспортування, знешкодження, ліквідації та захоронення пестицидів і агрохімікатів, токсичних хімічних речовин та інших препаратів» (ст. 83 КУпАП), «Порушення законодавства про захист рослин» (ст. 83-1 КУпАП), що вміщені у Главі 7 «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури»; «Невиконання законних вимог посадових осіб спеціально уповноважених органів виконавчої влади в сфері захисту рослин» (ст. 188-12 КУпАП), «Невиконання законних вимог посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби та державної служби ветеринарної медицини» (ст. 188-22 КУпАП), які розміщені у Главі 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління».

Поряд з КУпАП діють також інші закони прямої дії, що містять норми, які встановлюють адміністративну відповідальність. Положення нових актів, не включені до КУпАП, діють паралельно з його нормами. Проаналізуємо уніфіковані акти аграрного законодавства.

Отже, адміністративна відповідальність за порушення аграрного законодавства зберігає галузевий характер відповідних уніфікованих актів аграрного законодавства. При цьому слід зазначити, що адміністративна відповідальність за порушення у сфері правового режиму земель сільськогосподарського призначення має подвійну галузеву природу. З огляду на те, що різні категорії земель є інститутами земельного права, адміністративна відповідальність в цій сфері зберігає основну галузеву приписку та є відповідальністю за порушення земельного законодавства. Однак більшість юристів-аграрників детермінує земельні відносини в структурі аграрних базовими. Це дає підстави вважати адміністративну відповідальність за адміністративні проступки у сфері земель сільськогосподарського призначення відповідальністю за порушення аграрного законодавства. У цьому проявляється її подвійна правова природа.

Правове регулювання притягнення до адміністративної відповідальності за порушення аграрного законодавства передбачено у значній кількості законодавчих актів, які здебільшого містять у своєму складі бланкетні норми про настання відповідальності «у відповідності з законом», серед яких Закони України: «Про фермерське господарство», «Про захист рослин», «Про карантин рослин», «Про пестициди і агрохімікати», «Про племінну справу у тваринництві», «Про бджільництво», «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції», «Про молоко та молочні продукти», «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них», «Про виноград та

виноградне вино», «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та ін. Притягнення до адміністративної відповідальності за порушення норм перелічених законів має певні особливості, викликані відсутністю санкцій за вчинення протиправних діянь. Таким чином, адміністративна відповідальність у цьому випадку настає лише на підставі КУпАП та лише за ті діяння, що підпадають під склади адміністративних проступків, встановлені статтями КУпАП.

Адміністративна відповідальність за порушення аграрного законодавства також встановлюється постановами місцевих рад та їх виконкомів. Так, ст. 5 КУпАП встановлює, що обласні, міські та районні ради мають право приймати рішення, що передбачають адміністративну відповідальність, але тільки з питань боротьби зі стихійним лихом і епідеміями. Встановлення адміністративної відповідальності за порушення аграрного законодавства на локальному рівні рішеннями місцевих рад є доцільним методом адміністративно-правової охорони аграрних відносин. У таких спосіб досягається необхідна оперативність регулюючого впливу держави в умовах надзвичайних ситуацій (епізоотій, епідемій, стихійного лиха) з метою забезпечення продовольчої безпеки населення, охорони сільськогосподарських угідь від забруднення тощо¹.

3. Дисциплінарна відповідальність за порушення аграрного законодавства

Дисциплінарна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності, важливим забезпечуючим фактором правомірної поведінки. Вона характеризується наявністю, як правило, власної підстави – дисциплінарного проступку, особливих санкцій – дисциплінарних стягнень, суб'єкта дисциплінарного проступку та суб'єкта дисциплінарної влади, який уповноважений застосовувати дисциплінарне стягнення в позасудовому порядку².

Дисциплінарна відповідальність є обов'язком працівників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку в порядку та на умовах, передбачених

---

¹ Див.: Фінчук О. А. Законодавче забезпечення адміністративної відповідальності за порушення аграрного законодавства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція: зб. наук. пр. Одеса, 2013. № 6/3, т. 2. С. 61–64.

² Див.: Петришина-Дюг Г. Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві: поняття та принципи. Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Правознавство : зб. наук. праць. Чернівці, 2008. Вип. 461. С. 39-43. С. 39

трудохим законодавством. Дисциплінарною відповідальністю працівників можна вважати передбачений нормами трудового права особливий правовий стан суб'єктів охоронних правовідносин, який виявляється в тому, що роботодавець дає негативну оцінку протиправній поведінці працівника та реагує на неї визначеними законом примусовими заходами¹.

Дисциплінарна відповідальність – це встановлений на рівні норм трудового, адміністративного, інформаційного права особливий правовий стан суб'єктів дисциплінарних правовідносин, що визначає обов'язок правопорушників зазнати юридично не сприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку та направлений на забезпечення реалізації в порядку та на умовах, передбачених законодавством, суб'єктивних прав та обов'язків відповідних суб'єктів.

Для формулювання об'єктивного визначення дисциплінарного проступку потрібно розкрити його склад, оскільки наявність в діяннях працівника ознак складу дисциплінарного проступку фактично і є підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності. Підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві є дисциплінарний проступок – протиправне, винне (умисне або необережне) діяння, що полягає в невиконанні чи неналежному виконанні покладених законодавством обов'язків, зловживанні або перевищенні прав, порушенні заборон чи обмежень².

Дисциплінарна відповідальність осіб, зайнятих у сільському виробництві, регулюється загальними нормами трудового законодавства, які поширюються на всіх найманих працівників, а також спеціальними нормами аграрного права, які стосуються працівників окремих видів аграрних підприємств. Дисциплінарна відповідальність полягає в накладенні на працівників аграрних підприємств, які порушили правила внутрішнього розпорядку та інші норми організації праці, дисциплінарних стягнень, передбачених КЗпП України та аграрним законодавством. Згідно зі ст. 147 КЗпП за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один із таких заходів стягнення: догану, звільнення.

При накладенні дисциплінарного стягнення, обов'язково враховуються тяжкість вчиненого проступку, обставини, за яких його вчинено, оцінку попередньої роботи та поведінки працівника. Порушник трудової дисципліни повинен надати пояснення, щоб накласти дисциплінарне стягнення.

---

¹ Див.: Курс порівняльного трудового права: підручник / [Іншин М.І., Мацюк А.Р., Соцький А.М., Щербина В.І]; за ред. А.Р. Мацюка. Харків: Право, 2011. 980 с. С. 730

² Див.: Барікова А.А. Дисциплінарна відповідальність за законодавством України про працю. Інформація і право. 2014. № 1. С. 131-140. С. 138

Стягнення накладається не пізніше одного місяця з дня виявлення, не враховуючи часу хвороби працівника або перебування його у відпустці. Дисциплінарне стягнення не може бути накладене пізніше шести місяців із дня вчинення проступку. За кожне порушення трудової дисципліни може бути накладене одне дисциплінарне стягнення. Воно може бути оскаржене в установленому порядку. Це є загальні правила накладання дисциплінарних стягнень за порушення трудової дисципліни, передбачені КЗпП України, що застосовуються однаково в різних галузях економіки і для всіх, хто працює за трудовими договорами, в тому числі й в сільськогосподарських організаціях.

Однак, існують і деякі особливості дисциплінарної відповідальності працівників сільськогосподарських підприємств. Так, у фермерському господарстві трудова діяльність здійснюється на основі саморегулювання. У Законі України «Про фермерське господарство» містяться лише принципові положення про працю у фермерському господарстві, а члени цього господарства самостійно визначають і регламентують свої трудові відносини, розробляючи правила внутрішнього трудового розпорядку свого господарства, в яких можуть визначати також заходи дисциплінарної відповідальності для порушників. Орієнтиром для цих господарств можуть бути приписи про дисциплінарну відповідальність, що діють у державних сільськогосподарських підприємствах або сільськогосподарських кооперативах. За принципами саморегулювання здійснюється трудова діяльність у особистому селянському господарстві відповідно до Закону України «Про особисте селянське господарство», оскільки члени особистих селянських господарств належать до категорії зайнятого населення, якщо робота в цьому господарстві для них є основною. При цьому слід враховувати, що особисте селянське господарство не користується правами юридичної особи, а ведення такого господарства не є підприємницькою діяльністю.

Статутними нормами регламентуються дисциплінарні відносини у сільськогосподарських кооперативах. У разі невиконання чи неналежного виконання обов'язків, покладених на працівника, а також в інших випадках, встановлених статутом кооперативу й законом, відповідно до ч. 2 ст. 166 ЦК України, працівника виробничого кооперативу може бути виключено із кооперативу за рішенням загальних зборів. Особи, що працюють у фермерських господарствах, сільськогосподарських кооперативах, інших сільськогосподарських об'єднаннях за трудовими договорами, притягуються до дисциплінарної відповідальності за правилами КЗпП України, які поширюється на всіх працівників.

4. Майнова відповідальність за порушення аграрного законодавства.

Важливу роль у захисті інтересів сільськогосподарських підприємств відіграє майнова відповідальність.

Майнова відповідальність за аграрні правопорушення регулюється нормами цивільного, земельного й аграрного законодавства. Майнова відповідальність полягає в обов'язку суб'єкта, винного в заподіянні шкоди особі аграрного товаровиробника або його майну, відшкодувати в повному обсязі заподіяні збитки. Загальні положення про відшкодування збитків передбачено ст. 1166 ЦК України, якою, зокрема, встановлено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала.

Для настання майнової відповідальності необхідна наявність складу правопорушення, а саме: 1) наявність шкоди; 2) протиправна поведінка суб'єкта шкоди; 3) причинний зв'язок між шкодою та протиправною поведінкою суб'єкта шкоди; 4) наявність вини.

Враховуючи специфіку аграрних відносин, у яких земля посідає домінуюче становище серед інших природних компонентів і відіграє основну роль у сільському господарстві, слушно розглядати майнову відповідальність саме за порушення норм земельного законодавства. Захист прав громадян і юридичних осіб за порушення земельного законодавства передбачений нормами ЗК України і здійснюється шляхом відшкодування заподіяних збитків, що передбачено п. «г» ч. 3 ст. 152 ЗК України.

Підстави та порядок відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам передбачені ст. ст. 156, 157 ЗК України. Згідно зі ст. 156 ЗК України власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні внаслідок:

- вилучення (викупу) сільськогосподарських угідь та чагарників для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом;
- тимчасового зайняття сільськогосподарських угідь для інших видів використання;
- встановлення обмежень щодо використання земельних ділянок;
- погіршення якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей сільськогосподарських угідь;
- приведення сільськогосподарських угідь у непридатний для використання стан;
- неодержання доходів за час тимчасового невикористання земельної ділянки. Визначення шкоди може проводитися на основі різноманітних методів, зокрема витратного, розрахункового, нормативного тощо.

Норми, які передбачають відшкодування майнової шкоди, також передбачені ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», згідно з якою підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України.

Відшкодування збитків застосовується як майнова санкція, виходячи з аналізу відповідних статей ЦК України та інших законодавчих актів:

– у відносинах купівлі-продажу між господарюючими суб'єктами. Так, продавець зобов'язаний повідомити покупця про всі права третіх осіб на продану річ: право орендаря, право застави тощо. Невиконання цього правила дає право покупцеві на розірвання договору і відшкодування збитків (ст. 229 ЦК України). Якщо продавець продав річ, але на порушення договору не передає її покупцеві, останній має право вимагати передачі проданої речі і відшкодування збитків, викликаних простроченням виконання (ст. 231 ЦК України), або відмовитися від договору і вимагати відшкодування збитків. Аналогічні права має продавець у разі відмови покупця прийняти продану річ або заплатити за неї встановлену ціну (ст. 232 ЦК України). Якщо продана річ неналежної якості, покупець як один з альтернативних варіантів може вимагати розірвання договору і відшкодування збитків (ст. 234 ЦК України);

– у відносинах поставки постачальник відшкодовує покупцеві збитки, завдані поставкою продукції неналежної якості або некомплектної (ч. 2 ст. 253 ЦК України);

– згідно з договором підряду на капітальне будівництво відповідальна за невиконання або неналежне виконання обов'язків сторона сплачує встановлену неустойку (пеню), а також відшкодовує збитки в сумі, не покритій неустойкою (ч. 1 ст. 356 ЦК України);

– у перевезеннях вантажів вантажовідправник і вантажоодержувач зобов'язані відшкодувати перевізникові збитки, завдані з їх вини внаслідок перевантаження транспортних засобів, пошкодження рухомого складу при навантаженні або розвантаженні, неправильних — навантаженні, пакуванні, кріпленні вантажу;

– у випадках господарських деліктів (заподіяння шкоди) збитки відшкодовуються суб'єктами господарювання за правилами ст. ст. 440–442, 450–453 ЦК України.

Чинним господарським законодавством передбачаються й інші випадки відшкодування господарюючими суб'єктами збитків¹.

Збитки, заподіяні неправомірними діями, відшкодовуються на підставі загальних положень ст. ст. 1166-1194, 1209-1211 ЦК України та ст. ст. 224-229 ГК України. Заподіяння шкоди власникам землі та землекористувачам відшкодовується на підставі Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого

---

¹ Див.: Білошкурська З. П. Відповідальність за правопорушення у сфері сільськогосподарського виробництва: монографія. Умань: УНУС, 2012. 266 с. URL: <http://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/6021>

шару ґрунту) без спеціального дозволу, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963.

Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам, зазначеним у ст. 157 ЗК України, розроблений за Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства.

Майнова відповідальність здійснюється також за заподіяння втрат сільськогосподарського виробництва. Так, відшкодуванню підлягають втрати сільськогосподарських угідь (ріллі, багаторічних насаджень, перелогів, сінокосів, пасовищ) та чагарників як основного засобу виробництва в сільському господарстві внаслідок вилучення (викупу) їх для потреб, не пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом, обмеженням прав власників землі і землекористувачів або погіршенням якості угідь внаслідок негативного впливу, спричиненого діяльністю громадян, юридичних осіб, органів місцевого самоврядування або держави. Відшкодовуються також втрати, спричинені виключенням сільськогосподарських угідь і чагарників з господарського обігу внаслідок встановлення охоронних, санітарних та інших захисних зон. При цьому втрати сільськогосподарського виробництва компенсуються винними особами незалежно від відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам.

Крім встановленого порядку відшкодування, законом визначається перелік випадків звільнення від відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва. Від відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва звільняються громадяни та юридичні особи у разі використання земельних ділянок для будівництва шкіл, дошкільних закладів, державних об'єктів охорони здоров'я, культури, фізкультури та спорту, соціального забезпечення, державних об'єктів дорожнього будівництва, культових споруд релігійних організацій, кладовищ, меліоративних систем, протиерозійних, протисевуних і протиселевих споруд, під будівництво і обслуговування жилих будинків і господарських будівель, для розміщення внутрішньогосподарських об'єктів сільськогосподарських організацій та установ, видобування торфу за умови повернення земельних ділянок у стані, придатному для попереднього використання, під об'єкти і території природно-заповідного фонду. У разі здійснення внутрішньогосподарського будівництва сільськогосподарськими підприємствами такі витрати провадиться без відшкодування. Втрати сільськогосподарського виробництва використовуються виключно на освоєння земель для сільськогосподарських потреб, поліпшення відповідних угідь, охорону земель відповідно до розроблених програм та проєктів землеустрою. Законом використання цих коштів на інші цілі не передбачено.

Майнову відповідальність у межах порушення земельного законодавства несуть як суб'єкти, що виробляють товарну

сільськогосподарську продукцію чи займаються її переробкою, так і органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. Наприклад фермерське господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю фермерського господарства. Звернення стягнення на земельні ділянки, надані у власність для ведення фермерського господарства, допускається у випадках, коли у фермерського господарства відсутнє інше майно, на яке може бути звернено стягнення. Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за шкоду, заподіяну неправомірним втручанням у здійснення власником повноважень щодо володіння, користування і розпорядження земельною ділянкою. Крім того, за видання актів, які порушують права власників земельних ділянок, органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність шляхом відшкодування збитків у повному обсязі органом, який видав акт.

Майнова відповідальність може застосовуватися за порушення договірних відносин у сфері технічного сервісного обслуговування сільськогосподарських підприємств, реалізації сільськогосподарської продукції тощо. Технічне обслуговування здійснюється згідно з договором по технічному обслуговуванню машинно-тракторного парку, устаткування тваринницьких ферм, птахоферм. Згідно з умовами цього договору виконавець бере на себе зобов'язання забезпечити якісне і своєчасне технічне обслуговування манган і устаткування відповідно до стандартів, технічних умов, правил та інструкцій, а також здійснити своєчасне усунення несправності машин у процесі їх експлуатації. За невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань сторони несуть майнову відповідальність.

Статтею 623 ЦК України передбачена відповідальність за відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання. Боржник, який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторovi завдані цим збитки. У договорі контрактації можуть бути передбачені також інші санкції за невиконання або неналежне виконання договірних зобов'язань. Так, відповідно до Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» у разі прострочення платежу за аграрну продукцію заготівельник сплачує пеню. Порядок розгляду спорів, що виникають з договірних відносин, здійснюються відповідно до Господарського процесуального кодексу України.

5. Кримінальна відповідальність за порушення аграрного законодавства

Кримінально-правова відповідальність за порушення аграрного законодавства – це державне осуд особи за вчинення діяння (дії або бездіяльності), що містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого Кримінальним кодексом України (далі – КК України).

Особливістю кримінальної відповідальності, в тому числі кримінальної відповідальності за аграрні правопорушення, є те, що суспільна небезпечність діяння, його караність і кримінально-правові наслідки можуть бути визначені лише кримінальним законом. Притягти особу до кримінальної відповідальності можна лише за наявності вини в її діянні і настанні відповідних наслідків.

На відміну від КУпАП КК України не містить окремого розділу, що передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері сільського господарства. Такі склади кримінальних правопорушень містяться у різних розділах КК України, окремі з них можуть і не мати аграрного спрямування. Так, розділ VI Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти власності» було доповнено ст. 197-1, яка передбачає відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво.

Так, відповідальними особами агропідприємств нерідко вчиняються дії, спрямовані на збільшення земельного банку підприємства. Такі дії не завжди мають законний характер, тому розповсюдженою є практика притягнення керівників агропідприємств до кримінальної відповідальності, передбаченої ст. 197-1 КК України – самовільне заняття земельної ділянки. Так, можуть виникати ситуації, коли аграрне підприємство продовжує користуватися земельними ділянками після закінчення дії договору оренди. Прикладом є вирок Гадяцького районного суду Полтавської області¹, відповідно до якого генерального директора агропідприємства визнано винним за те, що він у процесі проведення підприємством сільськогосподарського виробництва з вирощування сільськогосподарської продукції дав працівникам вказівку про початок обробітку земельних ділянок, достеменно знаючи про відсутність у компанії права на використання цієї землі. В результаті, призначено покарання у вигляді штрафу в розмірі 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (3400 грн).

Можливі також дії, спрямовані на використання земель сільськогосподарського призначення без будь-яких підстав на таке використання. Прикладом є вирок Вінницького районного суду Вінницької області². Так, директор товариства самовільно зайняв земельну ділянку та засіяв її. В результаті, призначено покарання у вигляді штрафу в розмірі 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян (3400 грн).

Варто відзначити, що в судовій практиці немає єдиного правила кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням земельних ділянок. Так, зустрічається кваліфікація за сукупністю ст. 197-1 і ст. 364-1 КК України³. Тобто поряд з цією кваліфікацією існують непоодинокі випадки

---

¹ URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45952098>

² URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33745964>

³ URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37032933>

кваліфікації дій службових осіб аграрних компаній як тільки за ст. 364 КК України¹, так і окремо за ст. 197-1 КК України КК України.

Розділом VII КК України «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» до порушення аграрного законодавства може бути віднесено фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України) чи легалізація грошових коштів, набутих злочинним шляхом (ст. 209 КК України), оскільки ці явища мають місце сфері сільського господарства. Нині поширеною є злочинна практика фіктивного підприємництва у разі, коли аграрні компанії користуються послугами «конвертаційних центрів».

Нерідко службових осіб аграрних компаній притягують до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. При цьому найчастіше неправомірні дії керівника можуть бути кваліфіковані за ст. 364-1 КК України. Прикладом може слугувати вирок Бердичівського районного суду Житомирської області від 09.02.2016 р.². Так, виконавчого директора кооперативу визнали винним за продаж сільськогосподарської техніки, яку було придбано коштом Стабілізаційного фонду. Так, відповідно до договору кооперативу, було надано фінансову допомогу в розмірі 240 тис. грн, шляхом повної оплати вартості сільськогосподарської техніки. Згідно з договором, кооператив повинен був протягом 5 років використовувати техніку за цільовим призначенням, не продавати її та не передавати в користування іншим особам. Але директор порушив умови договору та продав техніку за 20 тис. грн. іншій особі. В результаті, призначено покарання у вигляді 3-х років позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій терміном на 1 рік. Відповідно до ч. 1 ст. 75 КК України, директора звільнено від відбування основного покарання з іспитовим строком 1 рік.

Існує практика, коли керівниками аграрних підприємств умисно вносяться зміни до договорів оренди земель сільськогосподарського призначення, з метою отримання неправомірної вигоди шляхом зменшення процентної плати за надану в оренду землю (вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 28.05.2012 р.³. За вчинення таких дій особу визнано винною за ст. 364-1 та ст. 366 КК України та призначено покарання у виді штрафу в розмірі 300 неоподаткованих мінімумів громадян (5100 грн).

Найбільший склад кримінальних правопорушень, які можуть мати місце в аграрній сфері, передбачено у розділі VIII «Кримінальні правопорушення проти довкілля». Зокрема, кримінальна відповідальність

---

¹ URL:<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31890253>

² URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/55573423>

³ URL:<http://reyestr.court.gov.ua/Review/24432102>

настає за такі з них, як забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), порушення законодавства про захист рослин (ст. 247 КК України); безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України).

З суб'єктивної сторони аграрні правопорушення можуть бути вчинені у формі як умислу, так і необережності. Умисна форма вини характерна, серед іншого, таким складом кримінальних правопорушень в аграрній сфері, як: забруднення або псування земель (ст. 239 КК України) та незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 КК України), вчинених щодо земель сільськогосподарського призначення. З необережності можуть бути скоєні, зокрема, кримінальні правопорушення, передбачені ст. 247 КК України - «порушення законодавства про захист рослин» (яке здійснюється, зазвичай, шляхом невжиття заходів, спрямованих на знищення шкідників та збудників рослин — відповідно до Закону України «Про захист рослин»; невжиття заходів з утилізації та знищення сільськогосподарської сировини, яка не відповідає встановленим вимогам щодо вмісту пестицидів і агрохімікатів - за Законом України «Про пестициди та агрохімікати») та ст. 254 КК України - «безгосподарське використання земель» (яке може полягати, наприклад, у невиконанні працівником сільськогосподарського підприємства покладених на нього обов'язків захищати землі від шкідливого впливу).

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Визначіть особливості відповідальності сільськогосподарських товаровиробників за порушення договірної дисципліни.
2. Яку відповідальність несуть наймані працівники сільськогосподарських підприємств?
3. Які особливості відповідальності службових осіб сільськогосподарських підприємств?
4. Охарактеризуйте кримінальну відповідальність суб'єктів аграрного господарювання за вчинення злочинів у сфері використання і охорони земель та інших природних ресурсів.
5. Назвіть склади адміністративних правопорушень в аграрному секторі економіки.

ГЛАВА 11. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Правове регулювання використання природних ресурсів в сільському господарстві, складний міжгалузевий правовий інститут, адже являє собою перетинання правових норм аграрного, екологічного, земельного, природоресурсного, цивільного, господарського, адміністративного та інших галузей права, в частині регламентації правовідносин щодо використання природних ресурсів при здійсненні різних видів сільськогосподарської діяльності.

При використанні природних ресурсів в сільському господарстві слід пам'ятати, що таке використання передусім, базується на конституційних засадах права власності Українського народу на природні ресурси, пріоритету правової охорони земель, як основного національного багатства (ст.ст. 13, 14, 16, 50, 66 Конституції України), принципах екологічного та природоресурсного права, переважна більшість яких міститься у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹. Цей перелік не є вичерпним, адже більшість принципів міститься у спеціальних поресурсних нормативних актах. Наприклад правові засади земельного законодавства містяться у Земельному кодексі України².

Розглядаючи особливості правового регулювання використання природних ресурсів в сільському господарстві, важливим є розмежування природних ресурсів природоресурсного, цивільного та аграрного права.

Так, природний об'єкт природоресурсного та екологічного права повинен мати природне походження та бути у тісному взаємозв'язку з екосистемою (іншими природними компонентами). Так об'єктами екологічного та природоресурсного права є лише дикі тварини та дикорослі рослини. Об'єктами аграрного права можуть бути тварини й рослини, які вирощені людиною, їх породи (сорти, штати) виведені людиною. Природні об'єкти що вилучені з екосистеми можуть бути як об'єктами аграрного права та й об'єктами цивільних правовідносин.

Використання природних ресурсів здійснюється на праві загального та спеціального використання. Юридичні критерії розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів містяться у ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та у спеціальних поресурсових нормативних актах. Загальний фактичний

---

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

² Земельний кодекс України: Кодекс від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

критерій розмежування загального і спеціального використання природних ресурсів – ступінь екологічного ризику: загальне використання характеризується незначним ступенем екологічного ризику і навантаження на довкілля.

Сільськогосподарське використання природних ресурсів, здійснюється переважно, на праві спеціального природокористування. Правовими формами спеціального використання природних об'єктів є: право природокористування (безоплатного та орендного, постійного і тимчасового), сервітуту; емфітевзису, та право власності. Отже, спеціальне використання природних ресурсів можна здійснювати не лише на ділянках, наданих у користування, а й на ділянках, що належать особам на праві власності. При цьому слід звернути увагу, що використання природних ресурсів на земельних ділянках, що надані у власність здійснюється з урахуванням положень ст. 3, ч. 2 ст. 79 ЗК України та спеціального поресурсного законодавства, Лісовим кодексом, Кодексом України про надра, Водним кодексом України та іншими нормативними актами. Okремо слід звернути увагу, що положення Водного кодексу України та Кодексу України про надра, не передбачає приватної власності на надра та водні об'єкти, що певним чином суперечить ст. 13 і 14 Конституції України.

Правові основи використання земель сільськогосподарського призначення у сільському господарстві.

Землі сільськогосподарського призначення мають особливе значення, оскільки є основним засобом виробництва у сільському господарстві (наприклад вирощування сільськогосподарських культур), й одночасно можуть бути територіальним базисом для розміщення об'єктів, які використовуються у сільському господарстві (фермерські садиби, господарські комплекси тощо), що суттєво впливає на особливості правового режиму цієї категорії земель.

Слід звернути увагу, що у сільському господарстві, можуть використовуватись не тільки землі сільськогосподарського призначення, але й, наприклад землі житлової та господарської забудови (для будівництва фермерських садіб, будівель та споруд для потреб сільського господарства тощо).

Конституційний принцип пріоритету правової охорони земель, як основного національного багатства, який знаходить своє відображення в основних засадах земельного законодавства, як *принцип пріоритету сільськогосподарського використання земель і їх охорони* (ст. 23 ЗК України) спрямованого на забезпечення родючості ґрунтів і збереження сільськогосподарських угідь. Проте, на жаль, в останні роки в Україні цей принцип майже втратив своє регулятивне значення, оскільки, протягом останнього часу ми спостерігаємо нераціональне виснажливе використання земель сільськогосподарського призначення, що переважно зводиться до

порушення порядку сівозміни вирощування соняшнику, рапсу та подібних культур та використання таких земель для потреб не пов'язаних із веденням сільського господарства.

Відповідно до ст. 22 ЗК України до земель сільськогосподарського призначення належать землі надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

В залежності від цільового призначення землі сільськогосподарського призначення поділяються на два види угідь.

- сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
- несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи й прогони, полязахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель інших категорій, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Особливості правового режиму земельної ділянки сільськогосподарського призначення, залежить від багатьох ознак: місцезнаходження земельної ділянки, властивості та родючості ґрунтів, виду угідь, правового статусу суб'єктів землекористування, необхідності проведення низки спеціальних заходів (агротехнічних, агрохімічних, меліоративних тощо), планування використання таких земель (схеми районування, зонування), проектів із землеустрою, нормативних вимог щодо охорони земель тощо. Окрім того, відповідно до ст. 150 ЗК України до особливо цінних земель у складі земель сільськогосподарського призначення відносять: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерново-буроземні глибокі і середньо глибокі ґрунти; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму, дернові глибокі ґрунти Закарпаття. Такі землі мають спеціальний правовий режим використання й охорони.

Відповідно до норм ст.ст. 31-36 ЗК України, Законів України «Про фермерське господарство»¹, «Про особисте селянське господарство»², до основних видів земель сільськогосподарського призначення відносять:

---

¹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>

² Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 № 742-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>

1. Землі фермерських господарств;
2. Землі для ведення особистого селянського господарства;
3. Землі для сінокосіння і випасання худоби;
4. Земельні ділянки для садівництва;
5. Земельні ділянки для городництва;
6. Землі для ведення підсобного господарства.

Відповідно до ст. 130 ЗК України¹ набувати право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть громадяни України, юридичні особи України, створені і зареєстровані за законодавством України, учасниками (акціонерами, членами) яких є лише громадяни України та/або держава, та/або територіальні громади; територіальні громади та держава.

Іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам заборонено набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, членство у юридичних особах (крім як у статутному (складеному) капіталі банків), які є власниками земель сільськогосподарського призначення.

Набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення юридичними особами, створеними і зареєстрованими за законодавством України, учасниками (засновниками) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, які не є громадянами України, може здійснюватися з дня та за умови схвалення такого рішення на референдумі. При цьому за будь-яких умов, у тому числі у разі схвалення на референдумі рішення, забороняється набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення: юридичними особами, учасниками (акціонерами, членами) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є особи, які не є громадянами України, - на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності, земельні ділянки сільськогосподарського призначення, виділені в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), які розташовані ближче 50 км від державного кордону України (крім державного кордону України, який проходить по морю); юридичними особами, учасниками (акціонерами, членами) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є громадяни держави, визнаної Україною державою-агресором або державою-окупантом;

---

¹ Вказана норма зазнала суттєвих змін у зв'язку із прийняттям Закону України від 31 березня 2020 року, "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення", який набрав чинності з 01 липня 2021 року. Закон запроваджує поетапне проведення скасування дії мораторію на землі сільськогосподарського призначення. Фактично до 2023 року, дозволено обіг земель сільськогосподарського призначення виключно між громадянами України.

особами, які належать або належали до терористичних організацій; юридичними особами, учасниками (акціонерами, членами) або кінцевими бенефіціарними власниками яких є іноземні держави; юридичними особами, у яких неможливо встановити кінцевого бенефіціарного власника; юридичними особами, кінцеві бенефіціарні власники яких зареєстровані в офшорних зонах, віднесених до переліку офшорних зон, затвердженого Кабінетом Міністрів України¹.

Сліз звернути увагу, що законодавством встановлено процедуру² проведення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним ст. 130 ЗК України, з метою недопущення набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення фізичними та юридичними особами, яким відповідно до законодавства заборонено набувати таке право. Така перевірка проводиться нотаріусом до посвідчення правочину про відчуження земельної ділянки сільськогосподарського призначення.

Більшу частину землекористувачів цих видів земель, є сільськогосподарські кооперативи, господарські товариства, фермерські господарства, державні сільськогосподарські підприємства. Право власності на землю цих підприємств може набуватися шляхом внесення до статутного капіталу земельних ділянок їх засновників та придбання земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, ренти, дарування, міни, іншими цивільно-правовими угодами. Стосовно земель фермерських господарств, громадянам України - членам фермерських господарств передаються безоплатно у приватну власність надані їм у користування земельні ділянки у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства (не поширюється на громадян, які раніше набули права на земельну частку (пай)), розташованого на території відповідної ради.

Враховуючи тривалий час існування мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення, оренда та емфітевзис таких земель були найбільш поширеними правовими формами використання земель сільськогосподарського призначення суб'єктами аграрних правовідносин. Укладання договорів оренди земель сільськогосподарського призначення та

---

¹ Про віднесення держав до переліку офшорних зон: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2011 р. N 143-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80#Text>

² Про затвердження Порядку здійснення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 Земельного кодексу України: постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 р. № 637 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637-2021-%D0%BF#Text>

емфітевзису регулюється Земельним кодексом України та Законом України «Про оренду земель»¹.

Права та обов'язки землекористувачів регламентуються ст.ст. 90, 91 Земельного кодексу України.

Правове регулювання використання надр та корисних копалин у сільському господарстві

У сільському господарстві переважно використовуються надра, як частина підземного простору, що надана у користування в спеціально створених та існуючих гірничих виробках (відпрацьованих і пристосованих), природних порожнинах (печерах) для витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції, вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин, зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів, провадження інших видів господарської діяльності², а також надра надані для добування корисних копалин місцевого значення.

Окремо використовуються й корисні копалини місцевого значення, які можуть бути на поверхні земельної ділянки й не бути частиною надр (вапняк, гіпс, крейда, граніт, пісок, суглинок, супісок тощо).³

Базовим нормативним актом, який регламентує використання й охорону надр та корисних копалин - є Кодекс України про надра⁴ (далі КУН),

---

¹Про оренду земель: Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> та додатково Закон України «Про внесення змін до інших законодавчих актів щодо вирішення питання колективної власності на землю, удосконалення правил землекористування у масивах земель сільськогосподарського призначення, запобігання рейдерству та стимулювання зрошення в Україні» від 10.07.2018 № 2498-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-19#Text>

²Рентна плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин: Роз'яснення Головного управління ДПС у Київській області від 02.12.2021 URL: <https://kyivobl.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/533655.html>

³Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 №827 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/827-94-%D0%BF>

⁴Кодекс України про надра від 27.07.1994 № 132/94-ВР (Редакція від 15.01.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>

окрім того, правові та організаційні засади гірничих правовідносин врегульовано низкою спеціальних законів України.¹

В законодавстві відсутні встановлені межі, з якої глибини починаються надра. Надра від землі відмежовуються за способом використання, визначеним ст. 14 КУН. Так ст. 14 КУН не містить вичерпного переліку видів користування надрами, з цього приводу слід звернути увагу, що відповідно до ст. 253 ПК України², платниками плати за користування надрами, в цілях не пов'язаних з видобуванням корисних копалин є юридичні та фізичні особи суб'єкти господарської діяльності, які використовують ділянки надр для витримування виноматеріалів, виробництва та зберігання винопродукції, вирощування грибів, овочів та квітів та інших рослин, зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів тощо.

Корисні копалини, за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення, згідно з Переліком корисних копалин загальнодержавного значення (нафта, газ, вугілля, золото, срібло тощо) і Переліком корисних копалин місцевого значення, (вапняк, гіпс, крейда тощо) затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 827³. Поділ корисних копалин на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення визначає рівень управління ними: загальнодержавний чи місцевий, а також має значення для фактичних критеріїв розмежування загального і спеціального використання надр.

Використання надр та корисних копалин, розглядається лише на титулі права користування, оскільки ст. 4 КУН не допускає права приватної власності на надра. Розмежування загального і спеціального використання надр наводяться у статті 23 КУН, яка надає власникам земельних ділянок і землекористувачам в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів та гірничого відводу видобувати корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до двох метрів, а

---

¹ Закони України: «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 року; «Про видобування і переробку уранових руд» від 19 листопада 1997 року; «Про угоди про розподіл продукції» від 14 вересня 1999 року; Гірничий закон України від 6 жовтня 1999 року, тощо.

² Податковий кодекс України від 02.12.2010 № № 2755-VI (Редакція від 01.01.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

³ Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 №827 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/827-94-%D0%BF>

також підземні води (крім мінеральних) для всіх потреб, крім виробництва фасованої питної води, за умови, що обсяг видобування підземних вод із кожного з водозаборів не перевищує 300 м³ на добу.

Напевне, землевласники й землекористувачі мають право використовувати надра для будь-яких потреб на праві загального використання надр крім промислового видобування корисних копалин і будівництва підземних споруд. Землевласники й землекористувачі, які є сільськогосподарськими товаровиробниками, частка сільськогосподарського товаровиробництва яких за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків, крім випадків, передбачених частиною першою цієї статті, в межах наданих їм земельних ділянок мають право без спеціальних дозволів та гірничого відводу видобувати підземні води (крім мінеральних) для сільськогосподарських, виробничих, а також власних господарсько-побутових потреб.

Порядок надання спеціальних дозволів та умов користування надрами визначено ст.ст. 16-18, 18¹, 19 КУН.

Надання надр у користування для геологічного вивчення, видобування прісних підземних вод чи розробки родовищ торфу здійснюється на підставі спеціальних дозволів без оформлення гірничого відводу.

Правове регулювання водокористування в сільському господарстві

Водні ресурси у сільському господарстві використовуються для широкого кола потреб: питні та господарсько-побутові потреби, потреби лісового, рибного, мисливського господарства, для потреб аквакультури, меліорації, скидання стічних вод та інших сільськогосподарських потреб тощо.

Базовим нормативним актом, який регламентує використання й охорону водних ресурсів - є Водний кодекс України (далі - ВК України)¹.

Поняття, склад водного фонду України та види водних об'єктів (загальнодержавного і місцевого значення), закріплено у ст.ст. 3, 5 ВК України та ст. 39 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»².

Слід звернути увагу, що водний об'єкт – за своєю суттю є природним комплексом, який складається з різних природних ресурсів, використання

---

¹ Водний кодекс України від 06.06.1995 № № 213/95-ВР (Редакція від 01.01.2022) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/213/95-%D0%B2%D1%80>

² Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

яких регламентується відповідним спеціальним законодавством, що може суттєво впливати на правовий режим такого водного об'єкта.

Окремо слід звернути увагу, що підземні води мають «подвійний» правовий режим: вони входять до складу водного фонду України, згідно зі ст. 5 ВК України, але водночас вони є складовою частиною надр згідно з ст. 21 КУН. Разом з тим, згідно з ч. 3 ст. 2 ВК України, гірничі відносини, що виникають під час користування водними об'єктами, регулюються відповідним законодавством України, тобто КУН. Крім того, відповідно до переліку корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 № 827¹, підземні води (мінеральні, питні, промислові, технічні, теплоенергетичні) є саме корисними копалинами. Отримання дозволу на спеціальне використання підземних вод здійснюється згідно з КУН відповідно до ст. 17 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 року².

Стаття 6 ВК України не допускає права приватної власності на води (водні об'єкти). Згідно з положеннями Конституції, ч. 2 ст. 59 ЗК України, передбачає право безоплатної приватизації замкнених природних водойм загальною площею до 3 га (на наш погляд, тут мається на увазі водойма, що повністю знаходиться всередині земельної ділянки, яка передається у власність). Крім того, зазначена стаття ЗК України передбачає право власників земельних ділянок створювати на своїх ділянках штучні водойми. Відповідно до частини другої ст. 79 ЗК України, право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на водні об'єкти, які на ній знаходяться.

Особи, які мають на праві приватної власності водні об'єкти не потребують отримання дозволів на забір води чи скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти приватної власності. Користування водами для потреб сільського і лісового господарства здійснюється у порядку як загального, так і спеціального водокористування.

Водний кодекс України визначає фактичні ознаки розмежування загального і спеціального використання водних ресурсів (ст.ст. 47, 48). Загальне використання водних ресурсів характеризується незначним навантаженням на екосистему: забір води здійснюється без спеціальних технічних пристроїв, а забруднюючі речовини у водні об'єкти не скидаються. Прикладами загального використання водних ресурсів є купання, плавання

---

¹ Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.1994 №827 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/827-94-%D0%BF>

² Про питну воду та питне водопостачання: Закон України від 10 січня 2002 № 2918-III року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text>

на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій сільськогосподарських тварин тощо. На водних об'єктах, наданих в оренду, загальне водокористування допускається на умовах, встановлених водокористувачем, за погодженням з органом, який надав водний об'єкт в оренду. У такому випадку місцеві ради зобов'язані повідомляти населення про встановлені ними правила, що обмежують загальне водокористування. Водокористувач, який узяв водний об'єкт у користування на умовах оренди, зобов'язаний доводити до відома населення умови водокористування, а також про встановлені обмеження загального водокористування на водному об'єкті, наданому в оренду.

Відповідно до ст. 47 ВК України, водокористувач, який узяв водний об'єкт у користування на умовах оренди, зобов'язаний доводити до відома населення умови водокористування, а також про встановлені обмеження загального водокористування на водному об'єкті, наданому в оренду.

Якщо водокористувачем або відповідною радою не встановлено таких умов, загальне водокористування визнається дозволеним без обмежень.

До спеціального використання водних ресурсів відносять забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів. Спеціальне водокористування здійснюється юридичними і фізичними особами насамперед для задоволення питних потреб населення, а також для господарсько-побутових, лікувальних, оздоровчих, сільськогосподарських, промислових, транспортних, енергетичних, рибогосподарських (у тому числі для цілей аквакультури) та інших державних і громадських потреб. При цьому ч. 3 ст. 48 ВК України закріплює види водокористування, які не належать до спеціального, зокрема, забір та/або використання води в об'ємі до 5 м³ на добу, крім тієї, що використовується для виробництва (входить до складу) напоїв та фасованої питної води.

Стаття 65 ВК України встановлює особливості спеціального водокористування та користування водними об'єктами для потреб сільського і лісового господарства. Так, під час зрошення земель сільськогосподарського призначення водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи щодо запобігання підтопленню, заболочення, засолення та забруднення цих земель. Якість води, що використовується для зрошення земель сільськогосподарського призначення, повинна відповідати встановленим нормативам. Зрошення сільськогосподарських угідь та скидання дренажних вод у водні об'єкти здійснюються на підставі дозволу на спеціальне водокористування, який видається власнику зрошуваних угідь у порядку визначеному ст. 49, 50 ВКУ, Порядком погодження та видачі

дозволів на спеціальне водокористування, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 321¹. Під час осушення земель сільськогосподарського призначення повинні здійснюватися заходи щодо запобігання деградації та вітрової ерозії цих земель, а також погіршення стану водних об'єктів.

Відповідно до ст. 51 ВК України, у користування на умовах оренди для рибогосподарських потреб, культурно-оздоровчих, лікувальних, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей, проведення науково-дослідних робіт можуть надаватися водосховища (крім водосховищ комплексного призначення), ставки, озера та замкнені природні водойми.

Позаяк водні об'єкти є природними комплексами, які охоплюють не тільки води, але й земельну ділянку водного фонду (дно водойми), об'єкти тваринного (риби) і рослинного (водорості) світу, оренда водних об'єктів потребує укладення договору оренди, який за своїм змістом має комплексний характер². Водні об'єкти надаються у користування на умовах оренди органами, що здійснюють розпорядження земельними ділянками під водою (водним простором) згідно з повноваженнями, визначеними ЗК України, відповідно до договору оренди, погодженого Держводагентством. Надання водних об'єктів у користування на умовах оренди здійснюється за наявності паспорта водного об'єкта³.

Водні об'єкти надаються в користування на умовах оренди без обмеження права загального водокористування, крім випадків, визначених законом, так орендарі водного об'єкта зобов'язані передбачити місця для безоплатного забезпечення права громадян на загальне водокористування (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство тощо).

Умови використання водних об'єктів, розмір орендної плати та строк дії договору оренди визначаються у договорі оренди землі в комплексі з розташованим на ній водним об'єктом.

Суборенда водних об'єктів не допускається, однак це не перешкоджає орендарям надавати іншим особам дозвіл на спеціальне використання водних ресурсів щодо орендованих водних об'єктів.

---

¹ Порядок погодження та видачі дозволів на спеціальне водокористування: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 року № 321 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2002-%D0%BF#Text>

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення порядку передачі в оренду водних об'єктів у комплексі із земельними ділянками» від 04.11.2020р: Закон України від 04.11.2020 № 963-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-20#Text>

³ Про затвердження Порядку розроблення паспорта водного об'єкта: Наказ Мінприроди України від 18.03.2013 № 99 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0775-13#n13>

Орендарі, яким водний об'єкт надано в користування на умовах оренди, зобов'язані надавати іншим водокористувачам можливість здійснювати спеціальне водокористування, крім випадків, якщо таке спеціальне водокористування унеможливує використання орендарем водного об'єкта для потреб, визначених у договорі оренди. Водокористувачі, яким видано дозвіл на спеціальне водокористування, мають право скидати зворотні води в орендовані водні об'єкти за умови, що при цьому не перевищуються нормативи гранично допустимого скидання забруднюючих речовин.

Надання частин рибогосподарських водних об'єктів, рибогосподарських технологічних водойм, акваторій (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України в користування для цілей аквакультури регулюються Законом України «Про аквакультуру» від 18.09.2012 р. № 5293-VI¹.

Правове регулювання використання тваринного світу в сільському господарстві

Тваринництво є однією зі стратегічних галузей аграрного сектору економіки нашої країни. Забезпечення продовольчої безпеки держави неможливе без відповідної державної підтримки розвитку тваринництва, зокрема м'ясного скотарства, свинарства, козівництва, вівчарства, бджільництва тощо. Для забезпечення виконання поставлених таких цілей розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1437-р була схвалена Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року², в якій зазначено, що складна ситуація в аграрному секторі економіки викликана насамперед відсутністю мотивації у сільськогосподарських товаровиробників до розвитку трудомістких галузей та високою вартістю капіталу, що стримує їх розвиток, зокрема овочівництва, садівництва, виноградарства, хмелярства, тваринництва, органічного виробництва, для розв'язання цієї проблеми пропонується забезпечення вітчизняних сільськогосподарських виробників сучасними селекційними, племінними (генетичними) ресурсами та зростання потенціалу їх експорту, удосконалення та забезпечення ефективного ведення державного реєстру сільськогосподарських тварин, запровадження системи

---

¹ Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 р. № 5293-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text>

² Державна цільова програма розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1437-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#Text>

оцінки та визначення племінної цінності тварин, ведення племінного обліку через створення інформаційних автоматизованих баз даних про племінні (генетичні) ресурси.

Аналіз правового регулювання використання тваринного світу в сільському господарстві, слід починати з поняття тваринного світу в контексті аграрних правовідносин. Так згідно, Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження»¹ **сільськогосподарські тварини** - тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження. Закон України «Про ветеринарну медицину» до тварин відносить ссавців, свійську птицю, птахів, бджіл, комах, рибу, ракоподібних, молюсків, жаб, амфібій та рептилій. Отже об'єктами аграрних правовідносин є свійські тварини та породи які виведені людиною шляхом селекції. Слід мати на увазі, що дикі тварини, які здатні самостійно жити в умовах екосистеми є об'єктами екологічного та природоресурсного права, на правовий режим диких тварин поширюється дія Закону України «Про тваринний світ»².

Правове регулювання використання та охорони сільськогосподарських тварин також, здійснюється на підставі низки нормативно правових актів, зокрема: Законів України «Про захист тварин від жорстокого поводження», «Про ветеринарну медицину»³, «Про племінну справу у тваринництві»⁴, «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин»⁵, «Про бджільництво»⁶, «Про аквакультуру»⁷, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»⁸, «Про захист населення від інфекційних хвороб»¹,

---

¹Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>

² Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 № 2894-III URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>

³ Про ветеринарну медицину: Закон України від 25.06.1992 № 2498-XII (редакція від 21.03.2021) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text>

⁴ Про племінну справу у тваринництві: Закон України від 15.12.1993 № 3691-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12#Text>

⁵ Про ідентифікацію та реєстрацію тварин: Закон України від 04.06.2009 № 1445-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-17#Text>

⁶Про бджільництво: Закон України від 22.02.2000 № 1492-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14#Text>

⁷ Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012 № 5293-VI URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text>

⁸Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>

постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил транспортування тварин» від 16 листопада 2011 р. № 1402², Порядком використання тварин у сільському господарстві, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 25 жовтня 2012 року № 652³ та іншими нормативними актами.

Слід звернути увагу, що у порядку загального користування суб'єкти аграрних відносин, можуть користуватись корисними властивостями життєдіяльності тварин (природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо), ловити рибу у водоймах загального користування та здійснювати інші види використання об'єктів тваринного світу без вилучення їх з природної волі чи знищення.

До спеціального використання об'єктів тваринного світу належать усі види використання (за винятком любительського і спортивного рибальства у водоймах загального користування), що здійснюються з їх вилученням чи знищенням. Такий вид використання потребує отримання дозволу та сплати збору.⁴

Умови використання тварин у сільському господарстві повинні відповідати їх фізіологічним, видовим та індивідуальним особливостям, а також задовольняти їх природні потреби в кормах, воді, сні, рухах, у природній активності та інші потреби. Умови в приміщеннях для утримання тварин або на вигульних майданчиках, зокрема освітлення, температура, вологість, циркуляція повітря, вентиляція, концентрація газів і рівень шуму тощо, мають відповідати їхнім фізіологічним і видовим потребам, чинним нормативно-правовим актам із зазначених питань.

---

¹Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24.02.1994 № 4004-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text>

¹ Про захист населення від інфекційних хвороб: Закон України від 06.04.2000 № 1645-ІІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>

² Про затвердження Правил транспортування тварин: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 № 1402 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-%D0%BF#Text>

³ Порядком використання тварин у сільському господарстві: Наказ Мінагрополітики України від 25.10.2012 № 652 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1898-12#Text>

⁴ Положенням про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів та Положенням про встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р. № 459 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF#Text>

Правове регулювання використання рослинного світу та лісових ресурсів в сільському господарстві

Слід звернути увагу, що дикорослі рослини використовуються в сільському господарстві переважно для випасання худоби, сінокосіння, збирання дикорослих рослин тощо. Отже, необхідно розрізнити правовий режим рослин, як об'єктів природоресурсних відносин і правовий режим рослин, як об'єктів аграрного правовідносин. Закон України «Про рослинний світ»¹ регулює використання дикорослих рослин, які зростають природним шляхом та не вилучені з навколишнього природного середовища, окрім, рослин, занесених до Червоної² чи Зеленої книг³ – вони є об'єктами охорони екологічного права.

За своїми екологічними, господарськими, науковими, оздоровчими та іншими показниками, згідно з ст. 4 Закону України «Про рослинний світ» поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення. Так, до загальнодержавного значення відносяться об'єкти рослинного світу у межах водних об'єктів та природних комплексів загальнодержавного значення, а також рослини, занесені до Червоної чи Зеленої книг. До природних рослинних ресурсів місцевого значення відносяться усі інші рослини, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення.

Використання рослин здійснюється в порядку загального або спеціального використання, ст.ст. 9 і 10 Закону України «Про рослинний світ» вказує, що громадяни можуть збирати лікарську і технічну сировину, квіти, ягоди, плоди, гриби та інші харчові продукти для задоволення власних потреб, а також використовувати ці ресурси в рекреаційних, оздоровчих, культурно-освітніх та виховних цілях, для потреб бджільництва. Спеціальне використання природних рослинних ресурсів здійснюється за дозволом юридичними або фізичними особами для задоволення їх виробничих та наукових потреб, а також з метою отримання прибутку від реалізації цих ресурсів або продуктів їх переробки, шляхом збирання лікарських рослин, заготівлі деревини під час рубок головного користування, заготівлі живиці, кори, лубу, деревної зелені, деревних соків, квітів, ягід, інших плодів, лісової підстилki, очерету, сіна, випасання худоби тощо. Спеціальне використання рослинного світу здійснюється за дозволом, який видається згідно з

---

¹ Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>

² Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 № 3055-III
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>

³ Про затвердження Положення про Зелену книгу України: Постанова Кабінету Міністрів України; від 29.08.2002 № 1286 URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-%D0%BF#Text>

Положенням про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 року № 459¹. При цьому, не потребують дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, які їм надано для цільового призначення (ведення селянського (фермерського) господарства, особистого підсобного господарства, колективного садівництва, городництва, сінокосяння, випасання худоби), за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Використання лісових ресурсів регулюється Лісовим кодексом України². Відповідно до ст. 6 ЛК, лісовими ресурсами є деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у ході формування лісових природних комплексів (деревина, трав'яна зелень, квіти, горіхи, гриби, ягоди, лісова підстилка, живиця – смола хвойних дерев, пень, луб, кора, деревна зелень, деревні соки, корисні властивості лісів, інші природні ресурси лісу).

Використання лісових ресурсів здійснюється на праві загального та спеціального використання (глава 13 ЛК України), постійного та тимчасового (глава 2 ЛК України).

Так, громадяни мають право в лісах державної та комунальної власності, а також за згодою власника в лісах приватної власності вільно перебувати, безоплатно без видачі спеціального дозволу збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо (у межах максимальних норм безоплатного збору, що встановлюється органами виконавчої влади). У порядку спеціального використання лісових ресурсів здійснюється заготівля деревини, заготівля другорядних лісових матеріалів, побічні лісові користування, використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт в межах лісових ділянок, виділених для цієї мети, таке використання проводиться за спеціальним дозволом -

---

¹ Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 № 459 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF#Text>

² Лісовий кодекс України: Кодекс від 21.01.1994 № 3852-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>

лісорубний квиток або лісовий квиток, що видається безоплатно у встановленому порядку¹.

1. Також громадяни та юридичні особи України можуть безоплатно або за плату набувати у власність у складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнені земельні лісові ділянки загальною площею до 5 гектарів. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування лісів згідно із законом. Таким чином вказані суб'єкти можуть використовувати лісові ресурси на праві власності. Без надання земельних ділянок спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється у відповідності із ст. 68 ЛК України. Окремим видом спеціального лісокористування, є лісовий сервітут ст. 23 ЛК України (це може бути право перебування у лісах, використання лісових ресурсів, проїзду, проходу через чужий ліс тощо). До положень лісового законодавства, щодо лісових сервітутів застосовуються також положення ЦК України² та ЗК України в частині, що не суперечать лісовому законодавству.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Дайте характеристику правових форм використання природних ресурсів у сільському господарстві.
2. Як Ви розумієте правовий статус земель, як засобу виробництва у сільському господарстві?
3. Які особливості використання надр у сільському господарстві?
4. Охарактеризуйте правове регулювання водокористування суб'єктами аграрного господарювання.
5. Які існують види використання об'єктів тваринного світу?
6. Дайте визначення правового статусу сільськогосподарських тварин. Розкрийте сутність поняття ідентифікації та реєстрації сільськогосподарських тварин.
7. Охарактеризуйте правове регулювання використання рослинного світу та лісових ресурсів в сільському господарстві.
8. Дайте визначення поняття «аквакультура». Охарактеризуйте напрями, види та форми аквакультури.

---

¹ Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 761 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>

² Цивільний кодекс України : Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

ГЛАВА 12. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

1. Загальна характеристика законодавства про охорону довкілля у сільському господарстві

Об'єктивно сільське господарство є найбільш природомісткою цариною суспільного виробництва, адже його ведення неможливе без використання ґрунтів та інших природних ресурсів. В Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затверджених постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. зазначено, що природно-ресурсний потенціал нашого сільського господарства становить 41,84 млн. га сільськогосподарських угідь (69,3% території України), в тому числі 33,19 млн. га ріллі (55%), 7,63 млн. га природних кормових угідь — сіножатей і пасовищ (12,6%). У сільськогосподарському виробництві щороку використовується понад 10,9 млрд. куб. м води, або 36,4% її загального споживання.

Екстенсивний спосіб ведення сільського господарства зумовив збільшення сільськогосподарського навантаження на довкілля, яке перевищує допустимі межі. У розрахунку на одного мешканця припадає 0,82 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,65 га ріллі, тоді як в середньому по Європі ці показники становлять відповідно 0,44 і 0,25 га. Розораність сільськогосподарських угідь досягла 72%, а в ряді регіонів перевищує 88%. До обробки залучені малопродуктивні угіддя, зокрема прирусові луки й пасовища та схилі землі. Якщо Україна в Європі займає 5,7% території, то її сільськогосподарські угіддя — 18,9%, а рілля — 26,9%.

Чинниками деградації природноресурсного потенціалу сільського господарства нації є безгосподарне ставлення до землі, тривала відсутність реального власника, помилкова стратегія максимального залучення земель до обробки, недосконалі техніка й технологія обробки землі та виробництва сільськогосподарської продукції, невважена цінова політика, недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства і, зокрема, повсюдне недотримання сівозмін, внесення недостатньої кількості органічних добрив, низький науково-технічний рівень проектування, будівництва та експлуатації меліоративних систем, недосконала система використання і внесення мінеральних добрив та невиконання природоохоронних, комплексно-меліоративних, протиерозійних та інших заходів.

Із веденням сільського господарства пов'язана ціла низка екологічних проблем, правові аспекти розв'язання яких і розглядатимуться у цьому розділі. Глобальний характер має продовольча проблема, позаяк за підрахунками фахівців, використання людством біосфери вже перетнуло критичну межу її спроможності прогодувати людство. Надзвичайно гострими є проблеми виснаження ґрунтів та інших природних ресурсів, їх забруднення, ущільнення засобами сільськогосподарської техніки; проблема використання

сільськогосподарських відходів, застосування новітніх біотехнологій у сільському господарстві: йдеться, зокрема, про технології генетичної модифікації і клонування, генної інженерії та ін.

Слід, однак, мати на увазі, що аграрне право розглядає сільськогосподарську діяльність не тільки як джерело екологічних загроз, але й як об'єкт охорони від них. Адже незважаючи на те, що ведення сільського господарства може заподіювати істотної шкоди природі, ця діяльність залежить від екологічних чинників. І це тільки підсилюється ринковою економікою: покупець вибирає продукт з екологічно чистих районів. Екологічну загрозу для сільського господарства становлять не лише стихійні сили природи, а й господарська діяльність людини, зокрема сільськогосподарська. Тому право захищає природу від негативного впливу цієї діяльності й останню від негативних екологічних чинників.

За своєю правовою природою правовий інститут охорони довкілля в сільському господарстві є складним інститутом одночасно аграрного й екологічного права як комплексних галузей права. Це, так би мовити, точка їх перетину. Окремо слід говорити про таке явище, як *екологізація* аграрного права. Процес екологізації, тобто наповнення екологічним змістом правових приписів охопив практично всі галузі вітчизняного права. Еколого-правові норми і приписи ми можемо відшукати у цивільному, кримінальному, адміністративному та інших галузях права. Цей процес послідовно охопив і аграрне право. Якщо на початку 90-х рр. минулого століття екологічні приписи в аграрному законодавстві розвивалися окремо від екологічного законодавства, то вже з другої половини 90-х намітилася тенденція до уніфікації норм екологічного права в єдину систему, у зв'язку з чим було внесено зміни до аграрного законодавства. Наразі аграрні законодавчі акти з питань охорони довкілля або містять відсылні норми до екологічного законодавства, або приймаються законодавчі акти, які стоять на межі аграрного й екологічного законодавств і можуть бути віднесені як до першого, так і до другого. Наприклад, такими є закони від 2 березня 1995 р. «Про пестициди і агрохімікати», від 14 жовтня 1998 р. «Про захист рослин», від 14 січня 2000 р. «Про меліорацію земель».

Говорячи про інститут охорони довкілля в сільському господарстві як про складний правовий інститут, варто звернути увагу на його будову. Аналіз законодавства показує, що правова охорона довкілля здійснюється у двох напрямках: через встановлення правових приписів щодо охорони окремих видів природних ресурсів, які використовуються в сільському господарстві та через правове регулювання самої сільськогосподарської діяльності. Таким чином екологізація в праві позначається на екологізації самої сільськогосподарської діяльності.

Перший напрям правового регулювання виявляється в таких правових інститутах: охорони земель сільськогосподарського призначення, охорони водних об'єктів, що використовуються в сільському господарстві, охорони

сільськогосподарських лісів, охорони надр під час здійснення сільськогосподарської діяльності, охорони диких тварин і рослин тощо. Другий напрям правового регулювання знаходить свій вияв у таких правових інститутах, як застосування пестицидів і агрохімікатів у сільському господарстві, меліорації земель, поводження з відходами сільського господарства, застосування біотехнологій в сільському господарстві тощо. Надалі ми розглянемо найважливіші правові інститути аграрного права, діяльність яких спрямована на охорону довкілля в сільському господарстві.

2. Права охорона ґрунтів та інших природних ресурсів у сільському господарстві

Охорона ґрунтів. Як вже зазначалося, перший напрям правової охорони довкілля в сільському господарстві пов'язаний зі встановленням правових вимог щодо охорони окремих видів природних ресурсів, які використовуються в сільському господарстві. На жаль, руйнівні процеси в цій сфері мають тенденцію до інтенсифікації: якщо у 1960 р. рівень гумусу у ґрунтах становив 3,5%, то у 1996 р. — лише 3,1%. Ерозія ґрунтів охопила 40% території України, 68 тис. га земель повністю втратили гумусовий шар. Площа еродованих земель щорічно зростає більш як на 80 тис. га. Практично по всій площі ріллі спостерігається переуцільнення ґрунтів. Близько 20% земель забруднені шкідливими речовинами понад гранично допустимі концентрації, встановлені законодавством. Значні площі земель підтоплені, засолені через нераціональний полив, залишені внаслідок їх деградації, зайняті відходами виробництва, відвальними породами тощо. Через абразію щорічно втрачається до 100 га родючих земель. У 2-3 рази знизилася швидкість ґрунтоутворення. Посилений механічний вплив сільськогосподарської техніки призвів до руйнування структури орного шару ґрунтів. Негативні геологічні явища охопили понад половину території нашої країни¹.

На думку фахівців, важливим питанням охорони природи при веденні сільського господарства є спосіб його ведення. Як зазначається в Концепції розвитку землеробства Української РСР на період до 2005 р., схваленої постановою Ради Міністрів УРСР від 8 травня 1990 р. № 107, зональні системи землеробства, що застосовуються в Україні і ґрунтуються на рівнинно-прямолінійному землекористуванні без врахування природних комплексів і рельєфу місцевості, не здатні забезпечити відтворення родючості ґрунту та надійний його захист від ерозії, ефективне використання матеріально-технічних засобів, підвищення продуктивності галузі.

На зміну застарілій системі ведення сільського господарства Концепція пропонує впровадження *ґрунтозахисної контурно-меліоративної системи землеробства*. Сутність нової системи і механізм переходу до неї

---

¹ Земельне право України: Підручник / За ред. О. К. Погрібного, І. І. Каракаша. — К., 2003. — С. 355-356.

описані в зазначеній Концепції. Власне ідея нової системи землеробства зародилася ще у 70-80-і рр. ХХ ст., коли у вчених виникла думка про певну єдність функціонування аграрних і природних ландшафтів. Це об'єктивувалося в ідею ґрунтозахисного контурно-меліоративного землеробства. Суть його — у приведенні існуючої системи землеробства у відповідність із ґрунтово-екологічними чинниками шляхом локалізації інтенсивного землеробства на рівнинній частині території, застосування біологічних засад землеробства на схилах, а на землях, що межують з гідрографічним фондом — природних агрофітоценозів. Система передбачає диференційоване використання земель залежно від ступеню їхнього змиву, контурну організацію території, впровадження ґрунтозахисних технологій. Ведення сільського господарства прив'язується до рельєфу місцевості. За даними Національної доповіді про охорону навколишнього природного середовища в Україні, 1998 р. проекти землевпорядження з контурно-меліоративною системою організації території розроблені в 2471 господарстві на площі 9,36 млн. га.

Разом з тим, із часу прийняття Концепції наука пішла далі. Наступним кроком у розв'язанні проблеми оптимізації агронавантаження на земельні ресурси була розробка системи *адаптивно-ландшафтного землеробства*. Така система будується на ландшафтному розподілі водозборів і визначенні інтегральних показників трансформації енергії за компонентами: рілля, ліс, луки й пасовища. Агроландшафт являє собою інженерну споруду, що має проектуватися і будуватися переважно інженерними методами на розрахунковій кількісній основі. Це вимагає наявності відповідних математичних верифікованих моделей і процесів, що визначають сталість і продуктивність земель.

Новітніми досягненнями аграрної науки є досконаліші *еколого-біосферні* методи ведення сільського господарства. Еколого-біосферна система поновлюваного землекористування прив'язує ведення сільського господарства до таких структурних одиниць, як басейни рік. Концепція впровадження цієї системи передбачає загальну організацію господарювання в басейнах малих, середніх і великих річок. Вона будується на засадах рівнозначності для людини всіх штибів рельєфу в цих басейнах.

Незважаючи на наявність цікавих наукових розробок фахівців сільського господарства, на жаль, законодавчої системи стимулювання переходу на прогресивні методи ведення сільського господарства поки що не створено. Хоча певні кроки в цьому напрямі вже зроблено. Йдеться, зокрема, про такі важливі законодавчі акти, як закони України від 19 червня 2003 р. «Про охорону земель» і від 19 червня 2003 р. «Про державний контроль, за використанням та охороною земель». Прийняті відповідно до положень ЗК, вони покликані започаткувати нову систему охорони ґрунтів у сільському господарстві.

Передбачається встановлення злагодженої триланкової системи контролю за забезпеченням належної охорони ґрунтів у сільському господарстві: Державна інспекція з контролю за використанням та охороною земель при Держгеокадастрі України, Державна екологічна інспекція Міндовкілля України і Державна служба охорони родючості ґрунтів Мінагрополітики України. Кожен цей орган контролюватиме дотримання режиму охорони сільськогосподарських ґрунтів у межах своєї компетенції.

Закон України «Про охорону земель» передбачає систему заходів щодо охорони ґрунтів та інших природних ресурсів у сільському господарстві. Важливою складовою цієї системи є налагодження повноцінного моніторингу за станом використання земель у сільському господарстві. Передбачається комплекс заходів із сільськогосподарського районування земель, господарське стимулювання ґрунтоохоронних і ресурсощадних заходів, удосконалення системи нормування використання ґрунтів. Встановлюються заборони та обмеження на діяльність, що може негативно вплинути на якісний стан ґрунтів. Передбачається відшкодування збитків заподіяних власникам або користувачам сільськогосподарських ґрунтів у зв'язку з їх використанням для несільськогосподарських цілей. Разом з тим, для ефективної дії Закону необхідно прийняти ряд підзаконних актів різного рівня, зокрема, державні програми охорони ґрунтів.

Охорона надр. Якщо раніше екологічні проблеми охорони надр при веденні сільського господарства пов'язувалися, в основному, з хімізацією сільського господарства і проникненням залишків пестицидів або агрохімікатів у надра, що спричиняло забруднення підземних вод, то тепер надра використовуються і для ведення сільськогосподарської діяльності. Зокрема, на Донбасі недіючі шахти використовуються для вирощування грибів, квітів, овочів та інших рослин під землею. Надра використовуються й для витримування виноматеріалів, зберігання харчової продукції тощо. Це також породжує певні екологічні проблеми.

Важливим законодавчим актом, який регулює охорону надр при веденні сільськогосподарської діяльності є Кодекс України про надра. Стаття 23 Кодексу надає власникам земельних ділянок і землекористувачам право без отримання спеціальних дозволів (ліцензій) та гірничих відводів видобувати для сільськогосподарських потреб корисні копалини місцевого значення і торф загальною глибиною розробки до 2 м і прісні підземні води — до 20 м та використовувати надра для сільськогосподарських потреб. Слід зазначити, що у багатьох сільськогосподарських підприємствах і фермерських господарствах цим правом активно користуються. Водночас, це може мати негативні наслідки у вигляді порушення геологічної структури, і можливості виникнення зсувів або інших небажаних явищ. Через це Кодекс встановлює обмеження на видобування корисних копалин місцевого значення і торфу із застосуванням спеціальних технічних засобів, які можуть призвести до небажаних змін у доквіллі. Суб'єкти сільськогосподарської

діяльності зобов'язані погоджувати таке видобування корисних копалин з місцевими радами та органами Міндовкілля на місцях.

Використання надр для захоронення відходів сільського господарства, засобів хімізації, скидання стічних вод сільськогосподарських підприємств допускається на підставі ст. 22 КУН у виняткових випадках із дотриманням вимог законодавства про відходи і про пестициди й агрохімікати. При цьому надра для зазначених потреб повинні надаватися за результатами спеціальних досліджень та на підставі проектів, виконаних на замовлення таких сільськогосподарських підприємств.

Закон покладає на користувачів надр при здійсненні сільськогосподарської діяльності обов'язок охороняти надра, забезпечувати безпеку людей, майна та довкілля. Відповідно до ст. 55 КУН користування надрами для сільськогосподарської діяльності здійснюється за відповідними проектами, в яких мають передбачатися заходи, що забезпечують знешкодження стічних вод, шкідливих речовин і відходів сільського господарства або локалізацію їх у визначених межах, а також запобігають їх проникненню в інші природні об'єкти. Невиконання цих обов'язків може потягнути за собою позбавлення права надрокористування чи обмеження сільськогосподарської діяльності в надрах.

Охорона вод. Водні об'єкти широко використовуються в сільському господарстві: для рибництва, водопою, меліорації, скидання стічних вод та інших сільськогосподарських потреб. Така діяльність часто є небезпечною для довкілля. Тому законодавство встановлює певні обмеження на її здійснення. Важливим законодавчим актом, який регулює порядок охорони вод при веденні сільськогосподарської діяльності є ВК. Ним передбачено нормування водокористування, зокрема, встановлення нормативів гранично допустимого скидання сільськогосподарських стічних вод, лімітів забору води для сільськогосподарських потреб, нормативів якості води, обмеження сільськогосподарської діяльності у водоохоронних зонах тощо.

Відповідно до ст. 65 ВК, користування водами для потреб сільського господарства може здійснюватися як у порядку загального, так і спеціального використання водних ресурсів. Під час зрошення земель сільськогосподарського призначення водокористувачі зобов'язані здійснювати заходи щодо попередження підтоплення, заболочення, засолення та забруднення цих земель. Передбачається встановлення нормативів якості поливної води. Зрошення сільськогосподарських угідь стічними водами може бути дозволено органами Міндовкілля за погодженням з державними органами санітарного й ветеринарного нагляду. Зрошення сільськогосподарських угідь і скидання дренажних вод у водні об'єкти здійснюється на підставі дозволу на спеціальне використання водних об'єктів. Під час осушення земель сільськогосподарського призначення мають здійснюватися заходи щодо запобігання деградації та вітрової ерозії цих земель, а також погіршення стану водних об'єктів.

Особливі вимоги законодавство ставить до водних об'єктів, що використовуються для рибицтва. Так, згідно зі ст. 2 Закону України від 6 лютого 2003 р. «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» вирощування риби чи інших водних живих ресурсів у рибогосподарських водних об'єктах (їх ділянках) та континентальному шельфі України дозволяється суб'єктам господарства за наявності позитивної ветеринарно-санітарної оцінки стану водних об'єктів державними органами ветеринарної медицини. Відповідно до ст. 68 ВК на водних об'єктах, що використовуються для рибного господарства, права водокористувачів можуть бути обмежені в інтересах останнього. На водокористувачів покладається обов'язок поліпшувати екологічний стан рибогосподарських водних об'єктів та дотримуватися санітарного режиму прибережних захисних смуг. Проведення гідромеліоративних робіт у місцях, де перебувають водоплавні птахи, хутрові звірі, а також промисловий вилов риби в місцях розведення бобрів і хохулів здійснюється за погодженням з державними органами рибного й мисливського господарства.

Законодавство регулює скидання сільськогосподарських стічних вод у водні об'єкти. Зокрема, ставляться вимоги щодо отримання дозволів на спеціальне використання водних об'єктів для цих потреб, встановлення і дотримання нормативів гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин у стічних водах і гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти. Забороняється скидати стічні води без встановлення нормативів гранично допустимого скидання та використовувати для цього рельєф місцевості: балки, пониззя, кар'єри тощо. У разі перевищення встановлених нормативів скидання сільськогосподарських стічних вод може бути обмежене або й заборонене.

Закон встановлює особливий режим сільськогосподарської діяльності у водоохоронних зонах. Зокрема, в них забороняється зменшувати природний рослинний покрив і лісистість, розорювати заплавні землі та застосовувати на них засоби хімізації, провадити осушувальні меліоративні роботи на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок, здійснювати сільськогосподарську діяльність, що може негативно вплинути на стан водного об'єкта. Законодавство передбачає впровадження водоощадних технологій ведення сільського господарства, встановлює порядок створення штучних водних об'єктів для сільськогосподарських потреб (ставків, загат, гребель, водосховищ тощо). Сільськогосподарські підприємства мають право створювати у басейнах річок штучні водойми та водопідпірні споруди лише з дозволу місцевих рад за погодженням з органами Держводагентства та Міндовкілля на місцях.

Охорона тварин і рослин. Законодавство встановлює вимоги щодо охорони об'єктів тваринного і рослинного світу при веденні сільського господарства. Йдеться про дикі тварини і дикорослі рослини, які хоча не є об'єктами аграрного права, але підлягають охороні від негативних наслідків

сільськогосподарської діяльності. Важливими законодавчими актами в цій галузі є Закони України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001р., «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р., «Про Червону книгу України» від 7 лютого 2002 р., а також Положення про Зелену книгу України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2002 р. № 1286.

Зазначені закони передбачають обов'язок суб'єктів аграрного права під час ведення сільськогосподарської діяльності зберігати умови існування видового й популяційного розмаїття тваринного й рослинного світу, не допускати погіршення середовища існування, шляхів міграції та умов розмноження диких тварин, а також умов місцезростання дикорослих рослин. Законодавство встановлює загальний обов'язок запобігати негативному впливу сільськогосподарської діяльності на рослинний і тваринний світ.

При веденні сільського господарства, зокрема, бджільництва, допускається використання корисних властивостей диких тварин, наприклад, здатність диких комах запилювати сільськогосподарські рослини. При цьому забороняється вилучати та знищувати диких тварин, погіршувати середовище їх існування, заподіювати їм іншої шкоди. Введення в експлуатацію сільськогосподарських об'єктів і застосування аграрних технологій без забезпечення їх засобами захисту тварин та середовища їх існування забороняються. Випалювання сухої рослинності або її залишків допускається лише в разі господарської потреби за відповідним дозволом місцевих органів Міндовкілля. Для окремих місцевостей, що є середовищем проживання особливо цінних або рідкісних тварин місцеві органи Міндовкілля можуть встановлювати більш суворі екологічні нормативи, ніж ті, що встановлені для всієї території України. Гідрометіоративні роботи та промислове рибальство в місцях, які за рішенням органів Міндовкілля визнані за особливо значимі для перебування водноболотних птахів та напівводних ссавців, здійснюються за погодженням з Держлісагентством України та Держрибагентством Мінпрополітики України.

Відповідно до ст. 47 Закону «Про тваринний світ», суб'єкти аграрного права у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій, що загрожують існуванню диких тварин, зобов'язані надавати допомогу їм і негайно інформувати про це Міндовкілля. Застосування засобів хімізації у сільському господарстві має здійснюватися безпечним для диких тварин способом. При цьому, для запобігання заподіяння шкоди тваринам, Міндовкілля за погодженням з Мінпрополітики й місцевими державними адміністраціями можуть визначати окремі території, на яких обмежується або забороняється застосування пестицидів і агрохімікатів.

Важливою з точки зору екологічних аспектів ведення сільського господарства є ст. 50 Закону України «Про тваринний світ», яка передбачає заборону на самовільне переселення, акліматизацію і схрещування диких тварин. Непродумане переселення тварин у місцевості, не властиві для їхнього проживання, може бути згубним для довкілля. Показовим є досвід

Австралії з завезення кроликів, що обернулося загальнонаціональним екологічним лихом: кролики розмножилися в умовах практичної відсутності природних ворогів і нищили рослинність, заподіюючи значної шкоди сільському господарству Австралії. В Україні переселення нових для неї видів диких тварин допускаються з урахуванням науково обґрунтованих експертних висновків наукових організацій з дозволу Міндовкілля за погодженням із Держлісагентство і Держрибагентством. Сільськогосподарські тваринницькі підприємства зобов'язані вживати заходів до запобігання виходу цих тварин у природне середовище. Аналогічна норма міститься також у ст. 33 Закону України «Про рослинний світ»: переселення рослин у місцевості, не властиві для їх зростання, здійснюється з дозволу місцевих органів Міндовкілля на підставі висновків наукових організацій, а також Держпродспоживслужби.

Випасання худоби вважається спеціальним видом використання рослинних ресурсів і потребує отримання дозволу органів Міндовкілля на місцях (для рослинних ресурсів загальнодержавного значення) або місцевих рад (для рослинних ресурсів місцевого значення). На сільськогосподарські підприємства покладається обов'язок здійснювати відтворення природних рослинних ресурсів у межах наданих їм земельних ділячок. Випалювання сухої природної рослинності або її залишків без дозволу органів Державної екологічної інспекції забороняється.

Особливі правила встановлені для ведення лісового господарства і для охорони лісів України від вирубки, забруднення та засмічення, хвороб та шкідників, пожеж та інших негативних впливів. Важливим актом у цій царині є ЛК. ЛК і численні підзаконні акти, що прийняті на його виконання, регулюють порядок лісокористування і ведення лісового господарства, а також режим охорони лісів України.

Охорона атмосферного повітря. Законодавство про охорону атмосферного повітря спрямоване на розв'язання багатьох проблем: викиду шкідливих речовин в атмосферне повітря сільськогосподарськими підприємствами (наприклад, під час спалення сільськогосподарських відходів), проблеми впливу на погоду і клімат для потреб сільського господарства, запаху, шуму, вібрації тощо. Важливим законодавчим актом, спрямованим на їх розв'язання, є Закон України «Про охорону атмосферного повітря» в редакції від 21 червня 2001 р. Для тих сільськогосподарських підприємств, технологічні процеси яких передбачають наявність стаціонарних джерел викидів в атмосферне повітря шкідливих речовин, Закон передбачає необхідність отримання дозволів і встановлення нормативів гранично допустимого викиду шкідливих речовин. Для стаціонарних джерел фізичних або біологічних впливів на атмосферне повітря, наприклад, тваринницьких ферм зі стійким запахом, закон передбачає встановлення нормативів гранично допустимого впливу фізичних і біологічних чинників. Сільськогосподарські підприємства часто є джерелом

шуму і вібрації, а також поширення неприємного запаху (смороду). Закон передбачає регулювання такого впливу на довкілля.

Усі суб'єкти аграрного права, які здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря чи забруднюють довкілля смородом, шумом, іншими фізичними чи біологічними чинниками (практично всі сільськогосподарські підприємства палять багаття), зобов'язані вдаватися до заходів щодо зменшення обсягів викиду забруднюючих речовин, смороду і шуму, вести постійний облік шкідливих речовин, які викидаються в атмосферне повітря. Виконання заходів щодо охорони атмосферного повітря не повинно призводити до забруднення ґрунтів, вод та інших природних об'єктів.

Згідно зі ст. 16 Закону «Про охорону атмосферного повітря», діяльність, спрямована на штучні зміни стану атмосфери та атмосферних явищ для потреб сільського господарства (виклик дощу, розстріл із гармат хмар із градом тощо) може провадитися тільки за дозволами, виданими органами Міндовкілля за погодженням з органами МОЗ, місцевими державними адміністраціями та місцевими радами. Дозвіл на такий вид діяльності надається відповідно до Порядку погодження і видачі дозволів на провадження діяльності, пов'язаної із штучними змінами стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 березня 2002 р. № 301.

Пестициди та агрохімікати мають використовуватися способами, які не впливають негативно на стан атмосферного повітря. Складування, розміщення, зберігання або транспортування сільськогосподарських відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря смородом або іншого шкідливою впливу, допускаються лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими державними адміністраціями й радами територіях із додержанням нормативів екологічної безпеки й законодавства про відходи. Всупереч широко поширеній практиці, ст. 20 Закону «Про охорону атмосферного повітря» забороняє спалювати відходи сільського господарства на території сільськогосподарських підприємств і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціальних установок при додержанні екологічних нормативів. Сільськогосподарські підприємства зобов'язані забезпечувати переробку, використання та своєчасне вивезення сільськогосподарських відходів на підприємства, що використовують їх як сировину, або на спеціально відведені місця чи об'єкт.

3. Правовий інститут меліорації земель у сільському господарстві

Інститут меліорації земель в аграрному праві отримав правове закріплення з прийняттям Закону України від 14 січня 2000 р. «Про меліорацію земель».

Меліорація земель (від лат. *melioratio* - «поліпшення») — поліпшення якісного стану ґрунтів. Закон дає більш розгорнуте визначення *меліорації*

земель — це комплекс гідротехнічних, культуртехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних та інших меліоративних заходів, здійснюваних для регулювання водного, теплового, повітряного й поживного режиму ґрунтів, збереження та підвищення їх родючості й формування екологічно збалансованої раціональної структури угідь.

Меліорація широко застосовується в сільському господарстві з давніх часів. За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) 1985 р. у світі налічувалося 270 млн га зрошуваних і 164 млн га осушуваних земель. В Україні виділяють 3 природнокліматичні зони сільського господарства: надмірно зволожену Лісову (25% площі території України), недостатньо зволожену Лісостепову (35% площі) та посушливу Степову (40% площі)¹. 2/3 території України за природною зволоженістю перебувають у несприятливих для сільськогосподарського виробництва кліматичних умовах, що значною мірою впливає на його ефективність. Для зменшення негативного впливу кліматичних умов в Україні побудовано меліоративні системи на площі 5,75 млн га із сумарною вартістю основних фондів близько 20 млрд грн. Площа зрошуваних земель в Україні становить 2,45 млн га, з яких 80% (2,1 млн га) розташовані в зоні Степу. В Одеській області, наприклад, 11,2% орних земель є зрошуваними. Осушувані землі займають 3,33 млн га і розташовані в західних областях і на Поліссі.

Незважаючи на те, що меліорація розглядається чинним законодавством як природоохоронний захід, спрямований на поліпшення екологічного стану ґрунтів², непродумані меліоративні заходи можуть заподіяти істотної шкоди довкіллю. Тому будівництво меліоративних систем належить до екологічно небезпечних видів діяльності, що можуть здійснюватися виключно за умови попереднього позитивного висновку державної екологічної експертизи³. Саме тому охорона довкілля в сільському господарстві при здійсненні меліоративних заходів варта окремого розгляду.

Залежно від спрямування здійснюваних меліоративних заходів, Закон поділяє меліорацію на такі види: гідротехнічна, культуртехнічна, хімічна, агротехнічна, агролісотехнічна.

---

¹ Див.: Комплексна програма розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь на період до 2010 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 р. № 1704 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1704-2000-п#Text>

² Див.: Перелік видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 1996 р. № 1147.

³ Див.: ст.3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» від 22 травня 2017 р.

Гідротехнічна меліорація передбачає заходи щодо поліпшення ґрунтів з несприятливим водним режимом (зрошувальні, осушувальні, протипаводкові тощо). ДСТУ 2730 усі природні води, використовувані для зрошення земель, поділяє на 3 класи: придатні, обмежено придатні й непридатні. Однак в останні роки води 1 класу застосовувалися лише на 35-40 % зрошуваних земель. Більшість земель поливалося водами 2 класу, а 5 — 10 % — водами 3 класу.

Культуртехнічна меліорація передбачає заходи щодо упорядкування поверхні землі (викорчовування дерев, розчищення від каменів, вирівнювання поверхні, меліоративна оранка, залуження, влаштування тимчасової вибіркової мережі каналів тощо).

Хімічна меліорація охоплює заходи щодо поліпшення фізичних властивостей і хімічного складу ґрунтів (вапнування, гіпсування, збагачення фосфором).

Агротехнічна меліорація передбачає заходи, спрямовані на поліпшення потужності й агрофізичних властивостей кореневмісного шару ґрунтів (плантажна оранка, глибоке меліоративне розпушення, аераційний дренаж, піскування, глинування, щілювання тощо).

Агролісотехнічна меліорація передбачає заходи щодо поліпшення ґрунтів шляхом використання ґрунтозахисних, стокорегулюючих та інших корисних властивостей захисних лісонасаджень. При цьому можуть створюватися такі багатофункціональні лісомеліоративні системи: а) площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження, що забезпечують захист земель від ерозії, а водних об'єктів від виснаження та замулення, шляхом заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм; б) лінійні (полезахисні) лісонасадження, що забезпечують захист від вітрової і водної ерозії та поліпшення ґрунтово-кліматичних умов сільськогосподарських угідь шляхом створення полезахисних і стокорегулюючих лісосмуг.

Оскільки Закон «Про меліорацію земель» передбачає можливість перебування меліоративних систем у приватній власності, екологічні обмеження в цій сфері поширюються і на фермерські господарства, сільськогосподарські підприємства, що можуть бути їх власниками.

Згідно із Законом, меліоративні заходи повинні здійснюватися на підставі загальнодержавних, міждержавних, місцевих програм меліорації, виробничих програм окремих суб'єктів аграрного права та господарських договорів, укладених відповідно до законодавства. Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 р. схвалена Комплексна програма розвитку меліорації земель і поліпшення екологічного стану зрошуваних та осушених угідь у 2001- 2005 роках та прогноз до 2010 року. Цією Програмою по Україні передбачалось покращити 246 тис. га ґрунтів.

Передпроектна та проектно-кошторисна документація на будівництво (реконструкцію) меліоративних систем підлягає державній комплексній

експертизі, яка має включати й оцінку впливу на довкілля, що здійснюється відповідно до Закону України від 23 травня 2017 р. «Про оцінку впливу на довкілля». Земельні ділянки, порушені при будівництві меліоративних систем, підлягають обов'язковій рекультивациі — тобто відновленню в попередньому стані, придатному для ведення сільського господарства.

Користувачі та власники меліорованих земель зобов'язані вести книги історії полів, де щороку відображати дані про призначення, розміри та основні характеристики меліорованих ділянок, якісні показники ґрунту, а також відомості про ефективність використання цих ділянок: урожайність сільськогосподарських культур, способи обробки ґрунту, періодичність і кількість внесення добрив, здійснені меліоративні та природоохоронні заходи. Користувачі та власники меліорованих земель несуть відповідальність за стан їх використання та моніторинг довкілля в зоні впливу меліоративної системи.

Під час здійснення меліоративних заходів мають забезпечуватися: захист ґрунтів від деградації, вітрової і водної ерозії, виснаження, засолення, заболочення, насичення пестицидами, нітратами, радіоактивними та іншими шкідливими речовинами, погіршення інженерно-геологічних властивостей; охорона поверхневих і підземних вод від забруднення та виснаження, запобігання негативному впливові меліоративних заходів та рослинний і тваринний світ, збереження природних ландшафтів, територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, водно-болотних угідь міжнародного значення, інших територій, що підлягають особливій охороні.

Проектна документація на проведення меліорації земель має в обов'язковому порядку містити матеріали оцінки впливу на довкілля (ОВД) і довідку про екологічні наслідки запроєктованої діяльності, відповідно до вимог законів від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» і від 23 травня 2017 р. «Про оцінку впливу на довкілля». Проектні рішення мають забезпечувати оптимально збалансоване врахування раціонального використання природних ресурсів і ефективної охорони довкілля. Зрошення сільськогосподарських угідь стічними водами може бути дозволено органами Міндовкілля за погодженням з органами МОЗ та державного ветеринарного нагляду.

4. Правове регулювання хімізації сільського господарства

Хімізація сільського господарства є чи не найбільшою його екологічною проблемою. І це не випадково, адже саме застосування хімічних засобів у сільському господарстві заподіює велику шкоду довкіллю під час ведення сільського господарства. Саме хімізація створює загрозу для здоров'я людини. І якщо в радянські часи перевагу віддавали хімізації, яка часто здійснювалася непродумано і не давала бажаного ефекту, а навпаки — тільки отруювала довкілля й сільськогосподарську продукцію, то нині ринкові умови і вибір покупця — на боці екологічно чистої продукції.

Аграрне й екологічне законодавство регулюють хімізацію сільського господарства, що має стати запорукою екологічно обґрунтованого його ведення в Україні.

Хімізацію сільського господарства можна визначити як застосування хімічних препаратів у сільському господарстві. Існує 2 напрями такого застосування: а) для нищення тварин, бур'янів і мікроорганізмів, що є шкідниками сільського господарства і б) для здійснення хімічної меліорації земель, тобто для удобрювання ґрунтів. Правовий інститут хімізації сільського господарства є складовою більшого правового інституту захисту рослин, а в частині правового регулювання хімічної меліорації ґрунтів є складовою вже розглядуваного нами правового інституту меліорації земель. Важливими нормативними актами, які регулюють хімізацію сільського господарства, є Закони України від 14 жовтня 1998 р. «Про захист рослин», «Про карантин рослин» в редакції від 3 квітня 2003 р., особливе значення щодо цього має Закон України від 2 березня 1995 р. «Про пестициди і агрохімікати».

Згідно із Законом України «Про рослинний світ» передбачається захист сільськогосподарських рослин від шкідників, бур'янів і хвороб (зокрема зумовлених наслідками хімічної меліорації). Сам по собі правовий інститут захисту рослин має більш аграрне, ніж екологічне, значення, тому він докладніше розглядається у відповідному розділі цього посібника. У межах правового регулювання охорони довкілля в сільському господарстві нас більше цікавить інститут хімізації сільського господарства, як складова частина інституту захисту рослин, тобто власне законодавство про застосування пестицидів та агрохімікатів. Засоби хімізації сільського господарства мають багато різних назв: пестициди, інсектициди, гербіциди, фунгіциди, інсектоакарициди, десиканти, регулятори росту рослин, родентициди тощо. Але важливо знати, що з точки зору аграрного права всі засоби хімізації сільського господарства, незалежно від назви, поділяються на 2 групи: пестициди і агрохімікати.

Згідно із Законом України «Про пестициди і агрохімікати», *пестициди* — це токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкоди матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічувальних видів риби. *Агрохімікати* ж визначаються Законом як органічні, мінеральні й бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції. Простіше кажучи, пестициди — всі ті хімікати, що застосовуються для знищення шкідників, а агрохімікати — добрива, що використовуються для хімічної меліорації ґрунтів.

Відповідно до ст. 4 Закону, пестициди й агрохімікати повинні мати високу біологічну ефективність і відповідати вимогам екологічної безпеки. Закон забороняє ввозити на митну територію України, виробляти, реалізовувати, застосовувати та рекламувати пестициди та агрохімікати до їх державної реєстрації. Державна реєстрація пестицидів та агрохімікатів провадиться Міндовкілля, згідно з Порядком проведення державних випробувань, державної реєстрації та перереєстрації, видання переліків пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 1996 р. № 295. Державній реєстрації пестицидів та агрохімікатів передують:

- 1) державні випробування пестицидів і агрохімікатів, які провадяться у 2 етапи: польовий і виробничий;
- 2) гігієнічна регламентація та державна реєстрація хімічної речовини, яка провадиться згідно з Положенням про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних чинників, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 1995 р. № 420;
- 3) розробка документації з безпечного застосування засобів захисту рослин;
- 4) розробка нормативів екологічної безпеки хімічних речовин: гранично допустимих концентрацій, мінімально допустимих рівнів, орієнтовно допустимих рівнів тощо;
- 5) внесення плати за реєстрацію, розмір якої визначений наказом Мінекоресурсів України від 22 березня 2001 р. № 116;
- 6) проведення санітарно-епідеміологічної, екологічної, біологічно-господарської експертизи;
- 7) розробка методик визначення залишкової кількості препаратів у сільськогосподарській продукції, природних об'єктах.

Пестициди та агрохімікати реєструються терміном до 5 років. Але в разі надходження нових даних про небезпеку препаратів, Міндовкілля може достроково заборонити їх використання. Для поліпшення екологічної ситуації в окремих місцевостях МОЗ або Міндовкілля можуть обмежити або й заборонити застосування зареєстрованих хімічних препаратів. Після збігу терміну реєстрації препарати підлягають перереєстрації. Після державної реєстрації засоби захисту рослин вносяться до переліків, які видаються Міндовкілля один раз на 5 років із щорічними змінами й доповненнями. Перелік пестицидів і агрохімікатів, дозволених до використання в Україні, затверджений наказом Мінекоресурсів від 29 грудня 2000 р. Засоби захисту рослин, що не включені до зазначеного переліку, застосуванню не підлягають. Усі засоби захисту рослин підлягають спеціальному пакуванню й маркуванню, а також сертифікації у вітчизняній системі УкрСЕПРО, відповідно до Закону України від 15 січня 2015 р. «Про технічні регламенти та оцінку відповідності». Всі препарати мають супроводжуватись інструкцією з їх застосування.

Обов'язковій державній реєстрації підлягають також технічні засоби застосування пестицидів і агрохімікатів. Без державної реєстрації вони не допускаються до виробництва. Вони також підлягають обов'язковій сертифікації, згідно із вимогами Закону України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності». Порядок проведення державних випробувань та державної реєстрації технічних засобів застосування пестицидів і агрохімікатів затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1996 р. № 479.

Особи, діяльність яких пов'язана з транспортуванням, зберіганням, застосуванням пестицидів і агрохімікатів та торгівлею ними, повинні мати допуск (посвідчення) на право роботи із зазначеними препаратами. Порядок одержання допуску (посвідчення) на право роботи, пов'язаної із транспортуванням, зберіганням, застосуванням та торгівлею пестицидами і агрохімікатами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 1995 р. № 746.

Екологічний ризик діяльності, пов'язаної з ввезенням на територію України пестицидів і агрохімікатів, їх транспортуванням та використанням, підлягає обов'язковому страхуванню в порядку, визначеному Законом України «Про страхування» в редакції від 4 жовтня 2001 р.

Для дотримання вимог екологічної безпеки і раціонального застосування засобів захисту рослин, згідно з Указом Президента України від 2 грудня 1995 р. № 1118/95 «Про суцільну агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення» в Україні запроваджено агрохімічну паспортизацію земель сільськогосподарського призначення. Агрохімічна паспортизація передбачає визначення показників якісного стану ґрунтів, їх зміни внаслідок господарської діяльності. Зразок агрохімічного паспорту поля (земельної ділянки) затверджений наказом Мінагрополітики України від 11 жовтня 2011 р. № 536.

При застосуванні пестицидів і агрохімікатів здійснюється комплекс заходів відповідно до регламентів, встановлених для певної ґрунтово-кліматичної зони, з урахуванням попереднього агрохімічного обстеження ґрунтів, даних агрохімічного паспорта земельної ділянки (поля) й стану посівів, діагностики мінерального живлення рослин, прогнозу розвитку шкідників і хвороб. Переліки хімічних препаратів, дозволених для продажу населенню й до застосування авіаційним способом, мають бути затверджені Міндовкілля за погодженням з МОЗ. Наразі такі переліки поки що не затверджено, що означає фактично дозвіл на продаж населенню й застосування авіаційним способом усіх препаратів, дозволених до використання в Україні.

Непридатні або заборонені до застосування пестициди й агрохімікати, тара від них підлягають вилученню, утилізації, знищенню та знешкодженню в порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 27 березня 1996 р. № 354. Сільськогосподарська продукція, вироблена із застосуванням засобів захисту рослин має бути екологічно безпечною, інакше вона вилучається і знищується згідно з Порядком вилучення, утилізації та знищення непридатних для

використання сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1995 р. № 1065 відповідно до Методики вилучення, утилізації та знищення сільськогосподарської сировини і харчових продуктів, що зазнали впливу пестицидів та агрохімікатів і непридатні до використання, затвердженої наказом МОЗ України від 7 березня 1996 р. № 5.08.07/306. При цьому мають враховуватися вимоги Закону України від 14 січня 2000 р. «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції».

Сільськогосподарські підприємства, установи й організації зобов'язані вести облік наявності та використання пестицидів і агрохімікатів і надавати інформацію органам Держкомстату в порядку періодичної державної статистичної звітності згідно з вимогами Порядку державного обліку наявності та використання пестицидів і агрохімікатів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 2 листопада 1995 р. № 881. Слід мати на увазі, що ця вимога стосується лише юридичних осіб і не поширюється на суб'єктів аграрного права — фізичних осіб.

Стаття 13 Закону «Про пестициди і агрохімікати» визначає, що застосування пестицидів і агрохімікатів на землях природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення здійснюється відповідно до законодавства.

На території, що зазнала радіоактивного забруднення, а також у зонах надзвичайних екологічних ситуацій застосування пестицидів і агрохімікатів обмежується в порядку, визначеному Мінагрополітики. При цьому також мають враховуватися положення законодавства про зону екологічного лиха і Закону України від 13 липня 2000 р. «Про зону надзвичайної екологічної ситуації». На територіях природно-заповідного фонду, водоохоронних зонах та інших територіях, що підлягають особливій охороні, застосування пестицидів забороняється.

Особливі вимоги ставляться законодавством до умов виробництва продукції дитячого харчування. Сільськогосподарська сировина для виготовлення продукції дитячого й дієтичного харчування має вироблятися у *спеціальних сировинних зонах*. У спеціальних сировинних зонах забороняється використання пестицидів. Застосування агрохімікатів провадиться за спеціальними технологіями, що забезпечують отримання продукції, яка відповідає санітарно-гігієнічним вимогам щодо дитячого та дієтичного харчування.

5. Правове регулювання поводження з відходами сільського господарства

Проблема відходів сільського господарства є вельми нагальною. Якщо в місті управління відходами набирає щораз цивілізованого характеру, то селянин скоріше вивезе відходи у лісосмугу, ніж вирішуватиме проблему їх утилізації. Це

все має надзвичайно негативні наслідки для довкілля. Відходи сільського господарства здебільшого є органічними. На Заході органічні відходи переробляються й використовуються для компостингу, тобто для меліорації ґрунтів, удобрення. Іноді з них видобувають метан — альтернативне джерело палива. В Україні, хоч і прийнято 2 закони: від 14 січня 2000 р. «Про альтернативні види палива» та від 20 лютого 2003 р. «Про альтернативні джерела енергії» щодо відходів сільського господарства вони майже не застосовуються.

Друга важлива проблема відходів сільського господарства — їх небезпечність для довкілля. За даними офіційної статистики, кількість накопичених відходів, які заборонені до застосування, становить близько 13,5 тис. г. Вони розосереджені по всій території України, нерідко перебувають у непристосованих або випадкових приміщеннях, а подекуди — й просто неба. Налічується 109 складів централізованого зберігання отруйних відходів сільського господарства, що перебувають у віданні місцевих державних адміністрацій, та близько 5 тис. складів — у сільськогосподарських підприємствах.

Незважаючи на певну специфіку екологічних проблем поводження з відходами сільського господарства, правових приписів у цій сфері недостатньо. Натомість застосовуються вітальні положення екологічного законодавства про відходи, зокрема, закони України від 24 лютого 1994 р. «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 5 березня 1998 р. «Про відходи», від 5 травня 1999 р. «Про металобрухт» та ін. Спеціальні положення щодо розв'язання проблем управління сільськогосподарськими відходами містяться у Програмі використання відходів виробництва і споживання на період до 2005 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 1997 р. № 668, а щодо небезпечних непридатних до використання засобів хімізації — у Загальнодержавній програмі поводження з токсичними відходами, затвердженій законом України від 14 вересня 2000 р. Для ефективного розв'язання вищезазначених проблем потрібна ініціатива згори, тобто держава повинна розробити спеціальну програму в цій сфері, якою були б охоплені всі сільськогосподарські підприємства.

Коли йдеться про сільськогосподарські відходи, проблема криється в самому визначенні їх поняття. Згідно зі ст. 1 Закону «Про відходи», відходами є будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворюються у процесі людської діяльності й не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їх власник має позбутися шляхом утилізації чи видалення. Таке визначення є неповним щодо сільськогосподарських відходів, адже з органічних відходів найбільшу екологічну небезпеку становлять відходи тваринництва.

Але продукти життєдіяльності сільськогосподарських тварин не можна вважати речовинами, що утворюються у процесі людської діяльності — вони утворюються у процесі життєдіяльності тварин природним шляхом, відтак, на найнебезпечніші органічні відходи законодавство про відходи взагалі не поширюється.

Важливою також є проблема безхазяйних відходів, тобто відходів, які залишені власником у непризначеному для їх зберігання місці і власник яких невідомий. Особи, котрі виявили такі відходи, зобов'язані повідомити про них місцеві державні адміністрації чи місцеві ради. Постійно діюча місцева комісія з питань поводження з безхазяйними відходами провадить необхідні дослідження, за результатами яких складає акт, що передається до місцевої державної адміністрації чи місцевої ради, які, в свою чергу, зобов'язані прийняти рішення про подальше поводження з цими відходами. Фактично, з юридичним фактом складання акту комісії пов'язується виникнення права державної власності на безхазяйні відходи.

Закон «Про відходи» покладає обов'язки на суб'єктів аграрного права запобігати утворенню та зменшувати обсяги утворення відходів; забезпечувати приймання та утилізацію використаних пакувальних матеріалів і тари, в яких міститься продукція сільськогосподарських підприємств; вести облік, визначати склад і властивості утворюваних ними сільськогосподарських відходів; забезпечувати повне збирання, належне зберігання та недопущення знищення й псування відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія; брати участь у будівництві об'єктів поводження з відходами; забезпечувати їх переробку чи видалення; не допускати зберігання та видалення відходів у несанкціонованих місцях або об'єктах; здійснювати контроль за станом місць або об'єктів розміщення власних відходів; надавати відповідним державним органам інформацію про утворювані ними сільськогосподарські відходи; призначати відповідальних осіб у сфері поводження з відходами; забезпечувати розробку та виконання планів організації роботи щодо цього; професійну підготовку, підвищення кваліфікації та проведення атестації фахівців з питань поводження з відходами, отримати дозвіл і ліміти на утворення та розміщення відходів та багато інших обов'язків.

Що ж стосується конкретного законодавства про відходи прикласти до конкретного фермера, то не важко зрозуміти наскільки нереально вимагати від нього дотримуватися перелічених вище обов'язків. Саме тому вітчизняне законодавство про відходи є неефективним і майже повсюди не виконується. Істотною помилкою законодавця, на наш погляд, є уніфікація правового режиму всіх відходів, тоді як очевидно є потреба встановлення різних правових режимів для різних видів відходів: побутових, промислових, небезпечних, сільськогосподарських тощо. Щодо сільськогосподарських відходів, як вже зазначалося, необхідно прийняти спеціальні правові приписи, зокрема, програму поводження із сільськогосподарськими відходами.

6. Правове регулювання застосування біотехнологій у сільському господарстві

Біотехнології використовуються в сільському господарстві з давніх часів. Найдавнішими з них є: виробництво хліба з використанням дріжджів, виробництво вина, сиру та кисломолочних продуктів, квасу, пива, обробка

шкіри, рослинних волокон тощо. Самі по собі біотехнології у сільському господарстві не викликали б жодної тривоги, якби вони не розвинулися до того ступеню, коли йдеться про клонування тварин і трансгенні сорти рослин. На Заході в сільському господарстві дедалі частіше застосовуються технології генної інженерії, вплив яких на здоров'я людей ще недостатньо вивчений. Вітчизняне законодавство навіть обмежує імпорт американської та європейської яловичини внаслідок масового захворювання на сказ закордонної худоби, вирощуваної із застосуванням біотехнологій. Банани, що продаються на українському ринку, є нічим іншим як трансгенним сортом рослин. Застосування подібних технологій викликає все більший опір у світі і стає предметом правового регулювання в Україні.

Хоча законодавство в галузі біотехнологій розвинене в Україні ще недостатньо, проте вже зараз можна дати відповідь на питання: чи дозволено клонування тварин в Україні, а також застосування технологій генної інженерії? Відповідно до ст. 51 Закону України від 13 грудня 2001 р. «Про тваринний світ», створення нових штамів мікроорганізмів, біологічно активних речовин, виведення генетично змінених організмів, виробництво інших продуктів біотехнології здійснюються лише в установленому порядку і за наявності позитивного висновку з оцінки впливу на довкілля. Використання зазначених організмів і речовин за відсутності таких висновків забороняється. Отже, за загальним правилом, клонування тварин в Україні чи застосування технологій генної інженерії до тварин без позитивного висновку з оцінки впливу на довкілля, що здійснюється згідно з вимогами Закону України від 23 травня 2017 р. «Про оцінку впливу на довкілля», забороняється.

Це стосується і трансгенних сортів рослин, і будь-яких інших біотехнологій, оскільки біохімічне й фармацевтичне виробництво включені до видів планованої діяльності та об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля і підлягають оцінці впливу на довкілля. Крім того, щодо трансгенних рослин діє Порядок проведення державної апробації (випробування) генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин у відкритій системі, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2009 р. № 808.

Слід додати, що, відповідно до ст. 11 Закону України від 24 лютого 1994 р. «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», продукція, напівфабрикати, речовини, матеріали та небезпечні чинники, використання, передача або збут яких може завдати шкоди здоров'ю людей (в тому числі й продукти біотехнології) підлягають обов'язковій санітарно-епідеміологічній експертизі. На підставі ст. 9 Закону продукти біотехнології підлягають обов'язковій гігієнічній регламентації та державній реєстрації відповідно до Положення про гігієнічну регламентацію та державну реєстрацію небезпечних факторів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 червня 1995 р. № 420. Гігієнічна регламентація провадиться Комітетом з питань гігієнічного регламентування

МОЗ і полягає в розробці спеціальних екологічних нормативів та інструкцій про поводження з продуктами біотехнології. Державна реєстрація останніх є умовою для видачі дозволу органами МОЗ на їх виробництво.

Згідно зі ст. 25 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», при застосуванні продуктів біотехнології належить дотримуватися санітарних норм. Виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоронення продуктів біотехнології здійснюється з дозволу Міндовкілля.

Якщо штами мікроорганізмів є збудниками інфекційних хвороб, то для забезпечення екологічної безпеки можуть застосовуватися заходи, передбачені Законом України від 6 квітня 2000 р. «Про захист населення від інфекційних хвороб». Зокрема, згідно ст. 29 Закону, може бути впроваджено правовий режим карантину, що визначається Правилами санітарної охорони території України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2011 р. N 893. Для виявлення біологічних патогенних агентів, які можуть бути наслідками непродуманих експериментів у царині біотехнологій, або терористичного акту, в Україні створена система центрів індикації біологічних патогенних агентів¹.

У разі виявлення в продажу небезпечних продуктів біотехнології, вони підлягають конфіскації згідно з нормами Закону України від 14 січня 2000 р. «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції».

7. Правове регулювання ведення сільськогосподарської діяльності в умовах надзвичайних екологічних ситуацій

В Україні, яка зазнала жаклих наслідків Чорнобильської катастрофи, неодноразово страждала від надзвичайних екологічних ситуацій, а з 2014 року зазнає триваючих негативних наслідків воєнних дій, важливою є проблема правового регулювання здійснення сільськогосподарської діяльності в зоні екологічного лиха та в зонах надзвичайних екологічних ситуацій. Річ у тім, що з одного боку, ведення сільського господарства в екологічно ураженому доквіллі загрожує екологічній безпеці продуктів харчування, а з іншого — додаткове сільськогосподарське навантаження на екологічно уражену екосистему може тільки посилити негативні процеси.

---

¹ Перелік Центрів індикації біологічних патогенних агентів, Примірне положення про Центри індикації біологічних патогенних агентів, Примірне положення про Головні установи (лабораторії) з індикації біологічних патогенних агентів, Методичні вказівки щодо організації роботи та функціонування системи індикації біологічних патогенних агентів, затвержені наказом МОЗ і Академії медичних наук України від 21 березня 2003 р. № 127/27.

Саме тому у вітчизняній правовій системі поступово формується спільний правовий інститут аграрного й екологічного права: правового регулювання сільськогосподарської діяльності на екологічно уражених територіях.

Йдеться про 4 правові режими сільськогосподарської діяльності: в зоні екологічного лиха, в умовах надзвичайного стану, в зоні надзвичайної екологічної ситуації, а також в умовах правового режиму карантину.

Оскільки, відповідно до постанови Верховної Ради УРСР від 1 серпня 1990 р. № 95-ХІІ, всю територію України було оголошено *зоною екологічного лиха* у зв'язку з наслідками Чорнобильської катастрофи, коли ми говоримо про правовий режим зони екологічного лиха, ми маємо на увазі правовий режим, впроваджений на території України чорнобильським законодавством. Згідно із Законом України від 27 лютого 1991 р. «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», територія, що постраждала внаслідок Чорнобильської катастрофи поділяється на 4 зони з особливим правовим режимом. Це зона відчуження, зона безумовного (обов'язкового) відселення, зона гарантованого добровільного відселення й зона посиленого радіоекологічного контролю.

Відповідно до ст. 12 Закону, в зонах відчуження й безумовного (обов'язкового) відселення забороняється ведення сільськогосподарської діяльності без спеціального дозволу Державного агентства України з управління зоною відчуження. Згідно зі ст. ст. 170 і 172 ЗК, техногенно забруднені землі сільськогосподарського призначення, на яких не забезпечується одержання продукції, що відповідає встановленим вимогам, підлягають вилученню із сільськогосподарського обігу та консервації.

Щодо зон гарантованого добровільного відселення й посиленого радіоекологічного контролю законодавство дозволяє ведення сільськогосподарської діяльності в цих зонах, але з урахуванням певних обмежень. У цих зонах забороняється створення нових сільськогосподарських підприємств чи розширення діючих. Здійснювана сільськогосподарська діяльність має вестися такими методами, які дозволяють отримувати екологічно чисту продукцію і не заподіюють шкоди довкіллю. Відповідні державні органи здійснюють постійний контроль за веденням сільського господарства.

Щодо *правового режиму надзвичайного стану*, то, відповідно до Закону України від 16 березня 2000 р. «Про правовий режим надзвичайного стану», правовий режим надзвичайного стану може бути впроваджений у зв'язку із виникненням надзвичайної екологічної ситуації. Стаття 17 Закону передбачає при цьому можливість встановлення таких обмежень: тимчасова заборона створення нових сільськогосподарських підприємств або розширення діючих, впровадження правового режиму карантину, зміна режиму роботи сільськогосподарських підприємств з урахуванням потреб усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації.

Правовий режим зони *надзвичайної екологічної ситуації*, відповідно до Кодексу Цивільного Захисту України від 2 жовтня 2012 р. і Закону України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 8 червня 2000 р передбачає можливість впровадження обмежень на здійснення сільськогосподарської діяльності.

2. Правовий режим *карантину* може бути санітарним, карантинном тварин і карантинном рослин. Про правовий режим карантину рослин і тварин йшлося у відповідному розділі цього підручника. Що ж до санітарного карантину, то він може впроваджуватися у зв'язку з поширенням на території України інфекційних хвороб, відповідно до Закону України від 6 квітня 2000 р. «Про захист населення від інфекційних хвороб» і Правил санітарної охорони території України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2011 р. N 893. Карантин встановлюється та скасовується Кабінетом Міністрів України за поданням Головного державного санітарного лікаря України. При цьому на сільськогосподарські підприємства можуть бути, покладені обмеження щодо ведення сільськогосподарської діяльності, необхідні для захисту населення від інфекційних хвороб.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Якими нормативно-правовими актами регламентуються відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища в сільському господарстві?
2. Назвіть основні загрози довкіллю, які безпосередньо пов'язані (викликані) з веденням аграрного виробництва.
3. Як ви розумієте поняття «екологізація аграрного виробництва»?
4. Проаналізуйте правові засади виробництва органічної сільськогосподарської продукції та сировини
5. Охарактеризуйте правове забезпечення застосування хімічних препаратів (хімізації) сільського господарства.
6. Якими нормативно-правовими актами визначається правовий режим поводження з відходами у сільському господарстві?
7. Дайте визначення поняття «біотехнології» у сільському господарстві. Проаналізуйте правові засади застосування біотехнологій в аграрному секторі економіки.
8. Проаналізуйте основні проблеми правового регулювання ведення сільськогосподарської діяльності в умовах надзвичайних екологічних ситуацій, а також воєнного стану

ГЛАВА 13. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ В АПК

1. Поняття та загальна характеристика правового становища господарських товариств в АПК

Діяльність господарських товариств в аграрному секторі економіки ґрунтується на приписах Господарського кодексу України, Законів України «Про господарські товариства», «Про акціонерні товариства», «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»¹ тощо. Цими законодавчими актами визначаються поняття, види, правила створення і діяльності господарських товариств, а також права і обов'язки їх засновників і учасників. Крім того, господарські товариства є різновидом суб'єктів господарювання і діють на підставі Цивільного кодексу України² та інших нормативно-правових актів, якими регулюються відносини у сфері підприємництва.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про господарські товариства» *господарськими товариствами* визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Господарське товариство може діяти у складі одного учасника (див. наприклад ст. 3 Закону України «Про господарські товариства»).

Засновниками і учасниками товариства можуть бути суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які суб'єктами господарювання але виступають засновниками таких суб'єктів чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Традиційно класифікація господарських товариств здійснюється за способами формування, функціонування статутного капіталу (акціонерні і неакціонерні товариства) і об'ємами відповідальності учасників за

---

¹ Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. ВВР України. 2003. № 18. Ст. 144; Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року // ВВР України. 1991. № 49. Ст. 682; Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року. ВВР України. 2008. № 50-51. Ст. 384; Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 6 лютого 2018 року. ВВР України. 2018. № 13. Ст. 69; Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України в редакції від 19 червня 2020 року // ОВ України. 2020. № 67. Ст. 2145.

² Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. ВВР України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

зобов'язаннями товариства (товариства з обмеженою відповідальністю, додатковою відповідальністю, повні та командитні товариства).

У результаті реалізації аграрної реформи в Україні значну частину всіх сільськогосподарських товариств склали акціонерні товариства (публічні та приватні), а також товариства з обмеженою відповідальністю. Це зумовлено двома основними причинами: по-перше, специфікою реформування державних та колективних сільськогосподарських підприємств; по-друге, особливостями здійснення господарської діяльності в аграрному секторі економіки України, зокрема значними ризиками ведення господарської діяльності.

1.1. Правовий статус сільськогосподарських акціонерних товариств

Сільськогосподарські акціонерні товариства (далі - АТ) є заснованими на засновницькому договорі і статуті об'єднаннями з виробництва, переробки і реалізації сільськогосподарської продукції, виконання робіт і надання послуг, статутний капітал яких поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються **акціями** (від лат. *action* – «захід», «дійство»).

Ознаки сільськогосподарського АТ:

- форма господарської діяльності, що спрямована на сільськогосподарське виробництво і надання послуг сільськогосподарського характеру (сільськогосподарська діяльність);

- здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку;

- може створюватись навіть однією особою чи може складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства (ст. 7 Закону України «Про акціонерне товариство»);

- на відміну від інших видів господарських товариств **засновниками та акціонерами АТ** можуть бути: **держава** в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, **територіальна громада** в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також **фізичні та/або юридичні особи**, що прийняли рішення про його заснування (ст. 10 Закону України «Про акціонерні товариства») або є власниками акцій товариства (ст. 5 Закону України «Про акціонерні товариства»);

- обов'язковий **мінімальний розмір статутного капіталу АТ** становить 200 розмірів мінімальної заробітної плати виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) АТ (ст. 16 Закону України «Про акціонерні товариства»);

- наявність відносин участі (співвласності), особливістю яких є виконання зобов'язань перед товариством, пов'язаних у першу чергу з майновою участю (наприклад, оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом АТ). Учасники (акціонери) не відповідають за зобов'язаннями товариства, а лише несуть ризик збитків,

пов'язаних із його діяльністю, в межах вартості належних їм акцій (ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства»);

- особливі корпоративні права акціонера (майнові та немайнові), що включають право на участь в управлінні АТ, отримання дивідендів та активів АТ у разі його ліквідації, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами;

- право акціонера в управлінні АТ («вага голосу») залежить від кількості та типу (класу) акцій, власником яких він є. Одна «голосуюча акція» надає акціонеру один голос для вирішення кожного з питань, винесених на голосування на загальних зборах акціонерного товариства, крім проведення кумулятивного голосування (ст. 27 Закону України «Про акціонерні товариства»);

- наявність інституту дивідендів, що являють собою частину чистого прибутку АТ, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу (класу). За акціями одного типу та класу нараховується однаковий розмір дивідендів (ст. 34 Закону України «Про акціонерні товариства»);

- АТ несе відповідальність за зобов'язаннями тільки майном товариства і не несе відповідальності за зобов'язаннями акціонерів;

- наявність особливої системи управління АТ. До органів управління АТ: належать загальні збори, наглядова рада, виконавчий орган (правління, дирекція або директор, генеральний директор), ревізійна комісія (ревізор) (розділи VII-X Закону України «Про акціонерні товариства»).

За способом функціонування акцій законодавство розрізняє публічні (ПАТ) та приватні (ПрАТ) товариства. Акції ПАТ згідно ст. 6 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 9 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» можуть розповсюджуватися шляхом відкритої підписки (публічної пропозиції). Акціонери ПАТ можуть відчужувати належні їм акції без згоди інших акціонерів товариства.

У **ПрАТ** акції розподіляються між засновниками або серед заздалегідь визначеного кола осіб (приватна пропозиція) і не можуть розповсюджуватися шляхом публічної пропозиції. Акціонери ПрАТ мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами товариства.

Специфічними функціями в аграрному секторі економіки України наділені державні акціонерні компанії. Головною метою створення таких компаній є сприяння здійсненню державної аграрної політики шляхом створення економічних механізмів державного регулювання аграрного ринку. До таких компаній, зокрема, належить Національна акціонерна

компанія «Украгролізинг»¹, яка діє у формі ПАТ. Компанія була утворена з метою сприяння реалізації державної аграрної політики, забезпечення ефективного функціонування і розвитку виробництва шляхом передачі товаровиробникам на умовах лізингу технічних засобів для агропромислового комплексу, надання виробничих послуг, організації технічного сервісу, отримання прибутку.

Особливості правового статусу цього суб'єкта аграрного підприємництва полягають у тому, що 100% акцій Національної акціонерної компанії «Украгролізинг» закріплюється у державній власності із заборонаю їх відчуження, використання для формування статутних фондів будь-яких суб'єктів господарювання, передачі в управління будь-яким особам на період до прийняття окремого рішення щодо приватизації, а також у спеціальних функціях у сфері реалізації програм державного та міжнародного лізингу сільськогосподарської техніки та обладнання, які визначаються статутом даної компанії.

1.2. Правовий статус сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю

Сільськогосподарські товариства з обмеженою відповідальністю (далі - ТОВ) є суб'єктами господарювання, які здійснюють виробництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції, виконання робіт і надання послуг, статутний фонд яких поділений на частки і утворюється шляхом об'єднання майнових і земельних внесків громадян, що не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з його діяльністю в межах вартості своїх вкладів.

ТОВ є однією з найпоширеніших організаційно-правових форм комерційних організацій у світі, зокрема: нім. Gesellschaft mit beschränkter Haftung (GmbH) — в Німеччині; нід. Besloten Vennootschap (BV) — у Нідерландах; фр. Société à Responsabilité Limitée (S.A.R.L.) — у Франції; пол. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością (Sp. z o.o.) — у Польщі. В модифікованому вигляді — англ. Limited Liability Partnership (LLP) — у Великій Британії і англ. Limited Liability Company (LLC) — у США².

Ознаки сільськогосподарського ТОВ:

- форма господарської діяльності, що спрямована на сільськогосподарське виробництво і надання послуг сільськогосподарського характеру (сільськогосподарська діяльність);

---

¹ Див.: Про утворення Національної акціонерної компанії «Украгролізинг»: постанова Кабінету Міністрів України № 354 від 11 квітня 2001 року . ОВ України. 2001. № 15. Ст. 656.

- здійснює підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку;
- товариство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном і не несе відповідальності за зобов'язаннями учасників;
- може створюватись однією особою і складатися з одного учасника;
- розмір статутного капіталу ТОВ не обмежується;
- наявність відносин участі (співвласності), особливістю яких є виконання зобов'язань перед товариством, пов'язаних у першу чергу з майновою участю (наприклад, обов'язок повністю внести свій вклад протягом 6 місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом). Учасники не відповідають за зобов'язаннями товариства, а лише несуть ризик збитків, пов'язаних із його діяльністю, в межах вартості належних їм внесків до статутного капіталу ТОВ;
- особливі корпоративні права учасника (майнові та немайнові), що включають право на участь в управлінні ТОВ, отримання дивідендів та активів ТОВ у разі його ліквідації, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами;
- право учасника в управлінні ТОВ («вага голосу») пропорційна до розміру його частки у статутному капіталі товариства, якщо інше не передбачено статутом (ч. 3 ст. 29 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);
- наявність інституту дивідендів, що являють собою частину чистого прибутку ТОВ, що виплачується учасникам пропорційно до розміру їхніх часток (ст. 26 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);
- наявність спрощеної системи управління ТОВ. До органів управління ТОВ належать: загальні збори учасників, наглядова рада (у разі утворення) та виконавчий орган (директор/дирекція) (глава IV Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»).

2. Умови і порядок створення та припинення діяльності сільськогосподарських товариств

2.1. Умови і порядок створення сільськогосподарського АТ

Для створення АТ засновники повинні провести емісію (від лат. *emissio* — «випускання», «випромінення») його акцій, установчі збори та здійснити державну реєстрацію товариства.

Етапи створення АТ визначаються ч. 5 ст. 10 Закону України «Про акціонерні товариства».

Засновники сільськогосподарського АТ укладають між собою засновницький договір, який визначає порядок здійснення ними спільної діяльності по створенню товариства, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору. У випадку, якщо у створенні товариства беруть участь фізичні особи, їх

підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню.

Засновницький договір не є установчим документом товариства і діє до дати затвердження звіту про результати емісії акцій. **Установчим документом АТ є статут.** Він повинен містити відомості, зазначені у ч. 2 ст. 15 Закону України «Про акціонерні товариства».

Чинне законодавство визначає наступні **особливості створення АТ:**

- **державні та комунальні АТ** створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування (ст. 81 ЦК України);

- у разі заснування АТ його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників. Публічна пропозиція акцій товариства може здійснюватися після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій;

- кожний засновник АТ повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів емісії акцій. У разі неоплати (неповної оплати) вартості придбаних акцій до дати затвердження результатів емісії акцій АТ вважається не заснованим;

- **установчі збори АТ мають бути проведені протягом трьох місяців з дати повної оплати акцій засновниками** (ч. 1 ст. 11 Закону України «Про акціонерні товариства»);

- державна реєстрація АТ здійснюється у порядку, встановленому ст. 58 ГК України та Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»;

- значна кількість сільськогосподарських АТ створювалась у процесі реалізації аграрної реформи шляхом реорганізації (реструктуризації) колгоспів і радгоспів, а також колективних сільськогосподарських підприємств (КСП). Такі АТ сформували свої статутні капітали за рахунок об'єднання майнових і земельних часток (паїв) своїх засновників - колишніх працівників і пенсіонерів реорганізованих господарств, які вони отримали при реорганізації останніх.

2.2. Умови і порядок створення сільськогосподарського ТОВ

Відповідно до вимог ст.ст. 10-11 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» ТОВ створюється:

- за рішенням його засновників;

- шляхом реорганізації (злиття, поділу, виділу, перетворення) іншої юридичної особи.

Установчим документом сільськогосподарського ТОВ є статут. Він повинен містити відомості, зазначені у ст. 11 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Чинне законодавство визначає наступні **особливості створення ТОВ:**

- засновники товариства можуть укласти договір про створення товариства в письмовій формі. Такий може встановлювати порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення

товариства, розмір статутного капіталу, частку у статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови. Договір про створення товариства діє до дня державної реєстрації товариства, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті зобов'язання (ч. 2 ст. 10 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);

- кожен учасник товариства повинен повністю внести свій вклад протягом 6 місяців з дати державної реєстрації товариства, якщо інше не передбачено статутом. Вартість вкладу кожного учасника товариства повинна бути не менше номінальної вартості його частки (ст. 14 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);

- якщо товариство створюється в результаті реорганізації, і при цьому учасники товариства матимуть менший обсяг прав щодо відчуження своїх часток або щодо виходу з товариства, ніж мали учасники (акціонери) правопередника, або якщо такі права є вужчими або більш обмеженими порівняно з правами учасників (акціонерів) правопередника, перша редакція статуту такого товариства приймається одностайним рішенням всіх учасників і підписується в порядку, визначеному ч. 2 ст. 11 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»;

- ТОВ, які створювались в результаті реорганізації (реструктуризації) колгоспів, радгоспів та КСП сформували свої статутні капітали за рахунок об'єднання майнових і земельних часток (паїв) колишніх працівників і пенсіонерів реорганізованих господарств;

- державна реєстрація **ТОВ** здійснюється у порядку, встановленому ст. 58 ГК України та Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань».

2.3. Умови і порядок припинення діяльності сільськогосподарських товариств

Відповідно до вимог ст. 104 ЦК України, ст. 114 Закону України «Про акціонерні товариства», ст. 48 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» **діяльність сільськогосподарських товариств припиняється в результаті:**

- передання всього майна, прав та обов'язків іншим товариствам - правонаступникам (шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення);
- ліквідації.

Добровільне припинення АТ (ТОВ) здійснюється за рішенням загальних зборів. Спори про припинення діяльності товариств та розподілу їх майна вирішуються судом.

Особливості припинення діяльності АТ:

- у випадках, передбачених законом злиття, приєднання, поділ, виділ та перетворення АТ здійснюються за рішенням суду або відповідних органів влади;

- чинне законодавство передбачає випадки, в яких необхідним є одержання згоди відповідних державних органів (наприклад, Фонду державного майна України або Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку) на припинення АТ шляхом злиття або приєднання;
- акції товариства, яке припиняється внаслідок реорганізації (поділу, виділу, злиття, приєднання, перетворення) конвертуються в акції (частки (паї)) товариств- правонаступників;
- зміна типу або перетворення АТ в інше господарське товариство не є підставою для відмови у затвердженні проекту землеустрою або технічної документації із землеустрою (ч. 15 ст. 123 ЗК України);
- за процедурою банкрутства особливості припинення АТ: як професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків регламентовані ст.ст. 93-94 КУПБ; як державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 % - ст. 96 КУПБ;
- до моменту набрання чинності Кодексом України з процедур банкрутства (жовтень 2018 р.) законодавством регламентувалась особлива процедура банкрутства АТ, як сільськогосподарських товаровиробників¹;
- АТ вважається таким, що припинилося, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення товариства в результаті його ліквідації.

Особливості припинення діяльності ТОВ:

- реорганізація ТОВ не допускається, а рішення про його реорганізацію є недійсним якщо серед правопередників товариства є АТ, акціонерами якого є особи, права на акції яких обліковуються в депозитарній системі України на рахунках у цінних паперах, відкритих депозитарною установою на підставі договору з таким АТ (ч. 3 ст. 48 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);
- товариства, які беруть участь у припиненні, можуть укласти договір про припинення, який визначатиме умови передачі майна, прав та обов'язків юридичним особам - правонаступникам, розмір часток кожного учасника у статутному капіталі кожної юридичної особи - правонаступника або коефіцієнти конвертації часток в акції (якщо правонаступниками є АТ), склад органів юридичних осіб - правонаступників та інші умови припинення (ст. 53 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);
- частки учасників у статутному капіталі товариства, яке припиняється внаслідок реорганізації (поділу, виділу, злиття, приєднання,

---

¹ Див.: Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України в редакції від 22 грудня 2011 року. ВВР України. 2012. № 32-33. Ст. 413 [втратив чинність]

перетворення) конвертуються в частки у статутному капіталі товариств- правонаступників за правилами ст. 54 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»;

- статтею 55 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» визначаються особливості захисту прав кредиторів ТОВ у разі припинення діяльності товариства через реорганізацію;

- за процедурою банкрутства особливості припинення ТОВ: як професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків регламентовані ст.ст. 93-94 КУПБ; як підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 % - ст. 96 КУПБ;

- до моменту набрання чинності Кодексом України з процедур банкрутства (жовтень 2018 р.) законодавством регламентувалась особлива процедура банкрутства ТОВ, як сільськогосподарських товаровиробників;

- ТОВ вважається таким, що припинилося, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення товариства в результаті його ліквідації.

3. Відносини участі та трудові відносини у сільськогосподарських товариствах

Співвласники майна господарського товариства називаються учасниками. **Право участі** в АТ (ТОВ) за змістом є комплексним і складається з **майнових та управлінських** прав і обов'язків.

Учасниками (акціонерами) господарського товариства є власники часток (акцій) товариства. Щоб стати учасником товариства особа робить вклад, яким можуть бути гроші, цінні папери, інше майно, якщо інше не встановлено законом. Вартість вкладу кожного учасника товариства повинна бути не менше номінальної вартості його частки.

Акціонер робить вклад до статутного фонду товариства, шляхом покупки акцій. За це акціонер одержує специфічне право - право участі в АТ.

Особливості відносин участі в сільськогосподарських товариствах:

- учасниками (акціонерами) можуть бути: **держава** в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, **територіальна громада** в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також **фізичні та/або юридичні особи;**

- учасник (акціонер) не зобов'язаний брати безпосередню участь у господарській та іншій діяльності товариства але значна кількість сільськогосподарських АТ та ТОВ, були утворені у процесі проведення аграрної реформи, і є об'єднаннями учасників (акціонерів) - фізичних осіб, які зайняті в трудовому процесі таких товариств. Зазначені фізичні особи мають фактично подвійний правовий статус. По-перше, вони є співвласниками майна таких підприємств. По-друге, вони є сільськогосподарськими працівниками, тобто найманими працівниками, трудові відносини яких з товариством засновані на

трудовому договорі і регулюються трудовим законодавством. Особливості захисту прав акціонерів - працівників товариства регламентовані ст. 32 Закону України «Про акціонерні товариства»;

- пропорційно до кількості (типу та/або класу) належних акціонеру цінних паперів (акцій) (часток учасника товариства у статутному капіталі товариства) він має право на виплату **дивідендів**, які являють собою частину чистого прибутку товариства;

- учасник ТОВ має переважне право на придбання частки (частини частки) іншого учасника товариства, що продається третій особі (ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»);

- загальні права та обов'язки акціонерів визначаються розділом V Закону України «Про акціонерні товариства», а також Статутом АТ.

- загальні права та обов'язки учасників ТОВ визначаються ст.ст. 5-6 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а також Статутом ТОВ;

- іноземцям, особам без громадянства та юридичним особам заборонено набувати частки у статутному (складеному) капіталі, акції, паї, у господарських товариствах, які є власниками земель сільськогосподарського призначення до моменту скасування даного мораторію на всеукраїнському референдумі (ч. 1 ст. 130 ЗК України);

- учасникам (акціонерам), перелік яких визначається абз. 9 ч. 1 ст. 130 ЗК, забороняється набуття права власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення;

- учасники сільськогосподарських АТ, які на час набрання чинності ЗК України (01.01.2002 р.) не приватизували земельні ділянки шляхом оформлення права на земельну частку (пай), мають право на їх приватизацію в порядку, встановленому ст.ст. 25, 118 ЗК України. В сільськогосподарських АТ право на земельну частку (пай) мають лише їх учасники, які працюють у товаристві, а також пенсіонери з їх числа.

Важливе значення для характеристики **трудових відносин та правового статусу найманих працівників** сільськогосподарських товариств має ст. 2 Кодексу законів про працю України¹ (КЗпП), яка визначає основні трудові права найманих працівників. В ній, насамперед, конкретизується конституційне право громадян України на працю (ст. 43 Конституції України), тобто на одержання роботи з оплатою праці не нижче встановленого державою мінімального розміру, включно з правом на вільний вибір професії, роду занять і роботи, що забезпечується державою.

Працівники мають право на відпочинок і на щорічні оплачувані відпустки, право на здорові та безпечні умови праці, на об'єднання у

---

¹ Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. додаток до № 50. Ст. 375.

професійні спілки та на вирішення трудових конфліктів (спорів) у встановленому законом порядку. Стаття 2 КЗпП України гарантує також працівникам право на матеріальне забезпечення в порядку соціального страхування у старості, а також у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на матеріальну допомогу в разі безробіття, на право звернення до суду за вирішенням трудових спорів незалежно від характеру виконуваної роботи або займаної посади, крім випадків, передбачених законодавством, та інші права, встановлені законодавством.

Слід зазначити, що **право на участь працівників в управлінні підприємством**, закріплене в ст. 2 КЗпП України, може бути реалізоване лише в господарських товариствах державної або комунальної форм власності, а також у випадках, коли працівники господарського товариства є співвласниками його майна (учасниками (акціонерами)).

Специфіка умов праці найманих працівників у сільськогосподарських товариствах обумовлена наступними чинниками: суттєвий вплив природних факторів на сільськогосподарське виробництво; сезонність; розбіжність робочого періоду (наприклад, оранка, сіяння) з періодом виробництва (наприклад, досягання врожаю); біологічними циклами рослин і тварин; особливостями рільництва, обумовленими якістю земель, родючістю ґрунтів тощо¹.

Відповідно до ст. 7 КЗпП України законодавством можуть встановлюватись особливості регулювання робочого часу і часу відпочинку на підприємствах і в організаціях сільського господарства.

4. Правовий режим майна сільськогосподарських товариств

Сільськогосподарське товариство є власником: майна, переданого йому учасниками (акціонерами) товариства у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу; продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності; одержаних доходів; іншого майна, набутого на підставах, що не заборонені законом (ст. 85 ГК України).

Вкладом до статутного (складеного) капіталу сільськогосподарського товариства можуть бути гроші, цінні папери, інші речі або майнові чи інші відчужувані права, що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом (ст. 115 ЦК України).

Важливо, що до 1 січня 2024 року забороняється купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб земельних ділянок, які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для

---

¹ Аграрне право України: Підручник / За ред. В.З. Янчука. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2000. С. 144-145.

ведення ОСГ, а також земельних часток (паїв). (п. 15 розділу Х «Перехідних положень» ЗК України).

Відповідно до ст. 86 ГК України забороняється використовувати для формування статутного (складеного) капіталу товариства бюджетні кошти, майно державних (комунальних) підприємств, яке відповідно до закону (рішення органу місцевого самоврядування) не підлягає приватизації, та майно, що перебуває в оперативному управлінні бюджетних установ, якщо інше не передбачено законом.

Сільськогосподарські товариства мають право змінювати (збільшувати або зменшувати) розмір статутного капіталу в порядку, встановленому ГК України, а також:

- розділом III Закону України «Про акціонерні товариства» - для АТ. Порядок¹ збільшення (зменшення) статутного капіталу АТ встановлюється Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

- ст.ст. 16-19 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» - для ТОВ.

Об'єктивними чинниками збільшення (зменшення) статутного капіталу сільськогосподарських товариств є: нестабільність сільськогосподарського виробництва, коливання прибутковості підприємств, які залежать від спеціалізації і природнокліматичних умов господарювання кожного конкретного товариства.

Сільськогосподарське товариство може створювати резервний капітал. Розмір резервного капіталу встановлюється установчими документами. Для АТ він не має бути меншим ніж 15 % статутного капіталу.

Особливу роль у формуванні майна та майнових прав (корпоративних прав) АТ та його учасників відіграють цінні папери (акції) товариства. Можна визначити наступні **типи та особливості акцій товариства**:

1. Акція посвідчує корпоративні права акціонера щодо цього АТ.
2. Усі акції товариства є іменними та існують виключно в електронній формі.
3. Товариство може здійснювати розміщення акцій двох типів - простих та привілейованих (бувають одного чи кількох класів, що впливають на права власників).
4. Проста або привілейована акція, що надає своєму власникові право голосувати на загальних зборах акціонерів, називається голосуючою акцією.
5. Акції можуть купуватися та продаватися на організованому ринку

---

¹ Про затвердження Порядку збільшення (зменшення) статутного капіталу акціонерного товариства: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 12 червня 2018 року № 385. ОВ України. 2018. № 59. Ст. 2083.

капіталу¹. Зокрема, ПАТ зобов'язане пройти процедуру допуску цінних паперів на фондовій біржі і здійснення попереднього і наступного контролю за відповідністю цінних паперів умовам та вимогам, встановленим у правилах біржі (лістингу) та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі (акції ПрАТ не можуть купуватися (продаватися) на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону). Укладання договорів купівлі-продажу акцій товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі.

6. На кожну належну акціонерів акцію певного типу та/або класу виплачуються дивіденди.

Дивіденди являють собою частину чистого прибутку сільськогосподарського товариства, що виплачується учаснику (акціонеру) (виключно у грошовій формі) пропорційно до розміру його часток (кількості належних йому цінних паперів (акцій)). Умови виплати дивідендів (зокрема щодо строків, способу та суми дивідендів) мають бути однакові для всіх учасників (власників акцій одного типу та класу).

Порядок на особливості виплати дивідендів, регламентований розділом VI Закону України «Про акціонерні товариства» та ст.ст. 26-27 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

3. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» учасники товариства можуть укласти **корпоративний договір**, яким регламентувати майнові (корпоративні) та інші відносини в товаристві. Сторонами такого договору можуть також виступати саме ТОВ та треті особи.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Охарактеризуйте поняття та наведіть загальну характеристику правового становища господарських товариств в аграрному секторі економіки.

2. Які існують особливості правового статусу сільськогосподарських акціонерних товариств?

3. Охарактеризуйте правовий статус сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю.

4. Які особливості правового статусу найманих працівників у сільськогосподарських господарських товариствах Ви можете назвати?

5. Чи визначаються чинним законодавством особливості процедури відновлення платоспроможності аграрних господарських товариств?

---

¹ Див.: Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України в редакції від 19 червня 2020 року. ОВ України. 2020. № 67. Ст. 2145.

ГЛАВА 14. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ

1. Поняття та загальна характеристика правового статусу сільськогосподарських кооперативів. Види кооперативів

Сільськогосподарський кооператив (від лат. *cooperatio* — «співпраця») – найбільш ефективна у світі організаційно-правова форма ведення господарської діяльності в аграрному секторі економіки. У економічно розвинених країнах вартість послуг та товарів, які продукуються кооперативами, становить 55-90% аграрного ВВП.

За даними Держстату України, станом на 1 листопада 2021 року в Україні було зареєстровано 1006 виробничих та 1283 обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів¹.

Ефективність кооперативів базується на семи принципах їх діяльності, сформульованих Міжнародним кооперативним альянсом (International Co-operative Alliance», ICA)²: добровільне і відкрите членство; демократичний контроль з боку членів; участь членів в економічній діяльності; автономія і незалежність; освіта, професійна підготовка та інформація; співпраця кооперативів; турбота про суспільство³.

Правовою основою діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні є Цивільний та Господарський кодекси України, Закони України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про споживчу кооперацію» тощо.

Сільськогосподарський кооператив, відповідно до ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»⁴, є юридичною особою, утвореною фізичними та/або юридичними особами, які є виробниками сільськогосподарської продукції і добровільно об'єдналися на основі членства та на засадах самоврядування для провадження спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб.

Ознаки сільськогосподарського кооперативу (далі - СК):

---

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя

² Альянс був заснований в 1895 році в Лондоні. На 2021 рік членами Альянсу є 318 організацій з 112 країн світу, які об'єднують більше 1 мільярда осіб.

³ <https://www.ica.coop/en/cooperatives/cooperative-identity>

⁴ Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21 липня 2020 р. ВВР України. 2020. № 52. Ст. 497.

- форма господарської діяльності, що спрямована на сільськогосподарське виробництво і надання послуг сільськогосподарського характеру (сільськогосподарська діяльність);

- діляться на «прибуткові» та «неприбуткові». Неприбуткові кооперативи мають відповідати вимогам ч. 4 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» та пп. 133.4.1 п. 133.4 ст. 133 ПК України;

- утворюється **не менш як трьома** засновниками (ч. 3 ст. 6 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»);

- засновниками та членами (співвласниками) можуть бути юридичні та/ або фізичні особи (виробники сільськогосподарської продукції), членами також можуть бути фізичні особи, які досягли 16-річного віку;

- наявність членських відносин, особливістю яких є обов'язкова безпосередня участь членів у господарській та іншій діяльності кооперативу, зокрема особиста трудова участь фізичних осіб (членів прибуткових кооперативів) у діяльності кооперативу, якщо це передбачено статутом кооперативу;

- рівні права членів (за виключенням асоційованих) в управлінні кооперативом;

- наявність особливої системи управління кооперативом, що діє на засадах самоврядування, гласності, участі членів СК у вирішенні питань діяльності кооперативу¹. До органів управління кооперативом: належать загальні збори, правління кооперативу (голова кооперативу), ревізійна комісія (ревізор), спостережна рада (тощо) (розділ VI Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Сільськогосподарський кооператив діє на основі статуту (ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію») та Правил внутрішньогосподарської діяльності СК (ст. 9 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

2. Умови і порядок створення та припинення діяльності сільськогосподарського кооперативу

2.1. Умови і порядок створення сільськогосподарського кооперативу

Відповідно до вимог ст. 6 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» СК утворюється:

- за рішенням установчих зборів його засновників;

- шляхом реорганізації (злиття, поділу, виділу) іншого СК.

Закони України «Про сільськогосподарську кооперацію» та «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та

---

¹ Аграрне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного. К.: Істина, 2007. С.280.

громадських формувань» містять вимоги щодо змісту установчих документів фермерського господарства.

Чинне законодавство визначає наступні **особливості створення СК**:

- **для заснування СК необхідно мінімум 3 особи** (юридичні та/або фізичні), які відповідають вимогам ч.1 ст. 10 цього Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»;

- державна реєстрація СК здійснюється у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»¹ **протягом 60 днів** з дня проведення установчих зборів. У разі неподання документів для державної реєстрації СК протягом 60 днів з дня проведення установчих зборів такої СК не вважається утвореним (ч. 10 ст. 6 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»);

- після державної реєстрації СК його засновники **вносять вступний внесок та вклад**, після чого **набувають статусу члена СК**, прав та обов'язків, установлених чинним законодавством та статутом СК (ч. 11 ст. 6 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»);

- сільськогосподарські виробничі (СВК) та обслуговуючі кооперативи (СОК), кооперативні об'єднання утворені відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року (втратив чинність у листопаді 2020 року), підлягають перереєстрації на СК протягом трьох років (до серпня 2023 року) із дня набрання чинності Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року (п. 4 Прикінцевих і перехідних положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»). Зазначені кооперативи також зберігають всі права та обов'язки, які вони мали відповідно до Законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року (зокрема, положення статутів таких кооперативів та об'єднань, що не відповідають Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 року, не втрачають чинності) до моменту їх перереєстрації, але не більше трьох років.

2.2. Умови і порядок припинення діяльності сільськогосподарського кооперативу

Відповідно до ст. 33 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» діяльність СК припиняється:

- за рішенням загальних зборів у разі реорганізації або ліквідації СК, у порядку, визначеному Законом України «Про державну реєстрацію

---

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України в редакції від 26 листопада 2015 р. ВВР України. 2016. № 2. Ст.17.

юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» та статутом кооперативу;

- за рішенням господарського суду - у разі банкрутства СК, у порядку визначеному Кодексом України з процедур банкрутства¹.

Спори про припинення діяльності СК та розподілу його майна вирішуються судом.

Статтею 33 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» визначаються наступні **особливості припинення діяльності СК:**

- у разі ліквідації «прибуткового» СК, майно та кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів, здійснення виплат дивідендів, оплати праці, розрахунків із сільськогосподарським кооперативним об'єднанням, членом якого він є (крім майна та коштів фонду розвитку), розподіляються між членами кооперативу. Майно та кошти фонду розвитку «прибуткового» СК не підлягають поділу між його членами і передаються за рішенням загальних зборів іншому СК (кооперативному об'єднанню) для зарахування до фонду розвитку такого СК (кооперативного об'єднання), а в разі неприйняття такого рішення зараховуються до державного або місцевого бюджету;

- у разі ліквідації «неприбуткового» СК, майно та кошти після задоволення вимог кредиторів, здійснення виплати членам СК частини попередньо надлишково сплаченої вартості послуг, наданих їм кооперативом, оплати праці, розрахунків із сільськогосподарським кооперативним об'єднанням, членом якого він є, передаються за рішенням загальних зборів іншому СК (кооперативному об'єднанню) для зарахування до фонду розвитку такого СК (кооперативного об'єднання), а в разі неприйняття такого рішення зараховуються до державного або місцевого бюджету. Поворотні цільові внески, зараховані до спеціального фонду СК, підлягають поверненню членам такого кооперативу;

- «неприбутковий» СК може бути реорганізований виключно у інший «неприбутковий» СК або у сільськогосподарське кооперативне об'єднання, що діє без мети одержання прибутку;

- у разі якщо вартості майна СК, щодо якого прийнято рішення про ліквідацію, недостатньо для задоволення вимог кредиторів, ліквідатор (ліквідаційна комісія) зобов'язаний звернутися до господарського суду із заявою про порушення справи про банкрутство такого СК відповідно до вимог Кодексу України з процедур банкрутства².

---

¹ Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року. ВВР України. 2019. № 19. Ст. 74.

² Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року. ВВР України. 2019. № 19. Ст. 74.

Особливості припинення діяльності СК, утворених відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 року (п. 6 Прикінцевих і перехідних положень Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»):

- у разі ліквідації сільськогосподарського виробничого кооперативу (СВК) майно та кошти, що залишилися після задоволення вимог кредиторів (крім майна та коштів неподільного фонду) розподіляються між членами СВК. Майно та кошти неподільного фонду СВК не підлягають поділу між його членами і передаються за рішенням загальних зборів СК (об'єднанню), утвореному або перереєстрованому відповідно до вимог чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (для зарахування до фонду розвитку СК (об'єднання)), а в разі неприйняття такого рішення зараховуються до державного або місцевого бюджету;

- у разі ліквідації сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (СОК) майно та кошти після задоволення вимог кредиторів, передаються іншому СК (об'єднанню), утвореному або перереєстрованому відповідно до вимог чинного Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (для зарахування до фонду розвитку СК (об'єднання)), а в разі неприйняття такого рішення зараховуються до державного або місцевого бюджету;

- **до моменту скасування мораторію** на відчуження земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення ОСГ, а також земельних часток (паїв) майновий пай, внесений особою - членом СВК або СОК, що ліквідується, у формі земельної ділянки, повертається цій особі **виключно у формі тієї земельної ділянки, яка була внесена як майновий пай, у натурі (на місцевості)**, а після скасування зазначеного мораторію - відповідно до вимог та в порядку, передбачених статутом СК.

3. Членські та трудові відносини у сільськогосподарському кооперативі

Інститут членства є «наріжним каменем» кооперації, одним з основних завдань якої є **підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав.**

Базовими принципами членських відносин СК є (ст. 4 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»):

- **добровільність і відкритість членства** (право вільного вступу та виходу з СК);

- **демократичність** (право здійснення управління та контролю за діяльністю СК, виборність та підзвітність органів управління СК загальним зборам, рівні права членів у прийнятті рішень за правилом «один член - один голос»);

- **обов'язковість участі члена у господарській та іншій діяльності СК (об'єднання)** (безпосередня участь члена СК у господарській та іншій діяльності, розподіл доходів «прибуткового» СК, серед його членів пропорційно до їх участі у господарській діяльності, а також спрямування частини одержаного фінансового результату (прибутку) на забезпечення розвитку СК).

Особливості членських відносин у СК:

- членами СК можуть бути: юридичні особи та фізичні особи, **що є виробниками сільськогосподарської продукції** (у розумінні ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарський перепис»¹); фізичні особи, які досягли 16-річного віку;

- особа, що бажає стати членом СК, подає відповідну заяву правлінню (голови), робить вступний внесок і вклад (порядок та розмір, визначаються статутом СК);

- член СК зобов'язаний брати безпосередню участь у господарській та іншій діяльності СК (участь в обороті кооперативу (ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»)). Статутом «прибуткового» СК може бути передбачена обов'язкова трудова участь у діяльності кооперативу його членів - фізичних осіб;

- участь у господарській та іншій діяльності «прибуткового» СК (особиста трудова участь) є підставою для нарахування члену СК патронажних дивідендів;

- **статутом «прибуткового» СК може бути передбачено асоційоване членство.** Асоційований член (юридична або фізична особа) не є членом СК, але користується правом дорадчого голосу на загальних зборах, одержує дивіденди, а у разі ліквідації СК має переважне порівняно з членами СК право на повернення частки. Асоційований член, при вступі до СК, зобов'язаний внести вклад (порядок та розмір, визначаються статутом СК) і не зобов'язаний брати участь у господарській та/або іншій діяльності СК;

- загальні права та обов'язки членів СК визначаються ст.ст. 12, 14 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», Статутом та Правилами внутрішньогосподарської діяльності СК;

- підставами припинення членства є: добровільний вихід на підставі поданої заяви; несплата внесків та вкладу; припинення участі в господарській діяльності СК протягом 6 місяців поспіль, якщо більший строк не встановлено статутом СК; смерть члена кооперативу - фізичної особи, визнання її померлою або безвісно відсутньою; ліквідація члена кооперативу - юридичної особи; припинення діяльності СК (ст. 13 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

---

¹ Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23 вересня 2008 року. ВВР України. 2009. N 9. Ст. 115.

Трудові відносини членів СК (фізичних осіб) та найманих працівників регулюються Статутом, Правилами внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу та законодавством України про працю.

Фізичні особи-члени «прибуткових» СК зобов'язані брати особисту трудову участь у діяльності кооперативу **лише у випадку закріплення такого обов'язку статутом кооперативу** (ч. 7 ст. 5 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Член СК, який бере особисту трудову участь в діяльності СК, отримує патронажні дивіденди пропорційно до такої трудової участі. Участь члена СК, що здійснюється на підставі трудового договору або цивільно-правового договору з кооперативом, не враховується при визначенні розміру патронажних дивідендів (ст. 26 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Для досягнення мети і статутних завдань СК може залучати до роботи за трудовим договором осіб (найманих працівників), які не є його членами. У разі залучення осіб на визначений строк чи на час виконання певної роботи за згодою сторін між СК та найманим працівником може укладатися договір у формі контракту. Кооператив самостійно визначає форми і систему оплати праці своїх членів і найманих працівників з урахуванням вимог, встановлених законодавством (ст. 34 Закону України «Про кооперацію»).

Кооператив несе відповідальність за дотримання вимог трудового законодавства при використанні праці найманих працівників та фізичних осіб-членів СК, а також за шкоду, заподіяну їх здоров'ю внаслідок виконання такими особами своїх службових обов'язків.

Фізичні особи-члени СК і особи, які працюють у ньому за трудовим договором, підлягають всім видам (державному та добровільному) та типам (на випадок безробіття, з тимчасової непрацездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності тощо) соціального страхування і видам пенсійного забезпечення в порядку, встановленому чинним законодавством.

4. Правовий режим майна сільськогосподарського кооперативу

Кооператив є власником грошових та майнових внесків його членів, доходів, одержаних від провадження господарської та іншої діяльності, а також іншого майна, зокрема земель.

За рахунок майна СК формуються його статутний капітал та фонди (розвитку, резервний та спеціальний). Спосіб і мета формування відповідних фондів визначається ст. 21 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

До джерел формування майна СК належать: вступні внески та вклади (у тому числі додаткові вклади); членські та цільові внески його членів; кошти, що надходять від провадження господарської діяльності кооперативу

(об'єднання); кошти, що надходять від провадження господарської діяльності створених кооперативом підприємств, установ, організацій, кооперативних об'єднань, учасником яких він є; кошти, отримані як державна фінансова підтримка згідно із Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України»; грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, гуманітарна допомога, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних; інші надходження, не заборонені законодавством.

Чинне законодавство розмежовує поняття «дохід» та «фінансовий результат (прибуток)» кооперативу¹.

Так **дохід** СК формується з надходжень у грошовій, матеріальній та нематеріальній формах від господарської та іншої діяльності кооперативу, а також інших не заборонених законодавством джерел.

Фінансовий результат (прибуток) СК визначається відповідно до вимог ПК України шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності кооперативу відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які виникають відповідно до положень ПК України. Фінансовий результат (прибуток) СК, що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, розподіляється загальними зборами СК за результатами його діяльності за рік у порядку, передбаченому статутом, у вигляді відрахувань до фондів кооперативу, а для «прибуткового» СК - також після сплати патронажних дивідендів членам кооперативу та дивідендів членам і асоційованим членам кооперативу та здійснення відрахувань на інші цілі, не заборонені законодавством. Загальні збори СК, а якщо це передбачено статутом, - правління можуть прийняти рішення про виключення фінансового результату (прибутку), що залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів, передбачених законом, чи його частини з розподілу між членами кооперативу (ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Особливу роль у формуванні майна та майнових прав СК та його членів відіграють цінні папери АТ. Можна визначити наступні **види та особливості вкладів та внесків членів СК**:

1. **вклад** являє собою грошовий чи інший майновий **поворотний** (повертається особі у разі виходу з кооперативу) внесок, що вноситься

---

¹ Коваленко Т.О. Законодавство про сільськогосподарські кооперативи. URL <http://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/20618-zakonodavstvo-pro-silskohospodarski-kooperatyvy.html> дата звернення 24.11.2021

засновником при утворенні СК, а членами (асоційованими членами) - при вступі до кооперативу. Вклад (додатковий вклад) є джерелом формування статутного капіталу СК, а також частки члена СК.

Поворотний характер вкладу (додаткового вкладу), а також поворотного цільового внеску означає, що у разі виходу (виключення) з СК особа має право на повернення своєї частки натурою, грошовими коштами або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу (з урахуванням вимог ч. 6 ст. 22 та ст. 23 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»);

2. **додатковий вклад** є добровільним грошовим чи іншим майновим **поворотним** внеском, що вноситься членом (асоційованим членом) СК понад вклад і також є джерелом формування статутного капіталу СК;

3. **вступний внесок** - майновий або грошовий **неповоротний** (не повертається особі у разі виходу з кооперативу) внесок, розмір якого визначається статутом СК, який зобов'язана внести особа при вступі (створенні) до СК. Вступні внески є джерелом формування фонду розвитку СК;

4. **цільовий внесок** - грошовий чи інший майновий **поворотний або неповоротний** внесок члена СК, що може бути передбачений рішенням загальних зборів кооперативу для забезпечення виконання конкретних завдань. Цільові внески є джерелом формування спеціального фонду СК;

5. **членський внесок** - грошовий **неповоротний** внесок, який може бути передбачений статутом СК для забезпечення поточної діяльності кооперативу, що періодично сплачується членом СК. Членські внески є джерелом формування фонду розвитку СК.

Частка члена СК обліковується у грошовій формі щодо кожного члена кооперативу окремо (персоніфіковано). Якщо вклад (додатковий вклад) внесено у формі майна або майнового права (наприклад, права користування земельною ділянкою) то проводиться його грошова оцінка за правилами ст. 22 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію».

Пропорційно **частці члена «прибуткового» СК** нараховуються **дивіденди**, які являють собою частину фінансового результату (прибутку) СК, що розподіляється між його членами (ст. 27 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Патронажні дивіденди, на відміну від дивідендів, розподіляються між членами «прибуткового» СК пропорційно до:

- **частки члена СК в обороті** з даним кооперативом, та/або
- **трудової участі члена кооперативу** (у разі якщо статутом СК передбачена трудова участь членів кооперативу в його діяльності) (ст. 26 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», Правила внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу).

У «неприбуткових» СК дивіденди та патронажні дивіденди не виплачуються. Членам таких кооперативів за рішенням загальних зборів СК

може повертатися частина попередньо надлишково сплаченої вартості наданих таким кооперативом послуг у порядку, визначеному Правилами внутрішньогосподарської діяльності сільськогосподарського кооперативу (ч. 4-5 ст. 25 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Частка оборота члена СК з даним кооперативом визначається на основі загальної грошової вартості, придбаних у СК (проданих такому кооперативу) його членом товарів та отриманих від СК (наданих такому кооперативу) його членом послуг протягом звітного періоду (ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

Кооператив несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю СК і не несе відповідальності за зобов'язаннями своїх членів. Члени СК відповідають за зобов'язаннями кооперативу в межах своєї частки, якщо інше не передбачено законом (ст. 24 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію»).

5. Державна підтримка сільськогосподарських кооперативів

Особливості надання державної підтримки СК визначаються Розділом VIII Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», Законами України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»¹, «Про державну підтримку сільського господарства України»², «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»³ та іншими нормативно-правовими актами. Державна підтримка надається, наприклад у вигляді:

- підготовки кадрів для системи сільськогосподарської кооперації;
- розвитку мережі кооперативної освіти;
- проведення наукових досліджень з питань сільськогосподарської кооперації;
- особливого механізму справляння податків і зборів (спрощеної системи оподаткування), яку можуть обрати СК (ст. 291 ПК України);
- надання грошових коштів у вигляді відшкодування частини вартості страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договором страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою (див.

---

¹ Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 15 травня 1992 року. ВВР України. 1992. № 32. Ст. 453.

² Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року. ВВР України. 2004. № 49. Ст. 527.

³ Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9 лютого 2012 року. ВВР України. 2012. № 41. Ст. 491.

Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»);

- відшкодування вартості (в обсязі до 70%) будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів для утримання сільськогосподарських тварин та птиці, рибницьких господарств, пасік, доільних залів, об'єктів з переробки та зберігання сільськогосподарської продукції та/або побічних продуктів тваринного походження, що належать до II та III категорій, а також вартості закупівлі техніки, механізмів та обладнання для виробництва та переробки сільськогосподарської продукції (ст. 17² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»);

- відшкодовуватися втрати від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Відшкодування здійснюється шляхом виплати бюджетної дотації на одиницю пошкоджених угідь (ст. 17² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України») тощо.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Охарактеризуйте поняття, види та особливості відносин членства в сільськогосподарських кооперативах.
2. Назвіть види сільськогосподарських кооперативів. Чим відрізняється їх правовий статус?
3. Дайте характеристику правового режиму майна сільськогосподарського кооперативу. Що таке «частка члена сільськогосподарського кооперативу»?
4. Які існують види вкладів та внесків членів сільськогосподарських кооперативів?
5. Розкрийте сутність поняття «патронажні дивіденди» члена сільськогосподарського кооперативу.
6. Визначте правові засади реорганізації та ліквідації сільськогосподарських кооперативів.

ГЛАВА 15. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

1. Поняття та загальна характеристика правового статусу фермерських господарств

Фермерське господарство (фр. *ferme*, від лат. *firmus* — «міцний», «сильний», «постійний» (наділ землі)) - одна з перспективних організаційно-правових форм ведення сільського господарства, вона збільшує самостійність і зацікавленість виробника в кінцевих результатах роботи. Існування фермерства в Україні в першу чергу пов'язано з виникненням інституту приватної власності на землю, а відповідно і зі зміною юридичної природи майнових відносин на селі.

За даними Держстату України, станом на 1 жовтня 2021 року в Україні було зареєстровано 48,609 тис. фермерських господарств (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя).

Фермерське господарство, відповідно до ст. 1 Закон України «Про фермерське господарство»¹, є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

Ознаки фермерського господарства:

- форма аграрного підприємництва, яка здійснюється особою самостійно, ініціативно (за власним бажанням), систематично, на власний ризик та з метою одержання прибутку (доходу) (див. ст. 42 ГК України);
- може існувати у двох організаційно-правових формах. Тобто фермерське господарство може мати статус юридичної особи або фізичної особи підприємця (ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство»);
- створити фермерське господарства має право лише громадянин України, який досяг 18-річного віку, є дієздатним та виявив відповідне бажання;
- заснувати фермерське господарство може один або декілька громадян України, які є родичами або членами сім'ї (в розумінні ч. 3 ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство»);
- головою фермерського господарства є його засновник або інша особа, визначена Статутом (для юридичних осіб) або Договором

---

¹ Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. ВВР України. 2003. № 45. Ст. 363.

(декларацією) про створення фермерського господарства (для фізичних осіб - підприємців);

- членами (співвласниками) фермерського господарства можуть бути лише подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї та/або родичі (в розумінні ч. 3 ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство»);

- наявність членських відносин, особливістю яких є обов'язкова особиста трудова участь співвласників у діяльності господарства. Таким чином трудові відносини виникають на основі членства у господарстві (відносини співвласності), а також на засадах трудової участі (наймана праця за трудовим договором (контрактом));

- членами фермерського господарства не можуть бути наймані працівники, тобто особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом);

- за загальним правилом, майно (майнові права) фермерського господарства належить самому господарству (як юридичній особі) та його членам на праві власності.

Фермерське господарство діє на основі установчого документа (для юридичної особи - статуту, для господарства без статусу юридичної особи - договору (декларації) про створення фермерського господарства). В установчому документі зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України.

2. Умови і порядок створення та припинення діяльності фермерського господарства

2.1. Умови і порядок створення фермерського господарства

Відповідно до вимог ст. 5 Закону України «Про фермерське господарство» право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив відповідне бажання.

Державна реєстрація фермерського господарства здійснюється у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»¹.

Закони України «Про фермерське господарство» та «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських

---

¹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: Закон України в редакції від 26 листопада 2015 р. ВВР України. 2016. № 2. Ст.17.

формувань» містять вимоги щодо змісту установчих документів фермерського господарства.

Чинне законодавство визначає наступні **особливості створення сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи** (ст. 8¹ Закону України «Про фермерське господарство»):

- організується фізичною особою самостійно або спільно з членами її сім'ї на підставі договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства¹;

- Договір про створення сімейного фермерського господарства укладається фізичною особою спільно з членами її сім'ї в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню за місцем розташування майна та земельних ділянок фермерського господарства (договір повинен містити умови, визначені ч. 5 ст. 8¹ Закону України «Про фермерське господарство»);

- у разі одноосібного ведення фермерського господарства фізичною особою складається Декларація про створення сімейного фермерського господарства (такого господарства);

- голова сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи, після укладання (складання) договору (декларації) про створення господарства, зобов'язаний зареєструватися як фізична особа – підприємець.

Обов'язковою умовою державної реєстрації фермерського господарства є набуття громадянином України або кількома громадянами України, які виявили бажання створити фермерське господарство, права власності або користування земельною ділянкою (ст. 8 Закону України «Про фермерське господарство»).

Відповідно до вимог Земельного кодексу України (ст.ст. 31, 32, 118), а також ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство», земельні ділянки для ведення фермерських господарств передаються в приватну власність і надаються в користування на умовах оренди із земель державної або комунальної власності, а також земель, вилучених (викуплених) в установленому порядку. Для цього громадяни подають заяву до відповідної районної державної адміністрації або місцевої ради. У заяві зазначаються: бажаний розмір і місце розташування ділянки, кількість членів фермерського господарства та наявність у них права на безоплатне одержання земельних ділянок у власність, обґрунтування розмірів земельної ділянки з урахуванням перспектив діяльності фермерського господарства.

У разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування у наданні земельної ділянки для ведення фермерського господарства, а також і інших спірних випадках, відповідно до ст. 118 ЗК

---

¹ Див.: Про затвердження типової форми договору (декларації) про створення сімейного фермерського господарства: наказ Мінагрополітики від 5 квітня 2019 року № 177. ОВ України. 2019. № 36. Ст. 3600.

України і ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство», справа розв'язується в судовому порядку. Оскільки рішення суду про задоволення позову (зокрема, про відмову в передачі земельної ділянки у власність чи користування, у продажі земельної ділянки, в наданні дозволу і вимог на розроблення проекту відведення земельної ділянки тощо), є підставою для відведення ділянки в натурі (на місцевості), реєстрації права власності на землю, а також для укладення договору оренди земельної ділянки, в резолютивній частині рішення повинне бути вказано місце розташування ділянки, її розмір і межі¹.

Розмір земельних ділянок, які можуть передаватись безоплатно у приватну власність фермерського господарства визначається ст. 121 ЗК України.

Унікальним правом засновників та членів новоствореного фермерського господарства є право на облаштування житла в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Більше того, якщо житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса (ч. 2. ст. 5 Закону України «Про фермерське господарство»).

Відокремлена садиба являє собою земельну ділянку разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями, яка знаходиться за межами населеного пункту.

2.2. Умови і порядок припинення діяльності фермерського господарства

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про фермерське господарство» діяльність фермерського господарства припиняється у разі: реорганізації; ліквідації; визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом); якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства.

Рішення про припинення діяльності фермерського господарства приймається:

- власником у разі реорганізації або ліквідації фермерського господарства;
- суб'єктом державної реєстрації, нотаріусом у разі якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який

---

¹ Див.: Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7. Вісник Верховного суду України. 2004. № 6. Стор. 22.

бажає продовжити діяльність господарства, у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань»;

- господарським судом - у разі банкрутства фермерського господарства, у порядку визначеному Кодексом України з процедур банкрутства¹.

Спори про припинення діяльності фермерського господарства та розподілу його майна вирішуються судом.

Процедура банкрутства фермерського господарства має наступні особливості (ст. 95 КУПБ):

- підставою для визнання фермерського господарства банкрутом є його неспроможність задовольнити протягом шести місяців **після закінчення відповідного періоду** сільськогосподарських робіт вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати зобов'язання щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування України;

- заява голови фермерського господарства про відкриття провадження у справі про банкрутство подається до господарського суду **лише за наявності письмової згоди всіх членів фермерського господарства;**

- головою фермерського господарства у двомісячний строк з дня прийняття господарським судом заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство може бути подано до господарського суду план відновлення платоспроможності господарства;

- у разі якщо здійснення заходів, передбачених планом відновлення платоспроможності, дасть змогу фермерському господарству, зокрема за рахунок доходів, які можуть бути одержані після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт, погасити вимоги за грошовими зобов'язаннями, господарським судом вводиться процедура розпорядження майном такого господарства;

- **процедура розпорядження майном фермерського господарства вводиться на строк закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт з урахуванням часу, необхідного для реалізації вирощеної (виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції. Зазначений строк не може перевищувати 15 місяців;**

- у разі банкрутства фермерського господарства земельна ділянка, надана господарству в тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди, використовується відповідно до вимог Земельного кодексу України;

---

¹ Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року. ВВР України. 2019. № 19. Ст. 74.

- у разі визнання господарським судом фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури **майно, що належить голові та членам господарства на праві приватної власності, а також інше майно, щодо якого доведено, що воно набуто на доходи, які не є у спільній власності членів фермерського господарства, не включається до складу ліквідаційної маси;**

- нерухоме майно, а також майнові права щодо нерухомого майна, які включаються до складу ліквідаційної маси фермерського господарства, можуть бути продані лише на аукціоні, обов'язковими умовами якого є збереження цільового призначення сільськогосподарських об'єктів, що продаються.

Відповідно до ч. 13 ст. 95 КУПБ з дня прийняття постанови про визнання фермерського господарства банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури діяльність фермерського господарства припиняється.

У разі припинення діяльності фермерського господарства до закінчення терміну надання господарству податкових пільг господарство сплачує до бюджету за весь період його діяльності суму податку, обчислену в розмірі, встановленому для фермерського господарства, крім випадків, коли не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства, а також у разі викупу земельної ділянки для суспільних потреб чи примусового відчуження її з мотивів суспільної необхідності (ч. 3 ст. 36 Закону України «Про фермерське господарство»).

3. Членські та трудові відносини у фермерському господарстві

Членські відносини притаманні кооперативним формам ведення господарської діяльності і являють собою відносини співвласності на майно та майнові права суб'єктів господарювання.

Особливості членських відносин у фермерських господарствах:

- членами (співвласниками) фермерського господарства можуть бути лише подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї та/або родичі (в розумінні ч. 3 ст. 3 Закону України «Про фермерське господарство»);

- головою фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї;

- до членів сім'ї та родичів голови фермерського господарства відносяться дружина (чоловік), батьки, діти, баба, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчм, падчерка, пасинок, рідні та двоюрідні брати та сестри, дядько, тітка, племінники як голови фермерського господарства, так і його дружини (її чоловіка), а також особи, які перебувають у родинних стосунках першого ступеня споріднення з усіма вищезазначеними членами сім'ї та родичами (батьки такої особи та батьки чоловіка або дружини, її

чоловік або дружина, діти як такої особи, так і її чоловіка або дружини, у тому числі усиновлені ними діти);

- склад членів фермерського господарства не має кількісних обмежень. Нові родичі можуть вступати в господарство за згодою всіх його членів. Кожний член господарства самостійно вирішує питання про вихід з нього. Дозволу інших членів для цього не вимагається;

- при створенні фермерського господарства одним із членів сім'ї інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами цього фермерського господарства після внесення змін до його установчого документа;

- обов'язкова особиста трудова участь членів (співвласників) у діяльності господарства;

- членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за наймом (трудовим договором (контрактом)).

Загальні права та обов'язки членів фермерського господарства визначаються ст.ст. 14, 15 Закону України «Про фермерські господарства», Статутом або Договором (декларацією) про створення фермерського господарства.

Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Статутом, а осіб, залучених до роботи за трудовим договором (контрактом) (найманих працівників), - законодавством України про працю.

Залучення сімейним фермерським господарством інших громадян відповідно до ст. 27 Закону України «Про фермерське господарство» може здійснюватися виключно для виконання сезонних та окремих робіт, які безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.

Відповідальність за дотримання вимог трудового законодавства при використанні праці найманих працівників, за створення безпечних умов праці для членів господарства і громадян покладається на голову фермерського господарства.

Члени фермерського господарства і особи, які працюють у ньому за трудовим договором, підлягають всім видам (державному та добровільному) та типам (на випадок безробіття, з тимчасової непрацездатності, від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності тощо) соціального страхування і видам пенсійного забезпечення в порядку, встановленому чинним законодавством.

Фермерське господарство несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну його членам і найманим працівникам, каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними своїх трудових обов'язків.

4. Земельні правовідносини у фермерському господарстві

Відповідно до ст. 31 ЗК України та ст. 12 Закону України «Про фермерське господарство» землі фермерського господарства можуть складатися із:

- земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;
- земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;
- земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Права володіння та користування земельними ділянками, які знаходяться у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство.

Чинне законодавство не обмежує кількість земель, які можуть набуватися фермерським господарством та його членами у власність та братися у користування на умовах оренди.

Однак, чинне законодавство містить наступні обмеження земельних прав фермерського господарства та його членів:

1. забороняються відчуження земельних часток (паїв), земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності, відчуження та зміна цільового призначення земельних ділянок сільськогосподарського призначення приватної власності, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), розташованих на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, крім передачі їх у спадщину. Угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії заборони на купівлю-продаж або відчуження в інший спосіб земельних ділянок та земельних часток (паїв), визначених цим пунктом, у частині їх купівлі-продажу та відчуження в інший спосіб, а так само в частині передачі прав на відчуження цих земельних ділянок та земельних часток (паїв) на майбутнє, є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення) (п. 14¹ розділу Х «Перехідні положення» ЗК України);

2. до 1 січня 2024 року: а) загальна площа земельних ділянок сільськогосподарського призначення у власності громадянина України не може перевищувати 100 га. Зазначене обмеження не поширюється на земельні ділянки, набуті у власність громадянином до набрання чинності п. 15 розділу Х «Перехідні положення» ЗК України; б) забороняється будь-які цивільно-правові угоди (правочини) на користь юридичних осіб земельних ділянок, які перебувають у приватній власності і віднесені до земель для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім переходу до банків права власності на земельні ділянки як предмет застави, передачі земельних ділянок у спадщину, обміну (міни) відповідно до ч. 2 ст. 37¹ ЗК України земельної ділянки на іншу земельну ділянку з однаковою нормативною грошовою оцінкою або різниця між нормативними грошовими оцінками яких становить не більше 10 % та

відчуження земельних ділянок для суспільних потреб. Угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії мораторію, встановленого п. 15 розділу X «Перехідні положення» ЗК України, у частині їх купівлі-продажу та відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб, а так само в частині передачі прав на відчуження цих земельних ділянок та земельних часток (паїв) на користь юридичних осіб на майбутнє (у тому числі укладення попередніх договорів), є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення) (п. 15 розділу X «Перехідні положення» ЗК України);

3. до 1 січня 2030 року ціна продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), не може бути меншою за їх нормативну грошову оцінку;

4. у постійне користування для ведення фермерського господарства земельні ділянки передаватися не можуть (ст. 92 ЗК України). Однак фермерські господарства, які набули право постійного користування земельними ділянками до 1 січня 2002 року (до моменту набрання чинності Земельним кодексом України) володіють та користуються такими земельними ділянками на законних підставах. Вимога про зобов'язання переоформити право постійного користування земельною ділянкою на право власності або право оренди переоформлення такого права, яка містилася у пункті 6 розділу X «Перехідні положення» ЗК України, була визнана неконституційною¹;

5. у випадку спадкування фермерського господарства двома або більше спадкоємцями, **земельна ділянка поділу не підлягає**, якщо в результаті її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка менше мінімального розміру, встановленого для даного регіону (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про фермерське господарство»). Науково обґрунтовані регіональні мінімальні розміри земельних ділянок визначаються Міністерством аграрної політики України та Українською академією аграрних наук і затверджуються Кабінетом Міністрів України². Так по Одеській області мінімальний розмір

---

¹ Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. ОВ України. 2005. № 39. Ст. 2490.

² Див.: Про затвердження мінімальних розмірів земельних ділянок, які утворюються в результаті поділу земельної ділянки фермерського господарства, що успадковується. Постанова Кабінету Міністрів України № 9108 від 10 грудня 2003 року. ОВ України. 2003. № 51. Ст. 2682.

земельної ділянки, яка утворюється при поділі земель фермерського господарства, повинна складати не менше 5 га.

Члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради, або у такому ж розмірі із земельних ділянок раніше наданих їм у користування (ст. 121 ЗК України).

Базові земельні права та обов'язки фермерського господарства та його членів визначаються статтями 13-15 Закону України «Про фермерське господарство», статтями 90, 91, 95, 96 ЗК України.

Фермерське господарство має право використовувати для потреб господарства загальнопоширені корисні копалини (пісок, глина, гравій, торф тощо), лісові угіддя, водні об'єкти та прісні підземні води, що знаходяться на земельній ділянці, відповідно до вимог чинного природоресурсного законодавства.

Відповідно до ст.ст. 56, 59 ЗК України та ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» у власність фермерського господарства можуть передаватись землі замкнені земельні ділянки лісгосподарського призначення загальною площею до 5 га та замкнені природні водойми загальною площею до 3 га у складі земель господарства. Фермерських господарство має право проводити заліснення частини земель та будувати замкнену водойму на земельній ділянці, що належить господарству чи його членові на праві приватної власності.

5. Майнові правовідносини у фермерському господарстві

До складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами господарства до його складеного капіталу.

Майно фермерського господарства належить йому на праві власності. У той же час це майно належить на праві спільної сумісної власності всім членам господарства, якщо інше не передбачено угодою між ними. Спільна сумісна власність є переважним різновидом власності у таких господарствах¹. Майнові права, що входять до складеного капіталу фермерського господарства, передаються йому на визначений у Статуті термін.

---

¹ Див.: Титова Н.І. Фермерство в Україні: основні правові засади. Львів, 1998. С.65.

У власності фермерського господарства може перебувати будь-яке майно, в тому числі земельні ділянки, житлові будинки, господарські будівлі і споруди, засоби виробництва тощо, яке необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва і набуття якого у власність не заборонено законом.

Фермерське господарство має право здійснювати відчуження та набуття майна на підставі цивільно-правових угод. Порядок володіння, користування і розпорядження майном фермерського господарства здійснюється відповідно до його Статуту, якщо інше не передбачено угодою між членами господарства та законом.

Член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у господарстві. Розмір частки та порядок її отримання визначаються Статутом господарства.

Майнові спори між фермерським господарством та його членами вирішуються судом.

Фермерське господарство несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах майна, яке є власністю фермерського господарства. Голова фермерського господарства несе відповідальність за порушення господарством кредитно-розрахункової і податкової дисципліни, санітарних і ветеринарних норм, правил, вимог щодо якості продукції та інших нормативно-правових актів, що регулюють здійснення господарської діяльності.

Фермерське господарство як цілісний майновий комплекс включає майно, передане до складеного капіталу, не розподілений прибуток, майнові та інші зобов'язання. За рішенням членів господарства відповідно до закону фермерське господарство як цілісний майновий комплекс може бути відчужене на підставі цивільно-правових угод громадянам України, які мають право на створення фермерського господарства, або юридичним особам України для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно до вимог Книги VI Цивільного кодексу України¹.

6. Правове регулювання господарської діяльності фермерського господарства.

Фермерське господарство діє на умовах самоокупності, самостійно визначає напрями своєї діяльності, спеціалізацію, організує виробництво сільськогосподарської продукції, її переробку та реалізацію, на власний розсуд та ризик підбирає партнерів з економічних зв'язків у всіх сферах діяльності. Господарство має право вступати в договірні відносини з будь-

---

¹ ВВР України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

якими юридичними або фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Голова фермерського господарства представляє його у відносинах з органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами чи їх об'єднаннями, а також укладає від імені господарства угоди та вчиняє інші юридично значимі дії. Він може письмово доручати виконання своїх обов'язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом.

Фермерське господарство веде бухгалтерський облік результатів своєї роботи і подає відповідним органам фінансову звітність, статистичну інформацію та інші дані.

Господарство зобов'язане дотримуватися встановлених екологічних, ветеринарно-санітарних правил і норм щодо якості виробленої продукції та інших вимог. Реалізація сільськогосподарської продукції, що виробляється фермерським господарством, на вітчизняному ринку та її поставки на експорт, а також розрахунки з українськими та іноземними партнерами здійснюються відповідно чинного законодавства.

Фермерські господарства мають право створювати обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств.

Господарство реєструється як платник податків, внесків на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших обов'язкових платежів.

Незаконне втручання в господарську діяльність фермерського господарства органів публічної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб забороняється. Збитки, заподіяні фермерському господарству неправомірним втручанням в його діяльність, підлягають відшкодуванню відповідно до чинного законодавства.

7. Відносини фермерського господарства з бюджетом, банківськими установами та страховими організаціями

Фермерське господарство має право одержувати у фінансово-кредитних установах весь спектр фінансово-кредитних послуг і несе повну відповідальність за дотримання умов кредитних договорів і розрахункової дисципліни.

Страхування майна фермерського господарства здійснюється відповідно до вимог чинного страхового законодавства України.

Оподаткування фермерського господарства має низку особливостей. Фермерське господарство може обирати загальну або спрощену систему оподаткування.

Спрощена система оподаткування являє собою особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, встановлених пунктом 297.1 ст. 297 ПК України на сплату єдиного податку

в порядку та на умовах, визначених главою I Розділу XIV ПК України з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності (ст. 291.2 ПК України).

Фермерські господарства належать до 4 групи платників єдиного податку за умов дотримання наступних умов:

- частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75%¹. **Частка сільськогосподарського товаровиробництва** — це питома вага доходу сільськогосподарського товаровиробника, отриманого від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, у загальній сумі його доходу, яку враховують під час визначення права такого товаровиробника на реєстрацію як платника податку (пп. 14.1.262 ПК України);

- фермерські господарства у формі ФОП за умов дотримання таких умов: здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж; провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси; не використовують працю найманих осіб; членами є лише члени сім'ї ФОП у визначенні ч. 2 ст. 3 СК України; площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше двох гектарів, **але не більше 20 га** (ст. 291 ПК України).

Розмір ставок єдиного податку для фермерських господарств розраховується у відсотках до нормативної грошової оцінки **1 га** сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду з урахуванням коефіцієнта індексації (станом на 1 січня поточного року) і залежить від категорії (типу) земель, їх розташування (ст. 293.9 ПК України).

Фермерське господарство, як платник єдиного податку, звільняється від обов'язку нарахування, сплати та подання податкової звітності з податків і зборів визначених ст. 297.1 ПК України.

Сплата земельного податку фермерським господарством здійснюється відповідно до положень ПК України (ст.ст. 269-289), якщо таке господарство не є платником єдиного податку.

Державна підтримка фермерських господарств

Особливості надання державної підтримки фермерським господарствам визначаються Розділом III Закону України «Про фермерські господарства», Законами України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»², «Про державну

---

¹ Див.: Про затвердження Розрахунку частки сільськогосподарського товаровиробництва: наказ Мінагрополітики 26.12.2011 № 772. ОВ України. 2012. № 32. Ст. 1215.

² Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 15 травня 1992 року. ВВР України. 1992. № 32. Ст. 453.

підтримку сільського господарства України»¹, «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»² та іншими нормативно-правовими актами. Державна підтримка надається, зокрема у вигляді:

- допомоги за рахунок державного і місцевого бюджетів (у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств), яка надається новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші 3 роки після його створення), фермерським господарствам, зокрема з відокремленими фермерськими садибами, сімейним фермерським господарствам, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України;

- допомоги за рахунок бюджету на будівництво під'їзних шляхів до фермерського господарства, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем для облаштування відокремленої садиби (ч. 4 ст. 5 Закону України «Про фермерське господарство»);

- одноразової грошової допомоги за рахунок державного бюджету у розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України, переселенцям, які створюють фермерське господарство в трудонедостатніх населених пунктах (див. ст.ст. 6, 9 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»), перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України³;

- додаткової державної підтримки господарствам із статусом сімейних у порядку, передбаченому Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», в тому числі на сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування⁴. Члени таких сімейних фермерських господарств, які підлягають страхуванню на інших підставах або звільняються від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування відповідно до ч. 4 ст. 4

---

¹ Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року. ВВР України. 2004. № 49. Ст. 527.

² Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9 лютого 2012 року. ВВР України. 2012. № 41. Ст. 491.

³ Про установлення критерію віднесення населених пунктів до трудонедостатніх. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2005 р. № 985. ОВ України. 2005. № 39. Ст. 2486.

⁴ Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 565. ОВ України. 2019. № 54. Ст. 1876.

Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹ та не беруть добровільної участі у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, не мають права на отримання доплати;

- грошової допомоги господарству, голова якого має вік до 35 років (включно) за рахунок коштів державного бюджету в розмірі та порядку, що затверджуються Кабінетом Міністрів України² тощо.

Порядок використання коштів Державного бюджету України для надання підтримки фермерським господарствам визначається Кабінетом Міністрів України³.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «сімейне фермерське господарство»
2. Які особливості створення та державної реєстрації сімейного фермерського господарства?
3. Наведіть ознаки фермерського господарства
4. Охарактеризуйте правовий статус голови та членів фермерського господарства.
5. Назвіть особливості правового статусу відокремленої фермерської садиби
6. Охарактеризуйте особливості процедури банкрутства фермерського господарства
7. Якими нормативно-правовими актами визначається статус фермерського господарства як власника земель та землекористувача?
8. Проаналізуйте особливості майнових відносин у фермерських господарствах

---

¹ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року. ВВР України. 2011. № 2-3. Ст. 11.

² Відповідну постанову Кабінетом Міністрів України ще не прийнято.

³ На сьогодні існує дві таких постанови. Див.: Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102. ОВ України. 2004. № 34. Ст. 2269; Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106. ОВ України. 2018. № 22. Ст. 728.

ГЛАВА 16. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

1. Поняття та загальна характеристика правового статусу особистих селянських господарств

Особисте селянське господарство (далі - ОСГ) є первинною (традиційною) формою організації виробництва сільськогосподарської продукції особистою працею сільської сім'ї, а її реалізації виступає в цьому процесі як джерело додаткових (а подекуди і єдиних) доходів, якими забезпечується найбільш повне задоволення матеріальних, житлових, культурно-побутових потреб громадян.

За даними Держстату України, станом на 1 січня 2021 року в Україні **на обліку знаходилось** 3954,8 тис. ОСГ (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях). Загальна площа земель, на яких ведеться господарська діяльність ОСГ складає 6125,7 тис. га (з них майже 351 тис. га знаходиться в оренді)¹.

Валова сільськогосподарська продукція вироблена ОСГ складає приблизно 41,5% до загального обсягу її виробництва в Україні. Такі господарства домінують у тваринництві, виробляючи, наприклад 78% молока, 74% яловичини та телятини, 35% свинини, 17% курятини, 99% картоплі, 89% овочів, біля 20% соняшникового насіння, 25% зернових².

Особисте селянське господарство, відповідно до ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство»³, являє собою господарську діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна

---

¹ URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/sg/osg/arh_osg_reg_2020u.html

² Олег Нів'євський, Павло Яворський та Олександр Донченко. Малі фермери і домогосподарства в сільському господарстві та сільській економіці: оцінка їхньої ролі та заходи з підтримки їхнього сталого розвитку. URL: <https://kse.ua/ua/kse-research/assessing-the-role-of-small-farmers-and-households-in-agriculture-and-the-rural-economy-and-measures-to-support-their-sustainable-development/>

³ Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 року. ВВР України. 2003. N 29. Ст. 232.

особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму¹.

Зазначимо, що ст. 1 Закону України «Про сільськогосподарський перепис»² містить визначення поняття «домогосподарство», під яким розуміється «сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти». Зазначені особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків, або перебувати і в тих, і в інших стосунках. Домогосподарство може складатися з однієї особи.

Таким чином, можна стверджувати, що за формальними ознаками ОСГ являє собою домогосподарство³, члени якого є власниками або користувачами земель з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства» (саме такий критерій використовує Держстат для визначення кількості ОСГ), які використовуються в процесі здійснення господарської діяльності.

Ознаки особистого селянського господарства:

- форма аграрного товаровиробництва, яка ставить за мету виробництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції (послуг), а також задоволення особистих (споживчих) потреб членів господарства;
- діяльність господарства не є підприємницькою і не потребує державної реєстрації (законодавством передбачений лише облік господарств);
- ґрунтується на приватній власності фізичної особи або осіб, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають;
- сукупність майна, що належить членам сім'ї на праві власності (спільної сумісної або часткової);
- діяльність заснована на особистій праці членів господарства, тобто має виключно трудовий характер;
- робота у господарстві є основним або додатковим джерелом прибутків його членів;

---

¹ Відповідно до вимог Закону України «Про туризм» (ст. 5) особи, що ведуть ОСГ можуть бути суб'єктами туристичної діяльності лише у випадку надання послуг «з тимчасового розміщення (проживання), харчування тощо».

² Про сільськогосподарський перепис: Закон України від 23 вересня 2008 року. ВВР України. 2009. № 9. Ст. 115.

³ За даними Держстату України, станом на 1 січня 2020 року в Україні у сільській місцевості налічувалось 4782,1 тис. домогосподарств URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/07/zb_cdhd_20.pdf

- доповнює суспільне виробництво і може залучатися на коопераційних засадах для виробництва та переробки аграрної продукції¹.

Після набуття чинності Земельним кодексом України, а також прийняття Закону України «Про особисте селянське господарство» **законодавець відійшов від розуміння даної форми ведення сільськогосподарського виробництва як діяльності спрямованої на задоволення виключно особистих потреб**, доходи від якої не є основними для членів даного господарства.

Нагадаємо, що відповідно до ст. 56 ЗК України в редакції від 13 березня 1992² такі господарства мали назву «особисте підсобне господарство». офіційна позиція щодо тотожності термінів «особисте підсобне господарство» та «особисте селянське господарство» була висловлена у листі Держкомзему України від 5 квітня 2002 року³.

2. Умови і порядок створення та припинення діяльності особистого селянського господарства

2.1. Умови і порядок створення особистого селянського господарства

Діяльність ОСГ ведеться без створення юридичної особи. Тому процедура створення ОСГ не потребує державної реєстрації.

Офіційним моментом початку діяльності господарства можна вважати фіксацію волевиявлення особи або членів сім'ї вести (брати участь, бути членом) ОСГ.

Волевиявлення особи підтверджується усною або письмовою заявою до сільської, селищної, міської ради, яка здійснює облік ОСГ за місцем розташування земельної ділянки на підставі відповідного Порядку⁴.

Облік виконує статистичну функцію і сам по собі не є юридичним фактом, з яким законодавство пов'язує виникнення або припинення ОСГ¹.

---

¹ Див: Аграрне право України: Підручник / За ред. Янчука В.З. К.: Юрінком Інтер, 1999. С. 171; Аграрне право: підруч. Для студ. вищ. Навч. закл. / В.П. Жушман, В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко та ін.; за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. Х.: Право, 2010. – С. 156-157.

² ВВР України. 1992. N 25. Ст. 354. Кодекс втратив чинність з 1 січня 2002 р. в зв'язку з набранням чинності Земельним кодексом від 25 жовтня 2001 р.

³ Див.: Баланс-Агро. 2002. № 5-2. травень.

⁴ Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільським, селищними та міськими радами: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 14.04.2017 № 572. ОВ України. 2017. № 42. Ст. 1313.

2.2. Умови і порядок припинення діяльності особистого селянського господарства

Ведення ОСГ припиняється в разі:

- рішення членів ОСГ про припинення його діяльності;
- якщо не залишилось жодного члена господарства або спадкоємця, який бажає продовжити його ведення;
- припинення прав на земельну ділянку згідно із ЗК України (наприклад, відповідно до вимог ст. 140, 141 ЗК).

Слід зазначити, що діяльність ОСГ може бути припинена також у зв'язку з визнання фізичної особи неплатоспроможною (банкрутом). Відповідно до вимог ст. 136 КУПБ² у разі відкриття провадження у справі про неплатоспроможність стосовно фізичної особи (боржника), яка зайнята у сільському господарстві, план реструктуризації боргів розробляється з урахуванням особливостей ведення такої діяльності - сезонності сільськогосподарського виробництва та його залежності від природно-кліматичних умов, а також можливості задоволення вимог кредиторів за рахунок доходів, які можуть бути одержані боржником від такої діяльності.

У разі визнання боржника (фізичної особи, яка веде ОСГ) банкрутом і введення процедури погашення боргів боржника, рішення щодо земельних ділянок, які є власністю або перебувають у постійному (тимчасовому) користуванні такого боржника, приймається з урахуванням вимог ЗК України.

У разі припинення ведення ОСГ сільська, селищна, міська рада за місцем розташування земельної ділянки, наданої для цих цілей, вилучає його з обліку ОСГ (ст. 11 Закону України «Про особисте селянське господарство»).

3. Членські відносини та соціальне забезпечення в особистому селянському господарстві

Членські відносини в ОСГ не формалізовані і являють собою відносини співвласності на майно та майнові права осіб, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах, спільно проживають і здійснюють господарську діяльність.

Особливості членських відносин у фермерських господарствах:

---

¹ Науково-практичний коментар до Закону України «Про особисте селянське господарство» / За ред. канд. юрид. наук, доц. Носіка В.В. К.: Кондор, 2004. С. 33.

² Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року. ВВР України. 2019. № 19. Ст. 74.

- членами (співвласниками) ОСГ можуть бути особи, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають (ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство», ст. 3 СК України);

- вік та кількісний склад членів ОСГ чинним законодавством не обмежений. Обсяг цивільної правосуб'єктності членів ОСГ визначається вимогами чинного законодавства, зокрема глави 4 Підрозділу I Розділу II ЦК України. Наприклад, неповнолітній член ОСГ може укласти цивільно-правові через уповноважену особу, якою може бути дієздатний член ОСГ, який досяг 18 років;

- члени ОСГ здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського порядку (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство»);

- загальні права та обов'язки членів ОСГ визначаються ст. 7 Закону України «Про особисте селянське господарство».

Науковцями відзначається, що право членів ОСГ на проведення зовнішньоекономічної діяльності, закріплене у ст. 7 Закону України «Про особисте селянське господарство» суперечить нормам Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»¹. Згідно ст.ст. 3, 5 цього Закону фізичні особи можуть бути суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності тільки за умов набуття ними цивільної дієздатності згідно із законами України, а також реєстрації (якщо вони мають постійне місце проживання на території України) як суб'єктів підприємницької діяльності. Оскільки ведення ОСГ проводиться без створення юридичної особи, то громадяни, які ведуть таке господарство, не можуть виступати суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності². Таким чином, якщо член ОСГ зареєструється в якості суб'єкта підприємництва, він не зможе на законних підставах займатися зовнішньоекономічною діяльністю в якості члена такого господарства.

Члени ОСГ не є найманими працівниками в межах ОСГ. Вони забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до [Закону України](#) «Про зайнятість населення»³ (ст. 4) належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною.

Слід зазначити, що при визначенні правового статусу члена ОСГ, як зайнятої особи, не слід ототожнювати такі поняття як «основна робота» та «основне місце роботи». Стаття 1 Закону України «Про збір та облік єдиного

---

¹ ВВР України. 1991. № 29. Ст. 377.

² Науково-практичний коментар до Закону України «Про особисте селянське господарство» / За ред. канд. юрид. наук, доц. Носіка В.В. К.: Кондор, 2004. С. 14.

³ Про зайнятість населення: Закон України від 5 липня 2012 року. ВВР України. 2013. № 24. Ст. 243.

внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹ визначає **основне місце роботи** як місце роботи, де працівник працює на підставі укладеного трудового договору, та визначене ним як основне згідно з поданою заявою (до відкликання) та відомостями, що обліковуються в реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру на її підставі. Таким чином, Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» пов'язує правовий режим основного місця роботи із виникненням трудових відносин між роботодавцем і найманим працівником.

Натомість відповідно до пп. 2 п. 18 Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 792² ведення ОСГ вважається основною роботою для члена такого господарства за умови, що протягом 12 місяців, які передували дню звернення до центру зайнятості, він провадив лише таку діяльність чи одночасно перебував у трудових відносинах або був зайнятим згідно із ч. 1 ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення» менше 6 місяців. Для реєстрації у службі зайнятості, члени ОСГ, для яких така робота була основною (крім осіб, які закінчили або припинили навчання у загальній середньої, професійної (професійно-технічної) фахової передвищої та вищої освіти), звільнилися із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і вперше приймаються на роботу та звернулися для реєстрації до центру зайнятості протягом 6 місяців з дня закінчення або припинення навчання чи звільнення із служби) надають до центру зайнятості - довідку про припинення ведення ОСГ або вихід з такого господарства, видану сільською, селищною або міською радою за місцезнаходженням земельної ділянки. Зазначену довідку не подають члени ОСГ, які: є внутрішньо переміщеними особами; проходили військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Члени ОСГ підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню та пенсійному забезпеченню на добровільних засадах. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування, пенсійне забезпечення та сплата збору до Пенсійного фонду України, а також надання соціальної допомоги членам ОСГ здійснюється в порядку, встановленому чинним законодавством. Наприклад, члени ОСГ мають право добровільно брати участь у системі загальнообов'язкового державного соціального

---

¹ Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 8 липня 2010 року. ВВР України. 2011. № 2-3. Ст. 11.

² Про затвердження Порядку реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу: постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2018 р. № 792. ОВ України. 2018. № 80. Ст. 2662.

страхування з метою отримання: страхового стажу, що дає право на пенсію (ч. 1 ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»); матеріальне забезпечення та соціальних послуг у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності (ст. 19 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»¹); страхових виплат у разі настання нещасного випадку (ст. 39 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»); матеріального забезпечення на випадок безробіття (ст. 6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»²) тощо.

4. Правовий режим земель особистого селянського господарства

Відповідно до вимог ст. 5 Закону України «Про особисте селянське господарство» для ведення господарства використовують земельні ділянки **розміром не більше 2 га**, передані або набуті на підставі цивільно-правових угод фізичними особами у власність або оренду.

Такий розмір земельної ділянки виступає своєрідним критерієм для визначення правового статусу членів ОСГ як платників податків, зокрема податку на прибуток (ст. 165 ПК) та земельного податку (ст. 281 ПК).

Відповідно до пп. 165.1.24 п. 165.1 ст. 165 ПК України не підлягають оподаткуванню доходи члена ОСГ, отримані від продажу власної сільськогосподарської продукції, що вирощена, відгодована, виловлена, зібрана, виготовлена, вироблена, оброблена та/або перероблена безпосередньо фізичною особою на земельних ділянках, наданих їй у розмірах, встановлених ст. 121 ЗК України для ведення ОСГ та/або земельні частки (паї), виділені в натурі (на місцевості), сукупний розмір яких не перевищує 2 га³. При обчисленні зазначених 2 га **не враховується** розмір земельних ділянок для садівництва та/або для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибні ділянки) та/або для індивідуального дачного будівництва, а також розмір виділених в натурі (на місцевості) земельних часток (паїв), які не використовуються (здаються в оренду, обслуговуються).

---

¹ Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України в редакції від 28 грудня 2014 р. ВВР України. 2015. № 11. Ст. 75.

² Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 2 березня 2000 р. ВВР України. 2000. № 22. Ст. 171.

³ Якщо розмір таких земельних ділянок перевищує 2 га, дохід від продажу сільськогосподарської продукції підлягає оподаткуванню на загальних підставах.

До загального місячного (річного) оподаткованого доходу члена ОСГ також не включаються доходи отримані від продажу сільськогосподарської продукції, якщо він має ще земельні частки (паї), виділені в натурі (на місцевості), але не використовує їх (здає в оренду або обслуговує).

Можна виділити **наступні особливості земельної правоздатності ОСГ:**

- загальні земельні права та обов'язки осіб, що ведуть ОСГ визначаються чинним земельним законодавством, зокрема ст.ст. 90, 91, 95, 96 ЗК України;

- особи, що ведуть ОСГ, звільняються від сплати земельного податку за земельні ділянки для ведення ОСГ у розмірі не більше як 2 га на кожного землевласника (землекористувача) (ст. 281 ПК України), а також сільськогосподарські угіддя, перелік яких визначений ст. 283 ПК України;

- земельні ділянки ОСГ можуть бути власністю однієї особи, спільною сумісною власністю подружжя, спільною частковою власністю членів господарства або знаходитись у користуванні. Таким чином **кожний член сім'ї (родини) має право набути у власність або у користування до 2 га земель для ведення ОСГ;**

- громадяни України можуть набувати право власності на земельні ділянки для ведення ОСГ: на безоплатній основі (із земель державної або комунальної власності) в межах норм ст. 121 ЗК України; на підставі цивільно-правових угод; приватизації земельних ділянок, які раніше були надані їм у користування; прийняття спадщини; виділення в натурі (на місцевості) належних членам господарства земельних часток (паїв);

- громадяни України, які реалізували своє право на безоплатну приватизацію земельної ділянки для ведення ОСГ в розмірі менше 2 га (на підставі положень ЗК України в редакції від 13.03.1992 р.), мають право на збільшення земельної ділянки в межах норм, установлених ст. 121 ЗК України для ведення ОСГ;

- розмір земельної ділянки ОСГ може бути збільшений у разі виділення в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) та її спадкування членами такого господарства;

- іноземні громадянами або особи без громадянства набувають землі для ведення ОСГ лише на умовах оренди (ч. 2, 4 ст. 81, ст. 130 ЗК України);

- членам ОСГ земельні частки (паї) можуть виділятися в натурі (на місцевості) єдиним масивом у спільну часткову та спільну сумісну власність (подружжя) (ч. 5 ст. 5 Закону України «Про особисте селянське

господарство», ст. 4 Закону України «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)»¹);

- у разі виходу з ОСГ кожен його член має право на виділення належної йому земельної ділянки в натурі (на місцевості);

- для ведення ОСГ передаються або набуваються земельні ділянки сільськогосподарського призначення (ст. 22 ЗК України). Але правовий режим земель ОСГ є універсальним, тобто такі земельні ділянки можуть використовуватися для будь-якої сільськогосподарської діяльності (виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, садівництва, городництва, випасання худоби, сінокошіння, бджільництва, рибицтва тощо), а також сільського зеленого туризму;

- земельні ділянки, призначені для ведення ОСГ, можуть передаватись у користування юридичним особам України і використовуватися ними для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, фермерського господарства без зміни цільового призначення цих земельних ділянок (ст. 33 ЗК України);

- строк оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення ОСГ не може бути меншим як 7 років, а для земельних ділянок меліорованих земель і на яких проводиться гідротехнічна меліорація – 10 років (ст. 93 ЗК, ст. 19 Закону України «Про оренду землі»);

- до 1 січня 2024 року забороняється купівля-продаж або відчуження в інший спосіб на користь юридичних осіб земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення ОСГ, крім переходу до банків права власності на земельні ділянки як предмет застави, передачі земельних ділянок у спадщину, обміну (міни) земельної ділянки на іншу земельну ділянку з однаковою нормативною грошовою оцінкою або різниця між нормативними грошовими оцінками яких становить не більше 10 % та відчуження земельних ділянок для суспільних потреб (ч. 2 ст. 37-1, ч. 15 Перехідних положень ЗК України).

5. Правовий режим майна особистого селянського господарства

Статтею 6 Закону України «Про особисте селянське господарство» визначається перелік видів майна, яке може використовуватись для ведення ОСГ. Цей перелік не є вичерпним, тому, відповідно до ст. 325 ЦК України у власності ОСГ може бути будь-яке майно, за винятком окремих видів майна, які відповідно до чинного законодавства не можуть йому належати. Крім того ОСГ може використовувати будь-яке майно на праві користування, шляхом укладання договорів оренди, прокату, позички тощо.

---

¹ Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 5 червня 2003 року. ВВР України. 2003. № 38. Ст. 314.

Своєрідну основу майна ОСГ складає садиба. Відповідно до ст. 381 ЦК України вона являє собою земельну ділянку разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями. Специфіка правового статусу садиби полягає в тому, що у разі відчуження житлового будинку вважається, що відчужується вся садиба, якщо інше не встановлено договором або чинним законодавством.

Можливість будівництва житлового будинку та необхідних господарських будівель є принциповим моментом в процесі створення і діяльності ОСГ. Тому чинне законодавство містить низку положень, якими закріплюються пільги у сфері житлового будівництва на селі. Наприклад, відповідно до ст. 9 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» встановлюються пільги стосовно забезпечення житлом для осіб, які переселяються в труднедостатні сільські населені пункти, і місцевого населення віком до 40 років, зайнятого в аграрній або соціальній сфері цих сіл. Однак, зазначені вимоги є декларативними і не мають практичного застосування.

Сільськогосподарські тварини та птиця використовуються для ведення ОСГ в межах правового режиму встановленого для них статтею 180 ЦК України. В ній передбачається, що тварини є особливим об'єктом цивільних прав і на них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених чинним законодавством.

Майно ОСГ може бути власністю однієї особи, спільною частковою або спільною сумісною власністю членів господарства. Члени господарства спільно володіють і користуються належним їм майном. Розпорядження майном ОСГ здійснюється за згодою всіх співвласників.

Відповідно до положень ст. 346 ЦК України право власності на майно для ведення ОСГ може припинитися у разі: відчуження власником свого майна; відмови власника від права власності; припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; знищення майна; викупу пам'яток культурної спадщини; примусового відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності; звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; реквізиції; конфіскації; смерті власника; визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Право власності може бути припинено в інших випадках, встановлених чинним законодавством.

Звернення стягнення на майно члена ОСГ допускається лише на підставі рішення суду. Тобто, підставою для звернення стягнення на майно особи, яка веде таке господарство, можуть бути рішення та постанови судів у цивільних справах, вироки та постанови судів у кримінальних справах у частині майнових стягнень, постанови судів у частині майнових стягнень у

справах про адміністративні правопорушення, рішення третейських судів, а також рішення іноземних судів і арбітражів у передбачених законом випадках¹.

Спори щодо ведення особистого селянського господарства можуть вирішуватись судом або органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади в межах їх повноважень.

6. Державна підтримка особистих селянських господарств

Особливості надання державної підтримки ОСГ визначаються Законом України «Про особисті селянські господарства», Законами України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»², «Про державну підтримку сільського господарства України»³, «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»⁴ та іншими нормативно-правовими актами. Державна підтримка надається, зокрема у вигляді:

- щорічного виділення коштів державного і місцевого бюджетів у рамках реалізації загальнодержавних і регіональних програм підтримки ОСГ (ст. 10 Закону України «Про особисте селянське господарство»);
- можливості подання та адміністрування через Державний аграрний реєстр заявок на отримання державної підтримки, а також документів дозвільного характеру (ст. 2² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»);
- особливого режиму надання послуг з використанням майна ОСГ у сфері сільського зеленого туризму;
- особливого режиму оподаткування доходів осіб, що ведуть ОСГ;
- особливого режиму оподаткування земель ОСГ;
- можливості отримання у власність земель для ведення ОСГ на безоплатній основі;

---

¹ Науково-практичний коментар до Закону України «Про особисте селянське господарство» / За ред. канд. юрид. наук, доц. Носіка В.В. К.: Кондор, 2004. С. 52.

² Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 15 травня 1992 року. ВВР України. 1992. № 32. Ст. 453.

³ Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року. ВВР України. 2004. № 49. Ст. 527.

⁴ Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9 лютого 2012 року. ВВР України. 2012. № 41. Ст. 491.

- особливого режиму страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою;
- пільг стосовно забезпечення житлом для осіб, які переселяються в труднедостатні сільські населені пункти, і місцевого населення віком до 40 років, зайнятого в аграрній або соціальній сфері цих сіл (ст.ст. 9, 11 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»);
- закріплення принципу захисту державною сільської поселенської мережі незалежно від категорії, величини та місця розташування сільських населених пунктів (ст. 10 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві») тощо.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Наведіть основні кваліфікуючі ознаки особистих селянських господарств (ОСГ). Чим відрізняється правовий статус особистих селянських господарств та фермерських господарств?
2. Охарактеризуйте правовий режим земель ОСГ.
3. Що являє собою облік ОСГ і чим він відрізняється від державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи підприємця?
4. Як Ви розумієте поняття «сільський зелений туризм»?
5. Дайте характеристику правового статусу членів ОСГ. В якому випадку члени ОСГ мають статус «зайнятого населення»?

ГЛАВА 17. ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ДЕРЖАВНИХ ТА КОМУНАЛЬНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Окрім господарських товариств, селянських фермерських господарств та інших суб'єктів виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції, в аграрному секторі економіки України важливу роль відіграють державні та комунальні сільськогосподарські підприємства. Особливістю таких підприємств є їх підпорядкованість та належність. Як правило, частково в силу особливостей функціонування аграрного сектору економіки України, частково в силу «радянських традицій» сільського господарства, державні сільськогосподарські підприємства входять до структури Національної академії аграрних наук, Міністерства аграрної політики та продовольства. Деякі сільськогосподарські підприємства знаходяться у структурі інших міністерств, зокрема, Міністерства оборони України та ін., виконують специфічні завдання, а їх діяльність регулюється нормативними актами відповідних міністерств.

Наявність державних та комунальних сільськогосподарських підприємств зумовлено завданнями, що стоять перед державою та органами місцевого самоуправління, в частині забезпечення продовольчої безпеки держави, необхідністю відшукування нових підходів до розвитку аграрного виробництва, поліпшення племінних якостей тварин, підвищення врожайності аграрних культур та ін.

Відповідно до ст. 62 ГК України підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГК України та іншими законами. Підприємства можуть створюватись як для здійснення підприємництва, так і для некомерційної господарської діяльності.

Відповідно до ст. 73 ГК України державне унітарне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки, і входить до сфери його управління. Орган державної влади, до сфери управління якого входить підприємство, є представником власника і виконує його функції у межах, визначених ГК України та іншими законодавчими актами. Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління. Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство».

Відповідно до ст. 78 ГК України комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в

розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління. Орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство, є представником власника – відповідної територіальної громади і виконує його функції у межах, визначених ГК України та іншими законодавчими актами. Найменування комунального унітарного підприємства повинно містити слова «комунальне підприємство» та вказівку на орган місцевого самоврядування, до сфери управління якого входить дане підприємство.

Відповідно державним (комунальним) сільськогосподарським підприємством є юридична особа, яка створюється за рішенням органів державної влади або органів місцевого самоврядування з метою виробництва аграрної продукції для задоволення суспільних потреб у продовольстві. Формами такої діяльності може бути виробнича, торгівельна, науково-технічна та інша діяльність, що здійснюється в порядку, встановленому законодавством України.

Окремо слід зазначити про казенні підприємства, які можуть створюватися державою з метою виробництва певних товарів або продукції, в т.ч. в аграрному секторі. Відповідно до ст. 76 ГК України казенні підприємства створюються у галузях економіки, в яких: законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам; основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава; за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів; переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним; приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Державне (комунальне) сільськогосподарське підприємство створюється на основі майна державної або колективної власності відповідно.

Майно державного унітарного підприємства перебуває у державній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління. Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство). Статутний капітал комунального унітарного підприємства утворюється органом, до сфери управління якого воно належить. Розмір статутного капіталу комунального унітарного підприємства визначається відповідною місцевою радою.

До ознак державного сільськогосподарського підприємства можна віднести: 1) самостійність та незалежність в якості учасника господарських відносин в аграрній сфері (юридична особа, що має власне майно, баланс та

ін.); 2) створення на підставі державної власності; 3) обмежені правові титули майна, яке належить підприємству (право господарського відання або оперативного управління); 4) спеціальна правосуб'єктність сільськогосподарського підприємства, яка виявляється у виробництві аграрної продукції, запровадженні нових технологій в сфері аграрного господарювання та ін.

Управління державним (комунальним) сільськогосподарським підприємством здійснюється з урахуванням ст. ст. 73, 78 ГК України. Органами управління комунального унітарного підприємства є: керівник підприємства, який призначається (обирається) органом, до сфери управління якого належить підприємство, або наглядовою радою цього підприємства (у разі її утворення) і є підзвітним органу, який його призначив (обрав); наглядова рада підприємства (у разі її утворення), яка в межах компетенції, визначеної статутом підприємства та законом, контролює і спрямовує діяльність керівника підприємства.

Наглядова рада комунального унітарного підприємства утворюється за рішенням органу, до сфери управління якого належить комунальне унітарне підприємство. Критерії, відповідно до яких утворення наглядової ради комунального унітарного підприємства є обов'язковим, а також порядок утворення, організації діяльності та ліквідації наглядової ради та її комітетів, порядок призначення членів наглядової ради затверджуються рішенням відповідної місцевої ради.

Органами управління державного унітарного підприємства є: 1) керівник підприємства, який призначається (обирається) суб'єктом управління об'єктами державної власності, що здійснює функції з управління підприємством, або наглядовою радою такого підприємства (у разі її утворення) і є підзвітним органу, який його призначив (обрав); 2) наглядова рада підприємства (у разі її утворення), яка в межах компетенції, визначеної статутом підприємства та законом, контролює і регулює діяльність керівника підприємства.

Наглядова рада державного унітарного підприємства утворюється за рішенням суб'єкта управління об'єктами державної власності, що здійснює функції з управління підприємством. Порядок утворення, організації діяльності та ліквідації наглядової ради державного унітарного підприємства (крім підприємств оборонно-промислового комплексу) та її комітетів визначається Кабінетом Міністрів України та переглядається не рідше ніж раз на п'ять років. Особливості управління державним унітарним підприємством визначаються Законом України «Про управління об'єктами державної власності».

Законом можуть бути визначені особливості статусу керівника державного унітарного підприємства, в тому числі встановлено підвищену відповідальність керівника за результати роботи підприємства.

Як зазначалося, специфікою функціонування державних (комунальних) сільськогосподарських підприємств є належність їм майна на праві господарського відання або оперативного управління. Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 136 ГК України право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом), з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна за згодою власника у випадках, передбачених ГК України та іншими законами. Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 138 ГК України правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених ГК України та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом). Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використанням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням.

Питання для творчих завдань та самоконтролю

1. Назвіть особливості створення та державної реєстрації державних та комунальних сільськогосподарських підприємств.
2. Дайте характеристику правового режиму майна державних та комунальних сільськогосподарських підприємств. В чому полягають особливості правових таких правових режимів майна як «повне господарське відання» та «оперативне управління»?
3. Який правовий режим мають землі державних та комунальних сільськогосподарських підприємств?
4. Охарактеризуйте особливості управління державним та комунальним підприємствами. Хто формує систему органів управління цими підприємствами?
5. Які умови та порядок реорганізації та ліквідації державних та комунальних сільськогосподарських підприємств визначає чинне законодавство?

Рекомендована література

Навчальна:

1. Аграрне право України: Підручник / За ред. Академіка АПН України проф. В.З. Янчука. К.: Вид.-во „Юрінком Інтер”, 2000. 730 с.
2. Аграрне право України: підруч. / за ред. О. О. Погрібного. К.: Істина, 2007. 448 с.
3. Аграрне право України: підручник/ В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк; за заг. Ред. В.М. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
4. Аграрне право: підручник / В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко, І.М. Кульчій та ін.; за ред. А.М. Статівки. Вид. 2-ге, змін. Харків: Право, 2021. 416 с.
5. Аграрне право України: навчальний посібник / [Т.Є. Харитоновна, І. І. Каракаш, Х.А. Григор'єва та ін.]; за ред. Т.Є. Харитонової, І.І. Каракаша. Одеса: Юридична література, 2017. 436 с.
6. Гаєцька-Колотило Я.З., Ільків Н.В. Аграрне право України: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 548 с.
7. Долинська М. С., Заболотна Н. Я., Марич Х. М. Аграрне право: навчальний посібник. Львів, 2020. С.179.
8. Земельне право України: Підручник / За ред. О.О. Погрібного та І.І. Каракаша. Вид. 2, перероб. і доп. К.: Істина, 2009. 600 с.
9. Земельне право України [текст]: навч. посібн. / А.І. Ріпенко, О.М. Пащенко. Київ: ВД «Дакор», 2016. 236 с.
10. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України: наук.-навч. посіб. / за ред. Н. І. Титової. Л.: ПАІО, 2005. 368 с.
11. Коваленко Т.О., Марченко С.І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2015. 296 с.
12. Правове регулювання виробництва сільськогосподарської продукції: навчальний посібник / Статівка А. М. та ін.; за ред. доктора юрид. наук, проф. А. М. Статівки. Харків: Юрайт, 2015. 272 с.

Наукова:

1. Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи: монографія / за ред. проф. Т.О. Зінчук. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 494 с.
2. Актуальні питання аграрного права України: теорія і практика: монографія / А.М. Статівка та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А. М. Статівки. Х.: Вид.-во «ФІНН», 2010. 240 с.
3. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О.М. Батигіна та ін.; за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. Х.: «Шевченко С.О.», 2013. 326 с.
4. Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колективна монографія / відп. ред.: Т.Є. Харитоновна, І.І. Каракаш. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 722 с.
5. Багай Н.О. Теоретичні проблеми розвитку аграрного законодавства України: монографія / Надія Онуфріївна Багай; ДВНЗ "Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника", Навч.-наук. юрид. ін-т; наук. ред. Михайло Васильович Шульга. – Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2020. 305 с.

6. Бургер (Костур) О.Д. Організаційно-правові форми ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні та державах СНД: порівняльно-правовий аналіз: монографія. Прикарпат. нац. ун-т. ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2019. 188 с.
7. Гавриш Н.С. Правова охорона ґрунтів в Україні: Монографія. Одеса, 2008. 228 с.
8. Гавриш Н.С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти: монографія. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. 398 с.
9. Гафурова О.В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права та обов'язки членів: монографія / О. В. Гафурова. К.: МАУП, 2006. 200 с.
10. Гафурова О. В. Соціальний розвиток села в Україні: теорія та практика правого регулювання: монографія / за заг. ред. В.М. Єрмоленка К.: Ірідіум, 2014. 480 с.
11. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: Монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
12. Гуревський В.К. Право приватної власності громадян України на землі сільськогосподарського призначення: Монографія. Одеса: Астропринт, 2000. 136 с.
13. Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення: монографія / Білінська О. В. та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Ю. Уркевича та д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України М. В. Шульги; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Київ: О. М. Ешке, 2014. 265 с.
14. Духневич А. В. Правові проблеми реалізації угоди про сільське господарство СОТ в Україні: монографія. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. 399 с.
15. Єрмоленко В.М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика: монографія / В.М. Єрмоленко. К.: Магістр—XXI сторіччя, 2005. 304 с.
16. Єрмоленко В. М. Теоретичні проблеми аграрних правовідносин: монографія / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, І.М. Заріцька; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ: Компринт, 2013. 668 с.
17. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання: монографія / за ред. В. І. Семчика. К.: Юридична думка, 2008. 252 с.
18. Ільків Н.В. Оренда земель сільськогосподарського призначення в Україні: теоретичні й практичні аспекти: Монографія / За заг. ред. проф., д.ю.н. Н.І.Титової. К.; 2007. 296 с.
19. Каракаш І. І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні: монографія. Одеса: Юридична література, 2017. 438 с.
20. Кобецька Н. Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 271 с.
21. Костяшкін І. О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні: монографія. Київ; Хмельницький, 2016. 428 с.
22. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія К.: Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2008. 439 с.
23. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. К.: Логос, 2011. 688 с.

24. Курман Т.В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.
25. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» / за заг. ред. А. М. Статівки. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2005. № 10. 350 с.
26. Науково-практичний коментар Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» / Гетьман А. П. та ін.; за ред. А. М. Статівки. Х.: Юрайт, 2013. 432 с.
27. Носік В. В., Коваленко Т. О., Лебідь В. І., Марченко С. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про особисте селянське господарство» / За ред. канд. юрид. наук, доц. Носіка В. В. К.: Кондор, 2004. 252 с.
28. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу: Монографія. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
29. Організаційно-правові питання аграрної реформи в Україні: Монографія / Кол. авторів. За ред. В.І. Семчика. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 280 с.
30. Організаційно-правові засади розвитку аграрного і земельного ринків в Україні / Семчик В. І. та ін.; за ред. В. І. Семчика. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006. 264 с.
31. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія / за заг. ред. проф. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. 308 с.
32. Піддубний О.Ю. Державні сільськогосподарські інспекції в Україні: стан та можливості удосконалення правового регулювання: монографія / О.Ю. Піддубний. К.: Ірідіум, 2009. 128 с.
33. Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві: Монографія / Кол. авторів. Під ред. В.І. Семчика. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. 216 с.
34. Проблеми правового забезпечення сталого розвитку сільських територій в Україні: монографія / А. П. Гетьман, І. В. Ігнатенко, В. М. Корнієнко та ін.; за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Х.: Право, 2016. 360 с.
35. Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: монографія / В. І. Семчик та ін.; за ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулинич. К.: Ред. журн. «Право України»; Х.: Право, 2014. 372 с.
36. Проценко Т.П. Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України. К., 2000.
37. Статівка А. М. Організаційно-правові питання соціального розвитку села в Україні: монографія / А. М. Статівка. Х.: Право, 2007. 208 с.
38. Уркевич В.Ю. Становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: деякі правові аспекти: Монографія. Х.: ТОВ „Одіссей”, 2004. 120 с.
39. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин: монографія / В.Ю. Уркевич. Х.: Харків юридичний, 2007. 496 с.
40. Цилюрник Р.А. Земельно-правові засади органічного землеробства: монографія / за заг ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2019. 172 с.
41. Чабаненко М. М. Становлення та розвиток системи аграрного права України: монографія. Дніпропетровськ: Видавництво «Грані», 2015. 298 с.

Навчально-методичне видання

АНТОНЕНКО Олександр Анатолійович
ГОШТИНАР Світлана Леонідівна
ГРИГОРЕЦЬКА Ірина Ігорівна
ДРИШЛЮК Володимир Ігорович
ЖУРАВЕЛЬ Алла Василівна
КОСТРИЦЬКИЙ Ігор Леонідович
ПАЩЕНКО Олександр Миколайович

АГРАРНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Підписано до друку 24.11.2022. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman»/ Друк різнографія. Ум. друк .арк 11,97
Надруковано з готового оригінал-макету.

Наклад 50 прим.

Видавництво ОДУВС

м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р